

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**КЕСИПТИК БАШТАЛГЫЧ БИЛИМ БЕРҮҮ АГЕНТТИГИНИН
РЕСПУБЛИКАЛЫК ИЛИМИЙ МЕТОДИКАЛЫК БОРБОРУ**

Исманова И. А.

**ТЕКСТИ ТЕРҮҮ ПРОЦЕССИНИН
НЕГИЗДЕРИ**

Окуу колдонмосу

Бишкек – 2020

УДК 376
ББК 74.3
А 61

«Кыргыз Республикасында 2015–2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүү жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасынын» алкагында Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигине караштуу Кесиптик башталгыч билим берүү агенттигине караштуу Республикалык илимий методикалык борбору тарабынан басылып чыкты

Исманова И. А.

А 61 Тексти терүү процессинин негиздери. Окуу куралы. – Б.: «Калем», 2020. – 96 б.

ISBN 978-9967-9232-1-18

Берилген окуу куралы кесиптик окуу жайлардын студенттери жана окуучулары үчүн арналган. Бул жерде кыскача жана жеткиликтүү клавиатурада арип терүүнүн көрбөс ыкмасы берилген. Көрбөс ыкманы өздөштүрүү үчүн көнүгүүлөр берилген. Ошондой эле берилген ыкманын өздөштүрүүсүнүн сапатын баалоо үчүн текшерүү иши клавишалардын айкалышы, чычканды алмаштыруу жана Windows операциялык тутумунда иштөө боюнча көнүгүүлөр таблица түрүндө даярдалган.

А 4310000000-19

УДК 376
ББК 74.3

ISBN 978-9967-9232-7-0

© Исманова И. А., 2020
© РИМБ, 2020
© «Калем» басма үйү, 2020

Киришүү

Жеке персоналдык компьютерде клавиатурасыз иштөөгө мүмкүн эмес. Клавиатура жеке персоналдык компьютердин алмаштыргыс жана негизги бөлүгү болуп саналат. Клавиатура жетишээрлик ишеничтүү жана өтө деле тандагыч эмес түзүлүш болуп саналат, бирок баары бир ага олуттуу мамиле кылуу керек. Аны өздөштүрүү үчүн ал жөнүндө бардык нерсени билүү керек.

Берилген окуу куралында клавиатуранын өзгөчөлүктөрү жөнүндө, компьютердин клавиатурасында манжаларды жайгаштыруу эрежеси, клавиатурада иштөө үчүн шык көндүмдөрдү машыктыруу үчүн атайын көнүгүүлөр, ошондой эле клавиатураны өздөштүрүүнүн сапатын текшерүүчү иштер да берилген.

Практикада арип терүүнүн эки түрү кездешет – көрүп (карап) жана көрбөс (карабай) терүү. Берилген окуу куралында арип терүүдөгү көрбөс ыкма жөнүндө сөз болот.

Көрбөс ыкма менен окуу өткөн жүз жылдыкта пайда болгон жана кийинчерээк кеңири колдонула баштаган.

«Көрбөс (же карабай терүү)» ыкмасы деп, арип терүүчү бир убакта нусканы окуп жана клавиатуранын клавишасын басып терет. Окуучуларды бул «көрбөс» ыкмага үйрөтүү көрүү жана булчун-кыймылдаткыч эс тутумун айкалыштырган ыкмага негизделген: бир эле кыймылды бир нече жолу бир убакта кайталоо бул кыймылдарды эске тутуп калып так жана механикалык аткарууга мүмкүндүк берет.

Көрбөс ыкма эң кыска мөөнөттө чоң ылдамдыкта жогорку сапаттагы ишке жетишүүнү, ыкыластуулукка жана кыймылдын координациясына үйрөтөт.

«Көрбөс» ыкмага үйрөнүү процессинде клавиатурада иштөөдө төмөнкү принциптерди кармоо керек:

1. Клавиатуранын зоналарга бөлүнүшүн билүү (үйрөнүү) керек, алар дайыма белгилүү манжалар менен тейленет.

2. Эки колдун ар бир 10 манжасына бекитилген «баштапкы позициядагы» клавишаларды билүү керек.

3. Манжанын кыймыл аткаруудагы багыты жана узундугун окуучулар ачык, даана билиш үчүн көз алдыда натуралдык чоңдуктагы болжолдуу клавиатуранын схемасы болушу керек.

4. Окутуудагы (үйрөтүүдө) көнүгүүлөр акырындык менен жөнөкөйдөн татаал ыкмаларды аткаруу принциби менен түзүлөт, ошону менен клавишанын көп санын өздөштүрүү үчүн да көнүгүүлөр түзүлөт.

5. Клавиатураны үйрөнүүдөгү негизги принцип-бул бардык көнүгүүлөрдү катасыз аткарууну үйрөтүү.

6. Клавишаны өзүнүн манжалары менен басуу шыктарын өздөштүргөндөн кийин клавиатурада иштөөдөгү ылдамдык боюнча машыгууларга өтүү керек.

Тарыхы

Эң алгачкы компьютерлер клавиатурасы жок болгон, маалыматтар компьютерге механикалык которгучтарды же проводдорду орнотуу же болбосо перфокартанын жардамы (маселен – ENIAC) менен киргизилген. Электрондук эсептегич машиненин (ЭЭМ) өндүрүмдүүлүгүнүн жогорулашына жараша, өзгөчө убакытты бөлүштүрүү режиминин пайда болушу менен машиненин ишин токтотпостон команда берүү зарылдыгы пайда болгон. Алгач бул максат үчүн электромеханикалык телетайптар колдонулган, кийинчерээк аларды атайын видео терминалдарга алмаштырышкан (1-сүрөт). Мындай терминалда клавиатура бөлөк корпуста аткарылганына карабастан, анын бир бөлүгү болгон. Эч кандай электр бөлүгү, курамы жана баскычтарынын жайгашуусу боюнча стандарттар болгон эмес. Мындай терминалдардын курсорду башкаруу үчүн өзүнчө клавишалары болгон.

1-сүрөт. Видеотерминал ADM-3A

Symbolics LM-2 «space-cadet[en]» (2-сүрөт) бул машине үчүн спецификалуу клавиатурасы болот, көптөгөн башкаруучу клавишалары жана клавиша модификаторлору бар болот. Бул клавиатура менен Emacs редактору жазылган.

2-сүрөт. Symbolics LM-2 клавиатурасы

Мини жана микро компьютерлердин пайда болуусу менен, клавиатура компьютерге түздөн түз туташып баштаган (3-сүрөт). Бирок, бул клавиатуралар толугу менен бүтпөгөн универсалдуу түзүлүш болгон: алар компьютердин портуна, клавишаны басуу менен түздөн түз же бир түзүлүш аркылуу туташкан, болбосо үзгүлтүккө генерацияланган, же болбосо компьютерге жүктөлгөн программа маал-маалы менен клавишанын матричасын сураган.

Ар кандай архитектурадагы компьютерлер уникалдуу, бири-бири менен байланышы жок клавиатураларды колдонгон. Кээ бир компьютерлерде бир платалууларда өзгөчө жетишкен мисалы ZX80, клавиатурасы корпуста жайгашкан, башкаларда – тутумдук блокко көп тамырлуу кабелге туташкан. Кээ бир клавиатуралардын клавишалары минимум гана болгон – алфавиттик-цифралык, Enter жана бир нече башкаруучусу болгон. Башкалар, маселен MIT лисп-машинеси үчүн space-cadet^[en], берилген архитектурада спецификалуу болуш үчүн башкаруучу клавишалардын саны көп болууну талап кылган. Ошондой эле аныкталган милдети жок эле функционалдуу клавишалар пайда боло баштаган. Аккорддук клавиатураларды колдонуу боюнча тажрыйбалар жүргүзүлгөн.

3-сүрөт. 83-клавишалык «ХТ» клавиатурасы

Клавиатуранын бирдиктүү стандарты башка көптөгөн компьютерлердин жабдууларынын стандарттарындай эле, IBM PC компютери менен байланышта болгон.

IBM PC үчүн эң биринчи клавиатуранын версиясы кийинки клавиатуралардан орундаштыруусу (жайлаштыруусу) боюнча көрүнүктүү айырмаланып турат, анткени компьютерди алмаштыруу протоколу боюнча: анда 83 клавиша болот (анын ичинде 10-функционалдык (кызматтык)), киргизүүчү индикаторлук режимдери жок болгон.

1984-жылы IBM PC/AT компютери менен чогуу жаңы компютер пайда болгон, кийинчерээк ал кеңири тарап стандарттуу клавиатурага ээ болуп – алмаштыруучу протоколу эки тараптуу болгон, ал цифралык блокто үч жарык диоддук киргизүүнүн индикатордук режимин жайгаштырганга мүмкүндүк берген. Бирок орундаштыруу өтө анчейин өзгөргөн эмес: SysRq клавишасы кошулган, негизги тамгалык жана цифралык блоктон цифралык блок бөлүнгөн, кээ бир клавишалар башка орунга көчүрүлгөн. Сырткы окшоштугуна жана бирдей DIN ажыраткычын колдонгонуна карабастан, жаңы клавиатура IBM PC жана IBM PC/XT мурдагы компютердин модели менен туура келбей калган – аларга клавиатураны атайын которуп туруучу түзүлүш туташтырылган. Клавиатуранын кийинки мууну 1986-жылы «Model M^[en]» клавиатурасын тартуулагандан баштап башталган, локалына жараша 101 (америкалык жайлаштыруу), 106 (жапон) клавишалары болгон жана бул стандарт болуп калган. Клавиатуранын кийинки өнүгүүсү анын «Model M» моделине караштуу болгон: туташтыруучу порту PS/2 жана USBге алмаштырылган,

Windows жана меню клавишалары кошулган, кээ бирлеринде – мультимедиялык клавишалар болгон.

Ноутбуктарда жана кичинекей клавиатураларда клавишалардын жайгашуусу айырмаланып турушу мүмкүн; кээ бир клавишалар Fn модификаторунун жардамы менен ишке жеткиликтүү болот, Apple клавиатурасы жана атайын жумушчу станцияларынын клавиатурасынан башкасын кошпогондо, көбүнчө компьютерлер клавиатураны колдонушат, маселен Блумбергдин терминалы сыяктуулардан башкасы IBM PC компьютеринен чыккан.

Клавиатура

Клавиатура компьютерге маалыматты киргизүүчү негизги түзүлүш болуп саналат. Бул түзүлүш өзүнө, клавишаларга басымды кабыл алуучу жана белгилүү электр чынжырын бириктирүүчү механикалык датчиктердин жыйындысын камтыйт. Эң эле кеңири клавиатуранын эки тиби тараган: механикалык жана мембраналык которгучтар. Каалаган клавиатуранын корпусунун ичинде, клавишалардын датчигинен сырткары, клавиатуранын электрондук схемасынын дешифрациясы жана микроконтролеру жайгашкан. Тутумдук платага клавиатураны туташтыруу 5-контакттык DIN ажыраткычтын ортомчулугу астында туташат, AT форматтагы энелик платанын колдонуу, же болбосо 6-контакттык mini DIN (PS/2 ажыраткыч тиби деп кээ бир учурларда айтылат) ажыраткычы, ATX форматындагы энелик платада колдонулат. Клавиатура 101 же 104 клавишадан турат. Эң кеңири тараган стандарттуу клавишалардын символдорунун жайланышуусу болуп QWERTY (ЙЦУКЕН) саналат, аны каалаганда кайра башынан программалап алууга мүмкүн (4-сүрөт.).

60 жакын тамга, цифра, тыныш белгилер жана башка символдордон турган клавишасы бар, жана дагы 40 тегерегинде тексти терүүдө кездешүүчү, компьютерди башкаруу үчүн жана программаларды аткаруу үчүн арналган. Клавишаларды курсор менен башкаруу кайталанат, ошондой эле Ctrl жана Alt клавишалары аркылуу да болот.

4-сүрөт. Клавиатурадагы клавишалардын милдеттери

F1-F12 функционалдуу клавишалар, режимдин индикаторлору, модификатор-клавишалары, символикалык клавишалар, курсор аркылуу башкаруучу клавишалар, кошумча цифралык клавиатура.

Заманбап үй шартында колдонуучу жеке персоналдык компьютерлер (ЖПК)

Үй шартындагы ЖПКдин клавиатурасынын өнүгүү тенденциясынын негизи анын эргономикалык сапатынын жогорулашы болуп саналат. Клавиатурада интенсивдүү иштеген колдонуучулардын кээ бир тобунан, секретарлардан, арип терүүчүлөрдөн кесиптик ооруларды, колдун манжаларынын («туннелдик» кырк муундун оорусу) оорусун таап чыккандан кийин, өндүрүүчүлөр клавиатураны жакшыртуу боюнча суроолорго көбүрөөк көңүл бура баштаган. Заманбап эргономикалык клавиатура, эреже катары, өзүнө мүнөздүү ийилген формасы менен мүнөздөлөт, ал чыканакты ажыраган абалда кармап туруусун камсыздайт. Кээ бир клавиатураларда бетти эки жарым бөлүккө ажыратып алса болот жана аларды ыңгайлуу аралыкка жылдырса да болот.

Клавишаны баскандан кийин клавиатура процессорго бөлүү белгисин берет жана процессордун ишин токтотконго мажбур болот да, программаны жасалгалоого көчүүсү клавиатураны үзгүлтүктөйт.

Ушуну менен катар клавиатура өзүнүн жеке атайын эс тутумунда кайсыл клавиша басылганын эстеп калат (негизинен клавиатуранын эс тутумунда 20 жакын басылган клавишалардын коду сакталып калат, эгерде процессор аларга убагында жооп бере албаса). Процессорго басылган клавишанын кодун бергенден кийин бул маалымат клавиатуранын эс тутумунан жоголот.

Басуудан сырткары, клавиатура ар бир клавишанын коё берилгенин да ошондой эле белгилейт, процессордогу кодго туура келген өзүнүн бөлүү белгисин берип турат. Мына ушинтип, компьютер клавишанын кармалып же коё берилип турганын билет. Бул касиет башка регистрге өтүүдө колдонулат. Мындан сырткары, эгерде клавиша белгиленген убакыттан узак кармалса, негизи жарым секунддан көп, анда бул басылган клавишанын кайталанган коду генерацияланат.

Клавиатурадан символдорду киргизүүдө курсор кайда жайланышкан болсо экрандын ошол чекитинде гана жүрөт. Курсор өзү тик бурчтук же контрастык түстөгү бир символдогу узун сызык болот.

Клавиатуранын түрү жана алардын тексти терүүдө тийгизген таасири

Персоналдык компьютердин пайда болуусу менен компьютердик клавиатура бирдей эле пайда болгон, жана ушул убакка чейин практикалык жактан биринчи түзүлгөн түрүндө эле келе жатат. Өзүнүн стабилдүүлүгү боюнча – бул түзүлүш уникалдуу: бүгүнкү 10 жылды, өткөн жана 20 жыл кийинки убакытты алып караганда, анткени

персоналдык компьютерди клавиатурасыз элестетүүгө мүмкүн эмес. Ошондой эле, бардык тарабы боюнча талдоодо, мындай кырдаал дагы узакка созулат, тагыраак айтканда сөздү таанып билүүчү жалпыга жеткиликтүү жана ишеничтүү тутум пайда болмоюнча бул түзүлүш уникалдуулугун жоготпойт.

Бирок, функционалдуу түзүлүш болуп калуусу үчүн клавиатура көптөгөн компьютердик бумду башынан өткөрдү десек болот, колдонуучу үчүн өтө маанилүү сыртынан анча байкалбаган өзгөрүүлөр болду: ал өтө эле компактуу, ишеничтүү, эргономикалык, функционалдуу жана коопсуз болду – желимдин сортунан жасалгандар, алар иш процессинде эч кандай зыяндуу заттарды бөлүп чыгарбайт.

Клавиатура маанилүү түзүлүштөрдүн бири болуп саналат, компьютерде иштөөдө комфорттуулукту аныктоочу, бирок дагы өтө маанилүү критерийлери булар: клавиатура минимум көңүлгө толгон, көзгө жагымдуу, кармалаганда ыңгайлуу жана мамиле кылууда да оңой болушу керек.

Мындан сырткары, бардык клавиатуранын көп жактуулугу негизги мүнөзү боюнча классификацияланат. Бул конкреттүү колдонуучу үчүн клавиатуранын кайсыл тиби жана кандай клавиатура, арип терүүдөгү ылдамдыгы аны башка менен салыштырып кароо менен гана түшүнүүгө болот.

Клавиатуранын негизги мүнөздөмөлөрү

Клавиатуранын негизги мүнөздөмөлөрүнө төмөндөгүлөрдү киргизсе болот:

- ✓ клавишанын механизминин тиби;
- ✓ клавишанын катуулугу;
- ✓ символдордун жайланышуусу;
- ✓ кириллицанын түсү;
- ✓ эргономикалуулугу;
- ✓ кошумча атайын клавишалардын тобунун болушу;
- ✓ кошумча функциялардын болушу.

Клавишанын механизминин тиби

Азыркы күндө клавишанын механизминин үч негизги тиби бар: мембраналык, жарым механикалык жана механикалык.

Мембраналык клавиатура кээде аны «пленка» (5-сүрөт) деп аташат – бул электрондук клавиатура өзүнчө кыймылдатуучу механикалык бөлүгү жок, жалпак, негизинен ийкемдүү, клавиатуранын бетинде клавишалардын сүрөтү тартылган болот. Мындай клавиатураларда контактар ийкемдүү мембрананын ички бетине берилет. Клавишаны басканда мембрана ийилет, анан ушуну менен контактылар тийишет, ал эми коё бергенде – өз алдынча түзөлөт.

5-сүрөт. Мембраналык клавиатура

Мембраналык клавиатуранын жетишкен жактарына буларды киргизсек болот: көбүнчө тексти тез терүүдө механизминин үнүнүн төмөндүгү жана сууга эң жакшы туруктуулугу (сууга туруктуулугу мембрана жаздыкчалары герметиканын ичинде жайгашкандыгы менен айгинеленет). Басуунун саны, ар бир басылган контактта ишеним камсыздалат, бул типтеги клавиатура 10–30 миллионго чейин турат.

Механикалык клавиатура – бул клавиатура, ар бир клавишасы өчүрүүнү элестетет (каторуу) (6-сүрөт), металл контактары жана металл серпилгичтери менен болот. Механикалык клавиатурасынын жетишкендиктери салыштырмалуу сапатынын жогору болушу жана ар түрдүү максат үчүн клавишаларынын типтеринин түрдүүлүгү болуп саналат. Кемчилиги – мембраналыкка салыштырмалуу өтө жогорку деңгээлдеги үн чыгаруусу менен айырмаланат.

6-сүрөт. Механикалык клавиатура

Механикалык клавиатуралар мембраналык клавиатуралардан бир канча айырмаланып турат анда ажыратуучу контактары жана так тактилдик (клавиатуранын тибине жараша) байланыштары болот. Мындай клавишалар иштен эрте чыгат, клавишага караганда жүрүштү чектеп турат, ошондуктан мындай клавишаларды аягына чейин басуу милдеттүү

деле эмес. Бул тексти терүүдө комфортту жогорулатат деп эсептелинет. Мындан сырткары, механикалык клавиатуралар мембраналык клавиатураларга салыштырмалуу ишеничтүү: мембраналык клавишаны басуу санынын ирээти жагынан механикалык басууга салыштырмалуу мыкты болот.

Жарым механизмдүү клавиатуралар контактык клавишалар серпилгичтер менен жабдылган, мембранага салыштырмалуу серпилүүнү узакка сактоого жөндөмдүү. Мындай клавишалар 50 миллион басууга чыдайт.

Клавишанын катуулугу

Өтө эле катуу клавиша колдонуучуга тез жана жеңил текст терүүдө маселе жаратат, анткени ал ошончолук катуу клавишаларга басууну талап кылат, ал болсо тамганы өткөрүп жиберүүгө алып келет. Өтө жумшак клавиатура, тескеринче, байкоосуздан тийип алган болсоң ашыкча символдорду коюп салуу коркунучун жаратат. Бирок, ар бир колдонуучунун клавиатурага болгон табитине жараша «катуу» жана «жумшак» жекече болот, өндүрүүчүлөр ар түрдүү катуулуктагы клавишалардын моделдерин сунуштайт.

Мындан сырткары, клавиатуралар «чыкылдаткычы» менен жана анысы жок болот. Бул жагдайда, «чыкылдаткыч» – бул тоскоолдук, басууда жана ортосунда пайда болгон даана сезилүүчү жана угулуп туруучу чыкылдак үн.

Клавиатуранын жайылма түрү жана кириллицанын түсү

Жайылма (7-сүрөт) (башкача айтканда тамгалардын жайланышы) кириллица эки типтен турат:

Windows (Russian, Русская). Ё тамгасынын жайланышы боюнча сол бурчтун жогору жагында болушу менен таанылат (Esc клавишасынын алдында).

Машинде жазуучу (Russian Typewriter, Русская машинописная). Ё тамгасы оң бурчтун төмөнкү жагында жайгашканы боюнча таанылат.

Заманбап клавиатураларда жайылманын эң биринчи варианты кеңири колдонулат.

7-сүрөт. Клавиатуранын жайылма түрү

Кириллицанын тамгалары (клавишанын оң бурчунун төмөн жагында жайгашат) эки түстө болот – кызыл (көпчүлүк өндүрүүчүлөрдө) жана каралжын. Бирок, кээ бир клавиатуралар кириллица жана латиницанын түсү окшош болгону кездешет – маселен, кара түстөгү клавиатурада ак түс болот.

Эгерде колдонуучу «көрбөс» ыкманын техникасын өздөштүрө элек болсо, анда клавиатураны кирилицасынын түсү кызылын тандоосу туура болот. Каралжын латын алфавити кирилицанын кызыл тамгалары менен контрасты жаратып, талаптуу клавишаны визуалдуу тез табууну камсыздайт.

Клавиатуранын эргономикалуулугу

Эргономикалуу клавиатуранын негизги айырмаланып турган жактарына буларды киргизсек болот (8-сүрөт):

- ✓ эки жакка кайрылган вертикалдуу катарлар ар бир колдун иш аракетинин зонасына тийиштүү. Колдонуучу колдун манжаларын бири бирине параллель кармап туруу мүмкүнчүлүгүнө байланыштуу ашыкча чыңалуудан алыс;
- ✓ клавиатуранын алфавиттик бөлүгүнүн профили дөмпөйүп чыгып турган арканы элестетет;
- ✓ үстөлдүн бетинде колдун манжаларын параллель кармаганга болгон мүмкүнчүлүккө байланыштуу колдонуучуда ашыкча чыңалуу жаралбайт;
- ✓ колду эс алдырууга колдун астына коё турчу таянгыч бар.

Жогоруда айтылгандарды эске алуу менен мындай жыйынтык чыгарууга болот, эргономикалык клавиатураларды колдонуу менен тексти терүүнүн ылдамдыгын жогорулатууга толук мүмкүнчүлүк бар.

8-сүрөт. Эргономикалык клавиатура

Кадимки клавиатураларга салыштырмалуу мындай клавиатуралардын кемчилиги болуп көлөмүнүн чоңдугу саналат: андан тышкары, тегиз моделден эргономикалык моделге көнүү да белгилүү бир убакытты талап кылат.

Компьютерге кам көрүү

Персоналдык компьютерди камсыздоо үчүн жана иш жөндөмдүүлүгүн кармап туруу үчүн ага кам көрүү керек. Каралбаган, кир компьютер көптөгөн маселелерди жаратат, анткени жабдуунун иш жөндөмдүүлүгүнө ар кандай түрдөгү кирлер начар таасирин тийгизет.

Биринчи, бир караганда эле иш такта көзгө урунат – монитор. Монитор сыртынан сыналгынын экраны сыяктуу эле көрүнөт, ошого жараша тиешелүү кам көрүүнү талап кылат.

Экран акырындык менен чаңга толо баштайт, аны караганда начар көрүнөт жана көрүүгө зыян болот. Ошондуктан аны дайыма кургак, жумшак чүпүрөк менен сүртүп туруу керек.

Көпчүлүк заманбап мониторлордун корпусу ачык желимден даярдалат, ал чаңдап гана тим болбостон түнөрө баштайт. Мына ушундай жагымсыз жагдайды алдын алуу үчүн монитордун желим бетин спирт менен нымдалган жумшак чүпүрөк менен же атайын техникага кам көрүүгө колдонулуучу майлык менен сүртүп туруу керек.

Клавиатураны дайыма жакшы абалда кармап туруу үчүн ар бир аны менен иштөөнүн алдында колду таза жууп алуу керек. Жумуш процесинде өзгөчө тыкандыкты сактоо керек. Компьютердин жанына чай, кофе же башка суюктук ичкен негизинен туура эмес. Бул ден соолукка гана зыян болбостон, клавиатура үчүн да кооптуу, анткени кокусунан төгүлүп кеткен суюктук же күкүмдү клавиатурадан чыгаруу оңой эмес жана ал клавиатураны иштен чыгарууга чейин алып келет.

Монитордун желдеткичинен кирген чаң компьютерден сыртка жылуулуктун чыгып туруусуна тоскоол болот. Ошондуктан бир жылда бир жолу, эгерде корпуска пломба коюлбаса жана компьютерге кепилдик берилбесе ички тутумдук блоктун чаңын сордуруп туруу керек.

Мындай нерсени өтө тыкан жана абайлап жасоо керек, ыңгайсыз кыймылдын натыйжасында механикалык бузулууларга туш болбош үчүн. Компьютерге жогоруда саналган эрежелерди сактоо менен өз убагында кам көрүп турган болсок анда ал узакка бузулбай иштейт, иш жөндөмдүүлүгүн сактайт жана сырткы көрүнүшү да бузулбайт.

Жумушчу ордун уюштуруу

Иштин эффективдүүлүгү жумушчу ордунун туура уюштурулганына байланыштуу болот. Арип терүүчү менен компьютердин жана клавиатуранын аралыгы сунулган колго барабар болуш керек, ал эми экран көрүү чордонунун борборунда болушу керек.

Арип терүүчү жумушчунун жумуш орду жөндөлгөндөй болуусу зарыл. Үстөл жана отургучтары компьютерде иштеген кишинин боюна жараша айланып туруусу керек (үстөлдүн жумушчу бетинин бийиктиги, отургуч жана бут коюу үчүн мейкиндик).

Адамга ыңгайлуу жана жагымдуу болуш үчүн компьютер үчүн эмеректин бардык жактары көтөрүлүп-түшүп, айланып турушу керек.

Компьютерде иштеп жаткан учурда жылуулук бөлүнүп турат, ал желдеткичтин жардамы менен жөндөлөт, ал компьютердин арткы бетинде орнотулган. Желдеткичтин жардамы менен жылуулук сыртка чыгарылып турат, ошондуктан компьютерди башка жылуулук булактарынын жанына орнотууга болбойт (борбордук жылуулук тутуму, электр жылыткычтары жана калорифтер).

Ошондой эле монитордогу жылчыктарга да көз салып туруу керек, себеби, ал жерлер дайым ачык туруусу зарыл. Монитор эркин болушу керек, анын үстүнө эч нерсе койгонго болбойт.

Кыш мезгилинде компьютерди сатып ала турган болсоңор, ал суукту өтө сезгич келээрин эсиңерге сактап койгула. Компьютерди үйгө же кеңсеге алып келгенден кийин, жылуу жерде бир нече саат туруп жылуусу шарт, андан кийин тармакка кошсо болот. Болбосо анын бузулушуна алып келет.

Компьютерге кабелдин жардамы менен кандайдыр бир сырткы түзүлүштөрдү орнотуунун алдында (мисалы, принтер), ошондой эле компьютерди, башка бардык түзүлүштөрдү болжолдуу өчүрүп алып анан туташтыргыла.

Компьютерди иш тактага орнотууда, дайыма эсиңизде болсун, жакын жайгашкан адамдын организми үчүн такыр зыянсыз дегенге болбойт, өзгөчө узак убакыт бою отурса.

Жумушчу орун үстүндө монитор, клавиатура, документ коюучу койгуч турган үстөлдөн жана бут коюучу тирөөчтөн турат.

Жумушчу үстөлдүн өлчөмү монитордун жана клавиатуранын өлчөмүнө жараша болот. Эреже катары, үстөлдүн жазылыгы – 90 см, ал эми узундугу бир 160 см болушу керек. Компьютерде иштеп жатканда өтө ыңгайлуу отургучту тандап алуу маанилүү. Отургуч кыймылдуу болуп, арип терүүчү өзүнүн табитине жараша анын бийиктигин жөндөп турушу керек. Жумушчу үстөлдү мындайча коюу керек, табигый жарык сол тараптан тийип тургандай болушу керек. Үстөлдү терезеге жакын коюуга болбойт.

0–30° чейин жантайган тирөөчтү буттун алдына койгонго даярдап алуу керек. Ал көбүнчө туура келбет (осанка) абалына байланыштуу болот, себеби буттун полго тийбей турушу же туруктуу позициянын жетишсиздиги «бүкүр» болууга мүмкүндүк түзөт. Мындан тышкары, атайын тирөөч бутту эркин абалда болушун камсыздайт жана ашыкча шишип кетүүсүнө тоскоолдуктарды жаратат.

Көрүү үчүн жана бардык организм үчүн кооптуу коркунучту компьютердин монитору жаратат. Аны 65–70 см аралыкта үстөлдүн четине орнотуу керек. Бул аралык компьютер менен иштөөдө оптималдуу болуп саналат.

Мониторду карама-каршы үстөлгө жакын жайгаштырууга болбойт, анткени ал полго кулап кетиши мүмкүн, мындай нерсе монитормо такыр болбойт. Монитор кулап түшкөндөн кийин бир гана жол бар – аны жаңы

сатып алуу керек. Мониторду ишеничтүү орнотуу керек, анткени ал өтө эле назик прибор болуп саналат.

Мындан сырткары, дайыма көзөмөлдөп туруучу нерсе, монитордун желдеткичтери дайым ачык болуп турушу керек. Монитор эркин туруп жана ага кандайдыр бир нерсени коюуга болбойт.

Көрүү үчүн сүрөттүн сапаты өтө зарыл, ошондуктан жарыкты жана карама каршылуулукту (контраст) жакшылап жөндөп туруу керек. Экрандагы сүрөт максималдуу даана, бирок өтө жарык болбош керек.

Эгерде жумушчу үстөл терезенин жанында жайгашкан болсо, анда экранга күн нурунун тийишин көзөмөлдөп туруу керек. Экранга жарыктын тийишинен сактап жана көрүү талаасынан жарыктын төмөндөп кетишинен сактап туруу үчүн терезелерге жарыкты азайтуучу терезе парда же жөндөлүүчү калкаламалар (жалюзи) менен жабдылышы керек. Жасалма жарыктандыруу үчүн люминесцент лампалары менен чырактар эң жакшы вариант болот.

Компьютер үчүн күн тарап такыр эле жагымсыз, анткени монитор күн нурунан ысыйт, ал желдетүүчү процесстин бузулушуна алып келет. Компьютерди борбордук жылытуучу тутумга жана ар түрдүү электр жылыткычтарынын жана башкаларга жанына жакын койгонго болбойт.

Нымдуулук жогору жактарга тутумдук блоктору коюуга болбойт, анткени ал ага зыян алып келет. Ошондуктан тутумдук блоктору кургак жана күндөн оолак жерге коюш керек. Компьютерди орнотуу үчүн тандалган имаратта чылым чеккенге тыюу салынат, анткени бул тутумдук блоктун өтө кирдешине кошумча себеп болуп саналат.

Клавиатуранын жакын чети үстөлдүн чети менен бир деңгээлде жайгашышы керек. Бул отуруунун жана колдун абалынын бирден бир зарыл талаптарынын бири, буларга өтө көңүл бурулат, анткени мындан келбет гана эмес жана ошондой эле колдонуучунун чарчоо деңгээли да ушуга байланыштуу болот, бирок, иштин эффективдүүлүгү бири-бирин шарттап турат.

Жеке компьютердин колдонуучулары ар бир саат сайын ишинде тыныгып туруш керек: моюн омуртканын моюн бөлүмүн өзү укалоо, гимнастика жана эс алуу үчүн. Көздүн көрүүсүн бузуп албоо үчүн жашыл өң басымдуу болгон пейзаж тартылган сүрөттү илип коюу керек. Көз тез чарчап калбаш үчүн тексти пюпитрге (фр. тилинен *pupitre*, лат. тилинен *pulpitum* – тирөөч) коюп алган жакшы.

Клавиатурада иштөөдөгү колдун жана манжалардын абалы

Окуу процессинде колдун жана манжалардын туура абалы эң чоң роль ойнойт. Колдун жана манжалардын туура абалынан жумушчунун чарчоосу, анын эмгегинин өндүрүмдүүлүгү байланыштуу болот.

9-сүрөттө көрсөтүлгөндөй манжалардын баштапкы позицияда жайгашуусу туура болуп саналат. Колдун ийнинен чыканакка чейинки мууну төмөнгө эркин түшүп турушу керек жана тулку бойго параллель болушу

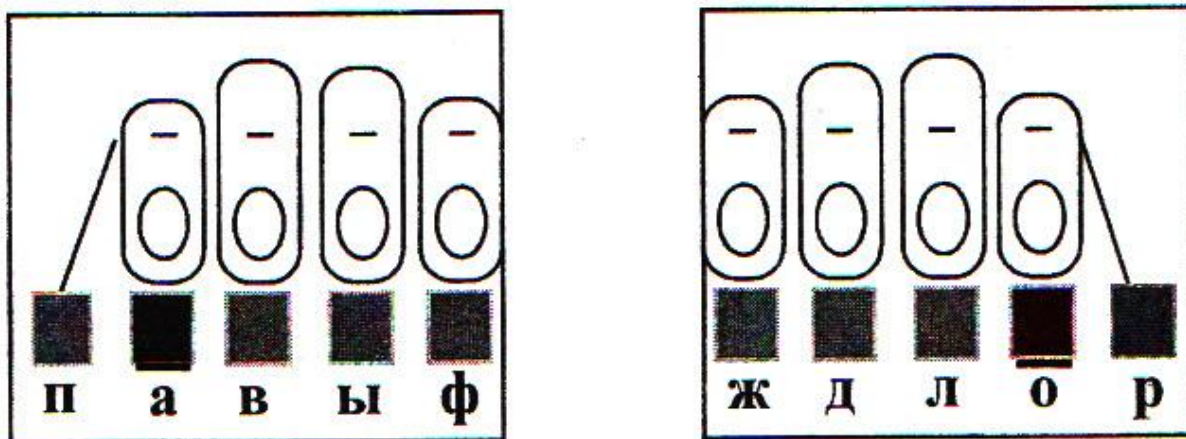
керек. Колдун манжалары клавиатурага тийип турбашы керек, чыканак бир аз тулку бойго тийип турат. Колдун учу, ийин жана чыканак клавиатура менен бир деңгээлде жайгашат.

Манжалардын баардык сөөктөрү орточо ийилген болот. Иш процессинде манжалар созулуп ийилип, колду аралаштырбай клавишаларды басат. Клавишанын алдындагы манжалардын туруктуу абалынын баштапкы позициясы төмөнкү жетишкендиктерге ээ:

1. кол жана манжалар чыңалган эмес табигый абалда болот;
2. манжалардын аралыгы анчалык чоң эмес, ийилүүсү жетишээрлик;
3. манжаларды бир клавишадан экинчиге которуу татаалдыкты жаратпайт жана аны менен клавишаны басууда тездикти жана ритмди камсыздайт;

4. манжаларды биригип, сөөмөйгө жетип, баш бармак төмөн түшүп турат.

5. клавиатурага колуңарды түшүргүлө: сол колуңардын сөөмөйү **а** клавишасына, ал эми оң колуңардын сөөмөйү – **о** клавишасына туш келет, берилген клавишалар уркуяп чыгып турат, ал колдун туура жайгашуусун контролдоп турат.

9-сүрөт. Колдун жайгашуусу

Клавиатурага отургузуу

Компьютерде иштегенде туура олтуруу өтө зарыл. Отургуч бийиктиги менен дал келиши керек. Алдыга умтулбастан, колго жана аркага күч келтирбестен туура олтуруу керек. Ошондой эле буттун туура абалда болуусу да өтө зарыл. Бутка негизи салмак түшүрбөстөн, таманды полго күч келтирбей кармаш керек. Бутубузду бутубузга учкаштырбаш керек – бул иштөөгө эң эле туура эмес поза болуп саналат. Бутту үстөлдүн алдында бири-бирине жакын коюшубуз керек. Олтургучка туура эмес олтуруу окуучуларды тез чарчатат жана эмгек өндүрүмдүүлүгүн азайтат.

Арип терүүнүн ритми

Арип терүүнүн ритми – бул клавишалар боюнча кезектештирип бирдей убакыт аралыгында басуу. Басуунун аралыгы канчалык кыска болсо, терүүнүн ылдамдыгы ошончолук жогору болот.

ЖПКде иштөөдө белгилүү бир ритмди сактоо керек, клавишалар боюнча белгилүү басууларды тегиз аткарыш керек. Мына ушундай учурда гана терүүнүн жогорку ылдамдыгына жетсе болот.

Окуунун эң башынан клавишаларга болгон манжалардын кыймылын, клавиатураны карабастан эстеп калуу зарыл. Эң биринчи күндөн тартып клавишаларды ритм менен басууга үйрөнүү, бир же эки колдун манжаларын алмаштыруу менен, катуу зоналарды жана баштапкы позицияны кармануу.

Клавишаны басуу үзгүлтүктүү жана өтө катуу эмес, бирок, тез болуп, клавишага манжаны көпкө кармап туруусуз болуш керек.

Терүүдө клавишанын алдында колду көтөрөбүз, андан кийин тез жана энергиялуу керектүү клавиша боюнча басабыз жана манжаларды баштапкы позицияга алып келебиз.

Колдун негизги жумушчу абалын **баштапкы позиция** деп атайбыз, алар иш процессинде клавиатурада болуш керек.

Клавишаларга манжаларды бекитүү зоналары

Манжалар	Сол кол	Оң кол
Баш бармак	Боштук	Боштук
Сөөмөй	а, п, к, е, м, и	о, р, н, г, т, ь
Ортон	в, у, с,	л, ш, б
Аты жок	ы, ц, ч	д, щ, ю.,
Чыпалак	ф, й, я	ж, з, э, х, ь

Баштапкы позициядагы клавишаларды өздөштүрүү

Эң биринчи тапшырма колду туура жайгаштыруу боюнча көнүгүүнү иштеп чыгуу жана баштапкы позициядагы клавишаларды практикалык жактан өздөштүрүү¹. Манжалардын кыймылдуулугуна жетүү үчүн кыймылды автоматташтырууну өздөштүрүү.

Ушуну менен бирге баштапкы позицияда сөөмөй тиешелүү **а** жана **о** клавишалардын үстүндө болуш керек (10-сүрөт). Көпчүлүк клавиатураларда бул клавишалар уркуйуп чыгып турат, бул карабай туруп аны табууга жардам берет. Калган бардык манжалар табигый түрдө «Өздөрүнүн ордунда» болот.

¹ Клавиатуранын негизги позициясында колдун манжалары талаптуу вертикалдуу гана кыймылдарды аткаруусу керек, болбосо басуудан кийин кайра ордуна кайтарууда манжалар ордуларын тапшай калуусу мүмкүн.

Рельефтик уркуйуп чыгуу

10-сүрөт. a жана o рельефтик уркуюп чыккан клавишалары

Терүүнүн негизин өздөштүрүү боюнча көнүгүүнү баштоонун алдында төмөнкү клавишаларга көңүл бургула: **Esc**, **Tab**, **Caps Lock**, **Shift**, **Alt** жана **Ctrl**, **Backspace**, **Enter**, **Боштук**, **Delete**, **F1–F12**, **Page Up**, **Page Down**, **Home** ж.б у.с.

Esc – клавиатурадагы эң биринчи клавиша. Анын толук англис тилиндеги аталышы **Escape**, аны биздин тилге которгондо «качып кетүү, жашынуу» дегенди билдирет. Бул клавиша иштөөдө көп колдонулат, ал кандайдыр бир иш аракеттерди жок кылат. Мисалы, программадан чыгуу, көпчүлүк учурда **Esc** клавишасын басуу керек болот.

Tab («табуляция») клавишасы солдо үчүнчү катарда жайгашкан, алфавиттик-цифралык (символ) клавиатуранын биринчи тамгасынын жанында. Бул клавишанын иши кызыктуу: ал курсорду алдын ала берилген позицияга которо алат, башкача айтканда экран боюнча секирет. «Секириктин» узундугу ар түрдүү болот жана ал иштин максатына жараша берилет.

Caps Lock клавишасы **Tab** клавишасынын алдында жайгашат. Бул клавиша жарык индикаторуна ээ, ал болсо цифралык клавиатуранын оң жагында жайгашкан. Жазуучу тамгалардын режимин белгилеп туруу үчүн кызмат кылат. Бул режимде тамгалык клавишаларды кадимкидей басууда чоң тамгалары кирет, ал эми **SHIFT** клавишасын басканда саптык тамгалар кирет (бул кадимки режимге карама-каршы келет). Чоң тамгаларды жазуу режими (көбүнчө аны «*Caps Lock режими*» деп атап коёт) ушундай чоң тамгалардан турган тексти киргизүүдө өтө ыңгайлуу. **Caps Lock** клавишасын кайталап басууда чоң тамганы жазуу режими жоголот.

Shift (англис тилинен «көчүрүү, которуу») клавишасы клавиатуранын алфавиттик – цифралык (символдук) катарынын акырында оңдо жана солдо жайгашат. Силер көрүп тургандай бул клавиша эки даана болот. Булардын жардамы менен баш тамганын режими берилет. Баш тамгаларды киргизүү үчүн бир манжа менен каалаган **Shift** клавишасын басып, ал эми башкасы менен – керектүү тамганы басуу керек. Тамганы баскандан кийин гана **Shift** клавишасын коё берүү керек. Ушуга окшогон «=» символду киргизүү **Shift** клавишасын баспай туруп аткарылат, ал эми «+» символун киргизүүдө **Shift** клавишасын кошо басуу керек. Берилген клавишада эки символ тең жайгашкан «+» символу «=» символунун алдында тартылганын көрүп турабыз.

Alt жана **Ctrl** клавишалары өзгөчө болуп саналышат. Булар башка клавишанын иш аракетин өзгөртөт. Өз алдынча бул клавишалар

колдонулбайт. Ким компьютерде иштесе баардыгы бул клавишалардын башка клавишалар менен болгон комбинацияларын билишет.

Backspace же **Bs** символдук клавиатуранын цифралык катарынын акырында жайгашкан жана көбүнчө солго жебе менен берилет. Бул клавишаны басуу менен курсор солго бир символду жок кылат. Мисалы: татынакаай деген сөз жазылган болсо, курсорду ашыкча жазылган «А» тамгасына алып келип, **Bs** басабыз, экранда: *татынакай* болуп калат.

Клавиша **Enter** клавишасы оң колдун чыпалагы менен басылат. Жебе формасына ээ жана символдук клавиатуранын оң жагында жайгашат. **Enter** клавишасы эң маанилүү болуп саналат, аны англис тилинен которгондо «киргизүү» дегенди билдирет. Бул **Enter** клавишаны басуу менен бардык командалардын киргизүүсү токтойт, башкача айтканда, компьютер силердин маалыматты кабыл алуусу үчүн керек болот. Ошондой эле сапты жылдырууда да **Enter** клавишасы керек болот.

Боштук клавишасы жазуучу машинде да эң чоң клавиша, алфавиттик-цифралык клавишасынын блогунун алдында жайгашат, боштукту (бош символ) киргизүү үчүн керек болгон клавиша.

Print Screen же **Prscr** («экрандан басып чыгаруу») клавишасы – алардын эң эле биринчиси. Бул клавишаны басуу менен силер принтерден экранда эмне көрүнүп турса ошону чыгара аласыңар.

Pause («тыныш») же **Break** («бөлүү») клавишасы **Print Screen** клавишасынан бир клавишадан кийин жайгашкан. Бул клавишаны басуу менен компьютердин ишин токтотсо болот. Негизинен бул клавиша көп сандагы маалыматты кароодо, качан колдонуучу экранга чыгып жаткан маалыматты кабыл алып жетишпей жаткан учурда басылат. Жумушту кайрадан улантуу үчүн клавиатурадан каалаган **Enter** клавишасын басууга болот.

Ctrl жана **Break** клавишаларын бир убакта басуу менен каалаган программанын ишин токтотсо болот.

Клавиша **Insert** же **Ins** («ичине коюу») клавишасы иштин эки режимине ээ: символду киргизип коюу жана алмаштыруу. Эгерде клавишаны бир жолу бассак, тамгалар жылат жана алардын ортосуна силер таштап кеткен тамганы коюуга болот. Мисалы, компьютердин экранында «*сүйүү*» деген сөздүн «*ү*» тамгасы калып кеткен. Курсорду «*й*» тамгасына алып келгиле. **Ins** клавишасын бир жолу баскыла, андан кийин «*ү*» символун киргизгиле, ал тамгаларды жылдырат жана өзүнүн ордуна турат. Эми экранга «*сүйүү*» деген сөз пайда болот. Эгерде **Ins** клавишасын экинчи жолу басканда, анда ал символдорду алмаштыруу режиминде иштейт, башкача айтканда туура эмес тамгалардын, белгилердин, тыныш белгилеринин ордуна керектүүлөрдү коюуга мүмкүндүк жаралат. Мисалы, экранда *сүйүү* деп басылган. Курсорду «*у*» тамгасына алып келгиле. **Ins** клавишасын баскыла жана «*ү*» тамгасын киргизгиле. Экранда «*сүйүү*» деген туура сөз пайда болот. Клавиша **Ins** клавишасы жарык индикациясына ээ эмес, колдонуучунун эсинде болсун, ал кандай гана режим тандабасын (киргизип коюу же алмаштыруу), тандалган режимде ар

түрдүү кеңешмелер экранда пайда болуп турат; курсордун түрү өзгөрөт; экрандын белгилүү жеринде «коюу» же «алмаштыруу» деген аталыштары чыгат. Бул кеңешмелердин түрү силер иштеп жаткан программалык пакеттин түрүнө жараша болот. Бир түрдүүлүк бул жерде болбойт.

Delete же **Del** (англис тилинен «өчүрүү» дегенди билдирет) клавишасы курсордун алдында бардык символдорду жок кылат. **Delete** жана **Bs** клавишалары курсордун оң жагынан символдорду жок кылуу менен бир-бирин толуктап турат. Эгерде **Del** жана **Bs** клавишалары белгилүү убакытка көбүрөөк кармап турса, анда алар оңдогу (**Del** клавишасы) жана солдогу (**Bs** клавишасы) бардык символдорду жок кылат.

Home, End, Pgup, Pgdn, ^, >, < клавишалары курсорду башкарат. Сүрөттү көңүл буруп карасаңар, силер көрөсүңөр, бардык бул клавишалар клавиатуранын эки жеринде жайгашкан: өзүнчө клавиша түрүндө, символдук жана цифралык клавиатуранын ортосунда жана цифралык – кичинекей цифралык болуп айкалышкан түрүндө болот.

End клавишасы англис тилинен кыргызча которгондо «соңу» дегенди билдирет. Ал эми **Home** («үй») клавишасы курсорду саптагы биринчи символго жайгаштырат. ←, →, ↑, ↓ клавишалары экран боюнча курсорду өйдө, төмөн, оңго жана солго башкарат.

PgUp жана **PgDn** же **Page Up** жана **Page Down** (англис тилинен кыргызча которгондо «бетти өйдөгө» жана «бетти төмөнгө» дегенди билдирет) бул клавишалар экранда эмне жазылган болсо китептей барактай алышат. Ушуну менен тексти алдыга жана артка барактаса да болот.

Функционалдуу клавиатура – бул клавиатуранын биринчи катарындагы он эки же он боз түстөгү клавишалар. Бул клавишалар F менен 1–12 чейин белгиленген.

Эгерде каалаган бир клавишаны бассак, анда экранда эч кандай символ пайда болбойт. Ар бир клавишанын иш аракети же кызматы компьютерде кандай программа менен иштей турганыңызга байланыштуу болот: ойнойсузбу, программа-редактордо текст тересизби же сүрөт тартуучу программа менен иштейсизби, ушуга байланыштуу болот. Бул клавишалардын бирөө гана, эреже катары дайыма бир эле кызматты аткарат. Бул **F1** клавишасы.

Көбүнчө, бирок дайыма эмес, бул клавишаны басуу менен экранга кеңешме чыгат. Англисче кеңешме же жардам деген – help болот. Ошондуктан адистер «F1 клавишасы» деп аташпайт, аны жөн гана «**help**» деп коюшат.

Кичинекей цифралык клавиатура – бул эң акыркы оңдогу клавишанын тобу. Көңүл бургула 10 клавиша экиден символго ээ. Бул цифралык клавиатурада эң эле жакшынакай клавиша – **Num Lock** клавишасы. Бул клавиша кичинекей цифралык клавиатуранын регистрин бириктирет. Эгерде бул клавиша күйүп турган болсо (жарык индикатору бар) курсор менен башкарса болот.

Эми ушул клавиатурадагы эки чоң боз клавишаларга көңүл буруп карагыла. Булар «+» жана «-» клавишалары. Булар бизге кийинки иштерге керек болот.

Жеке компьютердин клавиатурасын үйрөнүү

Клавиатурада тамгалардан турган үч катар жана бир цифралык катар бар. Катарларды төмөндөн жогоруну көздөй санайт (11-сүрөт). Алар мындайча:

Биринчи катар – бул төмөнкү – тамгалары **я, ч, с, м, и, т, ь, б, ю**.

Экинчи катар – негизги – тамгалары **ф, ы, в, а, п, р, о, л, д, ж, э**.

Үчүнчү катар – жогорку – тамгалары **й, ц, у, к, е, н, г, ш, щ, з, х, ь**.

Төртүнчү катар – цифралык деп аталат.

Клавиатурада тамгалар өзгөчө түрдө жайланышы керек, алардын көп колдонулгандыгына жараша жайланышкан, жыйынтыгында экинчи катарды негизги деп аташат. Бул катарда, клавиатуранын борборунда манжаларды кыймылдатуу ыңгайлуу.

Негизги катарда манжаларды төмөнкүдөй жайланыштырып бөлөбүз:

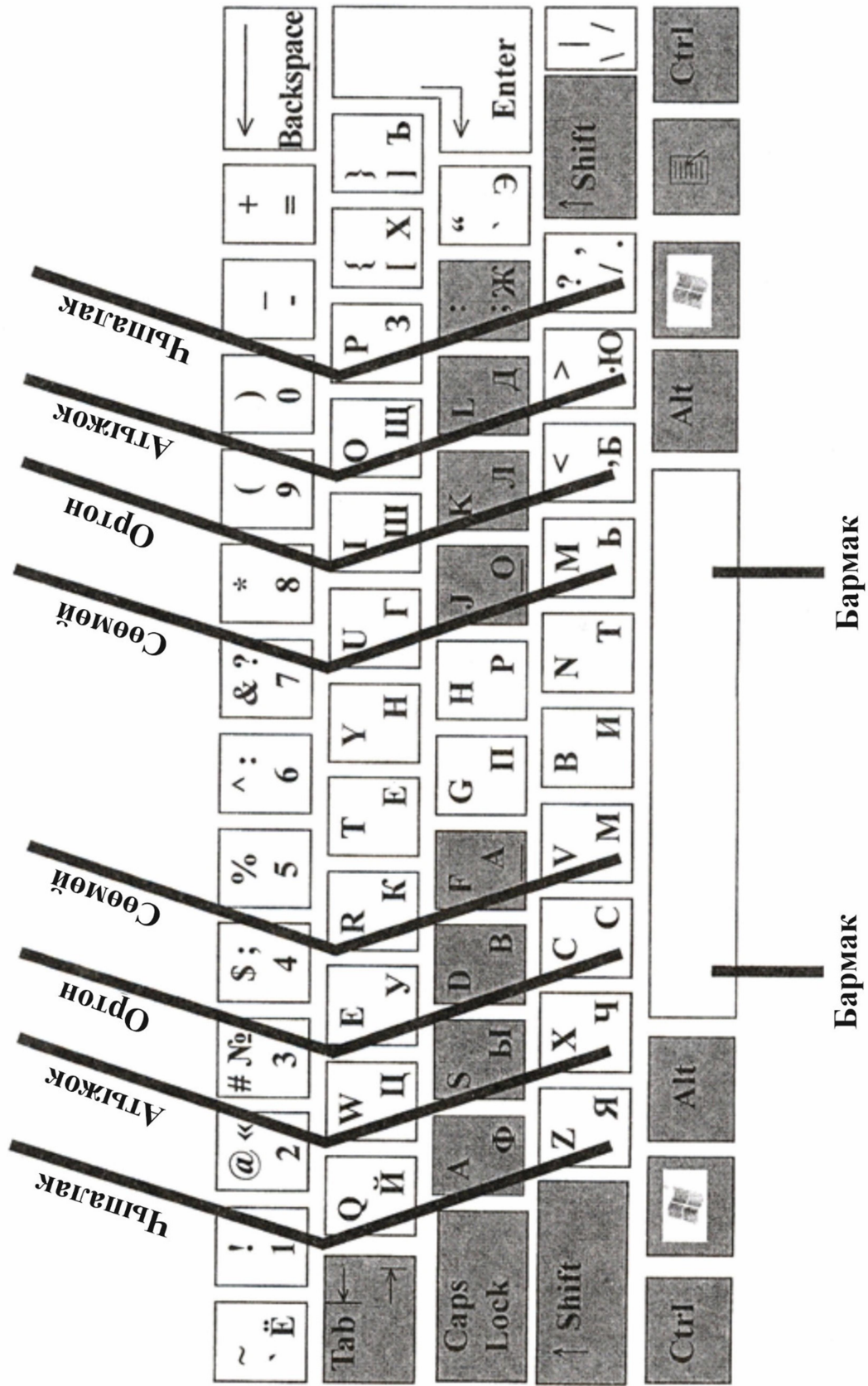
- **СОЛ КОЛ:** чыпалак – ф,
аты жок – ы,
ортон – в,
сөөмөй – а;
- **ОҢ КОЛ:** сөөмөй – о,
ортон – л,
аты жок – д,
чыпалак – ж.

Эки колдун башбармак манжасы менен боштук клавишасын басат.

Стандарттуу клавиатурада клавишалардын төрт катарынан сырткары башка кызматтык клавишалар жайгашкан. Он манжалуу көрбөс ыкма клавиатурадагы үч тамгалуу жана бир цифралык катардан сырткары, колду эркин койгондо монитордун экранына көңүл бурулбай тургандыгын карап чыккан. Анткени бул баскычтар менен көп учурда колдонулбайт, ошондуктан алардын жайланышын көрбөс ыкмада табуу үчүн анчалык рационалдуу деле эмес.

Сол кол

Оң кол

11-сүрөт. Клавиатура боюнча колдун манжаларын туура жайгаштыруу

парад парад парад парад парад парад парад парад парад парад парад парад
парад парад парад парад парад парад
жара жара жара жара жара жара жара жара жара жара жара жара жара жара
жара жара жара жара жара жара жара жара жара вол вол вол вол вол вол вол
вол вол вол вол вол вол вол вол вол вол вол вол вол вол вол вол вол вол
фарфор фарфор фарфор фарфор фарфор фарфор фарфор фарфор фарфор фарфор
фарфор фарфор фарфор фарфор фарфор
права права права права права права права права права права права права
права права права права права права
водопад водопад водопад водопад водопад водопад водопад водопад водопад
водопад водопад водопад водопад алоэ
алоэ алоэ алоэ алоэ алоэ алоэ алоэ алоэ алоэ алоэ алоэ алоэ алоэ алоэ алоэ
алоэ алоэ алоэ алоэ алоэ алоэ пол пол пол
пол пол пол пол пол пол пол пол пол пол пол пол пол пол пол пол пол пол пол
пол пол пол пол пол пол пол пол продолжал
продолжал продолжал продолжал продолжал продолжал продолжал про-
должал продолжал продолжал продолжал
подвал подвал подвал подвал подвал подвал подвал подвал подвал подвал
подвал подвал подвал подвал подвал подвал подвал подвал подвал

№ 4-көнүгүүнү аткаргандан кийин клавиатуранын экинчи катарын жакшы өздөштүргөнүн бааласа болот. Негизги катар, эгерде бир да ката жок болсо же болбосо бир гана ката болгон учурда эң жакшы өздөштүрүлдү дейт.

Эгерде эки ката кеткен болсо, демек экинчи катар жетишээрлик жакшы өздөштүрүлгөн жок, акыркынын алдындагы көнүгүүнү дагы бир жолу кайталоо керек.

Эгерде каталар үчтөн артык болсо – анда экинчи катар такыр өздөштүрүлгөн эмес дегенди билдирет. Берилген көнүгүүлөрдү кайра башынан кайталагыла.

Клавиатуранын үчүнчү катары

Бул катар жогорку деп аталат. Ал төмөнкү тамгаларды: «й», «ц», «у», «к», «е», «н», «г», «ш», «щ», «з», «х», «ъ» камтыйт. Мындан тышкары, **ТАВ** клавишасы да бул катарга кирет. Үчүнчү катардын клавишаларындагы манжалардын кыймылын иштеп чыгуу үчүн негизги катардын манжаларынын жайгашуусун эстеп алуу керек («ф», «ы», «в», «а» – сол кол үчүн, «о», «л», «д», «ж» – оң кол үчүн).

1-көнүгүү

Эсиңерге туткула, үчүнчү катардагы клавишалар боюнча басууну колду өйдө төмөн кыймылдатуунун эсебинен манжаларды чоюу менен аткаруу керек. Манжалар жогору же ар тарапка аралашуусу керек эмес.

Клавиатуранын төртүнчү катары

Бул жогорудан экинчи катар, анда тыныш белгилери жайгашкан. Клавиатурада жайгашкан клавишалар, эки тилдик режимде иш алып барат: латын жана орус. Которуу төмөнкү клавишаларды бир учурда басуу менен которулат: **CTRL + SHIFT** же **ALT + SHIFT**. Ушуну менен катар экрандын төмөнкү оң бөлүгүндө кичинекей төрт бурчтукта эки латын тамгасы турат, алар азыркы учурда кайсыл тилде тургандыгын көрсөтөт; орус тилин активдештиргенде – «**Ru**», англис тилин активдештиргенде – «**En**» чыгат.

Орус тилинин режиминде төртүнчү катардагы төмөнкү белгилер берилет:

1. **SHIFT** клавишасын баспай туруп – ё, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 0, -, =.

2. **SHIFT** клавишасын бир учурда басуу менен –!, «, №, :, %, ., ?, *, (,), _, +, /.

Англис тилинин режиминде төртүнчү катардагы төмөнкү белгилер берилет:

1. **SHIFT** клавишасын баспай туруп – ё, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 0, -, =, \.

2. **SHIFT** клавишасын бир учурда басуу менен – ` , !, @, #, \$, %, ^, &, *, (,), _, +, |.

«кемитүү», «кошуу», «барабар» белгилери сыяктуу эле цифралык катар да түшүндүрүүгө муктаж эмес, ошондой эле пайыз, кашаа, жылдызча белгилери да кирет. Бирок, кээ бир белгилер жөнүндө түшүндүрмө керек, маселен «@» («маймылча»), бул даректи электрондук почтага жазууда колдонулат, «#» – «sharp», «\$» – «доллар», «&» – «and».

Жалпы эреже боюнча текстте тыныш белгилерди жазышат.

Эгерде теманы же текстин жарым бөлүгүн баш тамгалар менен жаза турган болсоңуз **Caps Lock** клавишасын колдонунуз. **Caps Lock** клавишасы негизги катардын сол тарабында жайгашып, сол колдун чыпалагы менен тейленет. Андан кийин баш тамгалар менен сөз же топтор жазылгандан кийин, сол колдун чыпалагы менен **Caps Lock** клавишасын басып коёбуз.

1-көнүгүү

Баш тамгаларды колдонуп терүү. Caps Lock клавишасынын жардамы менен шардын жана айылдардын аталыштарын тергиле.

Текст:

БИШКЕК, БИШКЕК, БИШКЕК, БИШКЕК, БИШКЕК.

ЧҮЙ, ЧҮЙ, ЧҮЙ, ЧҮЙ, ЧҮЙ, ЧҮЙ, ЧҮЙ, ЧҮЙ, ЧҮЙ, ЧҮЙ.

ТАЛАС, ТАЛАС, ТАЛАС, ТАЛАС, ТАЛАС, ТАЛАС.

ЫССЫККӨЛ, ЫССЫККӨЛ, ЫССЫККӨЛ, ЫССЫККӨЛ.

НАРЫН, НАРЫН, НАРЫН, НАРЫН, НАРЫН, НАРЫН.

ОШ, ОШ, ОШ, ОШ, ОШ, ОШ, ОШ, ОШ, ОШ, ОШ, ОШ, ОШ.

ЖАЛАЛАБАД, ЖАЛАЛАБАД, ЖАЛАЛАБАД, ЖАЛАЛАБАД.
ТОКМОК, ТОКМОК, ТОКМОК, ТОКМОК, ТОКМОК.
БАТКЕН, БАТКЕН, БАТКЕН, БАТКЕН, БАТКЕН, БАТКЕН.
ТОКТОГУЛ, ТОКТОГУЛ, ТОКТОГУЛ, ТОКТОГУЛ.
КАЗАРМАН, КАЗАРМАН, КАЗАРМАН, КАЗАРМАН.
КОЧКОР, КОЧКОР, КОЧКОР, КОЧКОР, КОЧКОР, КОЧКОР.
БАЛЫКЧЫ, БАЛЫКЧЫ, БАЛЫКЧЫ, БАЛЫКЧЫ.
КАРАБАЛТА, КАРАБАЛТА, КАРАБАЛТА, КАРАБАЛТА.
СОКУЛУК, СОКУЛУК, СОКУЛУК, СОКУЛУК, СОКУЛУК.

Рим жана араб цифралары

Араб цифралары жайгашкан ордуна, ээлеген катарына же цифралык белгисине жараша өзүнүн маанисин өзгөртөт жана класстарга бөлүнөт: 1-класс – бирдиктер, ондуктар, жүздүктөр; 2-класс – миң, он миң, жүз миң. цифралык тилкени терүүдө цифралар класстарына ылайыктуу жайгашат.

Рим цифралары. Негизги цифралык жети белги:

I – бир,
V – беш,
X – он,
L – элүү,
C – жүз,
D – беш жүз,
M – миң.

Рим цифралары туруктуу мааниге ээ, ошондуктан сандардын маанисин кошуп же кемитебиз.

Маселен:

17–XVII (10+5+1+1);
19–XIX (10-1+10);
150–CL (100+50);
300–CCC (100+100+100);
1980–MDCCCCLXXX

Рим цифраларын терүү үчүн клавиатурада атайын белгилер жок. Кат жазууда негизинен баш тамгаларды колдонот I, V (латын алфавити) жана X (орус же латын алфавити). Терүүдө даталардын мааниси өтө чоң, латын алфавитинин баш тамгаларын колдонот.

Математикалык амалдардын (действие) белгилери

«Кошуу» (+) белгиси клавиатурада кошуу иш аракетин билдирет. «барабар» (=) белгиси төртүнчү катарда жайгашкан. «Кемитүү» (–) белгиси клавиша боюнча чыпалак менен басылат. «бөлүү» (:) белгиси төртүнчү катардагы тиешелүү клавишаны басуу менен чыгат.

1-көнүгүү

Бир саяп боюнча ар бир мисалды терип чыккыла.

Текст:

№
№ 3, № 3, № 3, № 3, № 3, № 3, № 3, № 3, № 3, № 3, № 3, № 3, № 3
50 %, 50 %, 50 %, 50 %, 50 %, 50 %, 50 %, 50 %, 50 %, 50 %.
17/18, 17/18, 17/18, 17/18, 17/18, 17/18, 17/18, 17/18, 17/18, 17/18.

2-көнүгүү

Бир жолу цифра, сан жана мисалды тергиле.

Текст:

1 – I	6 – VI	11 – XI	16 – XVI	50 – L
2 – II	7 – VII	12 – XII	17 – XVII	100 – C
3 – III	8 – VIII	13 – XIII	18 – XVIII	500 – D
4 – IV	9 – IX	14 – XIV	19 – XIX	1000 – M
5 – V	10 – X	15 – XV	20 – XX	

3-көнүгүү

Бир саяпка ар бир мисалды терип чыккыла.

Текст:

$5 + 6 = 11$	$16 : 2 = 8$
$24 + 6 = 30$	$28 : 4 = 7$
$45 + 50 = 95$	$45 : 5 = 9$
$18 + 25 = 43$	$60 : 6 = 10$
$48 + 59 = 107$	$48 : 8 = 6$

Текшерүү иштери

1-текшерүү иши

Фразаны алгач катарга андан кийин тилкеге терип чыккыла

Атанын уулу болуш – урмат,
Элдин уулу болуш – баарынан кымбат.
Уядан эмнени көрсө, Учканда ошону алат.
Жакшы кыз – жакадагы кундуз,
Жакшы уул – асмандагы жылдыз.
Эненин көөнү – балада,
Баланын көөнү – талаада
Тил – топчусуз, ооз – ачкычсыз.
Сөздү көп сүйлөсө тантык болот,
Сууну көп кечсе чалчык болот.
Тили чыккан балага чайнап берген аш болбойт.

2-текшерүү иши

Тилкеге ырды терип чыккыла.

Жайы-кышы кетпеген,
Мөңгүсү бар Ала-Тоо.
Асман менен тирешкен,
Белгиси бар Ала-Тоо.

Балдан ширин туптунук,
Булагы бар Ала-Тоо.
Тукабадай кулпурган,
Тулаңы бар Ала-Тоо.

Ала барчын, курч текөөр,
Бүркүтү бар Ала-Тоо.
Таштан-ташка секирген,
Түлкүсү бар Ала-Тоо.

Кекилиги, чилдери,
Кызыл-тазыл гүлдөрү.
Көңүлүндү көтөрөт,
Куштун салган үндөрү

(Ж.Бөкөнбаев)

3-текшерүү иши

Сүйлөмдү терип чыккыла, бирок китепти гана карагыла.

Бир жылда он эки ай бар: үчтүн айы, бирдин айы, жалган куран, чын куран, бугу, кулжа, теке, баш оона, аяк оона, тогуздун айы, жетинин айы, бештин айы.

Бир жумада жети күн бар: дүйшөмбү, шейшемби, шаршемби, бейшемби, жума, ишемби, жекшемби.

4-текшерүү иши

Сүйлөмдү терип чыккыла, бирок китепти гана карагыла.

Эне тилибизди урматтайлы, сактайлы

Тил адам коому менен бирге пайда болгон жана аны менен бирге өнүгүп келген. Антпеген күндө, адам бири-бири менен байланышпаса коом жашайт беле. Ошол үчүн, тил – адамдардын өз ара сүйлөшүп, пикир алышуусунун жана байланыш-катышынын маанилүү куралы. Мына ушул байланыш-катыш куралы болуп эсептелген тил аркылуу гана адамдар бири-бирин түшүнүп, өзүн түшүндүрүп, билим алып, ойсезимин, турмуштук тажрыйбасын байытат. Ошону менен бирге, тил адам баласынын асыл ойлорун, накыл кептерин жоготпой сактап, өзүнүн кийинки муундарына

жеткирип турат. Тил аркылуу элдер бири-биринен айырмаланып, улут-улутка бөлүнүп, бирин-бири таанытат жана таанып-билет. Өзүнүн эне тилин өзгөчө сүйүп баалаган акын Расул Гамзатов бир ырында: «Эгерде эртең авар тили өлөт десе, мен бүгүн өлүүгө даярмын» деген экен. Бизде деле Гамзатовдон кем эмес, элин, жерин, эне тилин сүйгөн атуулдарыбыз көп. Кыргыз тили болгон үчүн биз кыргыз болуп отурабыз. Биз кыргыз болгонубуз үчүн мамлекетибиздин аты «Кыргыз Республикасы» деп аталат. Кыргыз тилин мамлекеттик тил катары коргоочу, аны өнүктүрүүнүн саясатын жүргүзүүчү Мамлекеттик тил комиссиясы бар.

4-текшерүү иши

Сүйлөмдү терип чыккыла, бирок китепти гана карагыла.

Көгүчкөндүн сүтү болобу?

Чын эле куштун сүтү болобу? Силер, албетте, «болбойт» – деп айтасыңар. Куштардын сүтү тууралуу сөз болгондо, эмнегедир, болбой турган көрүнүш катары карашат. Ошентсе да, куштун сүтү болот экен! Ошол куштун бири – көгүчкөн. Көгүчкөндөр балапанын чыгарганда алардын жемсөөсүндө сүткө окшош, коюу, суюк быштакка окшош бир нерсе пайда болот экен. Ошол «сүт» менен алар балапандарын азыктандырышат. Көгүчкөндүн дагы бир сыры бар: ал 500 чакырым же андан да узак жердеги түнөгүн адашпай таап келе алат. Ушунусунан улам, адамдар аларды почточу катары пайдаланышкан. Бутуна байлап койгон каткабарларды алар жоготпой, өз убагында жеткирип турушкан. Мисалы, Японияда түн ичинде уча турган көгүчкөндөр бар. Согуш убагында алар түн ичинде, душмандарга билгизбей согуштук кабарларды көгүчкөндөрдүн жардамы менен жеткирип турушкан учурлар болгон. Бизде азыр көгүчкөндөрдүн көп түрү жашайт, мисалы: алагүү, көк көгүчкөн, токой көгүчкөнү, бактек. Алардын баары балапандарын «куш сүтү» менен азыктандырышкандыгы кызык.

«Бул ким? Ал эмне?» китебинен

5-текшерүү иши

Сүйлөмдү толугу менен окуп чыккыла жана аны тергиле бирок, китепти гана карагыла.

Бурана жөнүндө уламыш

Бар экен жок экен илгери өткөн заманда бир бай жашаптыр. Байдын күн десе күндөй ай десе айдай сулуу кызы болуптур. Күндөрдүн бир күнүндө байга жардамчысы келип: байым байым уруксат этиңиз сизге бир жолоочу келиптир дейт.

Бай жолоочуну кабыл алып ии жолоочу айта бер менде эмне зарыл жумушун бар? дейт.

Байым сизге жалган мага чын сиздин кызыңызды кара курт чагып өлтүрөөрүн көрүп атам дейт. Бай анын айтканына ишенип бүт байлыгын жумшап кызын кара курттан сактап калуунун амалын таап болуп көрбөгөндөй бийик мунара курдурат.

Ал мунара канчалаган эмгек менен салынып бүтөт. Өзүнүн ойлоп тапкан оюна курсант болуп эми бай менин кызыма эч кандай кара курт жете албайт деп тынч жашап калат. Жакшы көргөн кызын мунаранын үстүндө үлпүлдөтүп багат. Бир күнү байдын башына кара күн түштү, сулуу кызынан айрылды. Көрсө баягы жолоочунун айтканы дал келип бай кызын мунарага салса да сактап кала албаптыр. Кара курт кыз жечү жүзүмдүн ичинде кошо кетип мунарадан чагып салыптыр. Атасы кызын аман алып калбаганына өкүнүп кала бериптир.

6-текшерүү иши

Сүйлөмдү толугу менен окуп чыккыла жана аны тергиле. Ишти аткарып бүткүчө компьютердин экранын карабагыла.

Карыя калыс айттыбы?

Жай күндөрү болчу. Суу алчу жерге үч аял келип кобурашып туруп калышты. Көчө боюндагы отургучта бир карыя эс алып отурган. Тигил үч аял өзүлөрүнүн балдары жөнүндө сөз кыла кетишти. Бирөө айтты: – Менин Чотурумдай шамдагай бала жок. Анын күчүн айтпайсыңбы, эмнени болсо да көтөрөт. – Менин Ботоюм ырдаганда уккуң эле келип турат. Анын үнүндөй үн булбулда да жок,– деди экинчи аял. Бир байлам ак жоолук салынган аял сөзгө аралашпай угуп турду. – Сенин балаңдын кандай өнөрү бар? – деп сурады аялдардын бири. – Өнөрүн деле көрө элекмин мактай турган,– деди ал аял. Ошентип, тигил үчөө чакаларына суу толтуруп, үйлөрүнө жөнөштү. Карыя да алардын артынан басты. Аялдар оор чакаларды улам жерге коюп токтой калып жатышты. Бир кезде үч бала алардын астынан чыкты. Бирөө секиргендей болсо, куду тоо эчки. Экинчиси ырдап баратат, үнү укмуш, жөн эле булбул. Муну тыңшап калышты аялдар, үчүнчү бала жөн гана басып келди да, энесинин колундагы чаканы алып жөнөдү. Аялдар карыядан сурашты: – Кана, карыя, калыс болчу: биздин балдар кандай экен? – Кайсы балдар? Мен бир эле баланы көрдүм,– деди карыя, анан жолун улады. Аялдар таңдана бири-бирин карап калышты.

7-текшерүү иши

Сүйлөмдү толугу менен окуп чыккыла жана аны тергиле бирок, китепти гана карагыла.

Акылдуу бала

Илгери бир атагы чыккан ууру болуптур. Анын жалгыз баласы бар экен. Баласы чоңойгондо, атасы чакырып алып:

– Балам, мени сыйласаң – ууру бол, мындан бөлөк жакшы кесип жок,– деди.

Баласы: капаланып:

– Ата, эгер мени адам кылам десең – уурулук кесипти үйрөтпө, андан көрө адал эмгек кылайын,– деди.

Ууру аябай ачууланды:

– Атанын жолун жолдобойт деген эмне?.. Атанын тилин албайт имиш!.. Менин сөзүм эки эмес, айтканымдан кайтпайм. Бүгүн түнү төмөнкү айылдагы Жоошбайдын кызыл өгүзүн уурдап кел. Уурдабасаң, көзүмө көрүнбөй, ошондон ары жогол!

Бала макул деп үйдөн чыкты да, Жоошбайдын кызыл өгүзүн күзгү эгинге сатып келди. Аны атасына айткан жок. «Балам өзүмдү тартып ууру болот экен» деп атасы чоң кубанды. Өгүздү союп алышты.

– Ата, бул этти жегенден мурда экөөбүз таразага түшөлү, эт бүткөндө кимибиз канча семирет экенбиз, ошону билели,– деди бала.

Атасы макул таап, экөө таразага түштү. Арадан бир-эки жума өткөндөн кийин эт түгөндү. Экөө таразага дагы түштү; атасы мурункудан эки-үч кадак арыктап калыптыр. Ал эми баласы болсо, беш-алты кадак семирген экен. Бул ишке атасы аң-таң, калып, баласынан жөнүн сурады.

– Таң кала турган эч нерсе жок,– деди баласы. – Сиз эт жеп жатканда, уурулугум ачылып калбагай эле деп, коркуп жейсиз. А мен өгүздү сатып келгем, ошондуктан коркконум жок, жегеним аш болду. Ар ким өз эмгеги менен гана семирет алат.

Ошондо атасы баласына:

– Уурулук эң жаман иш турбайбы, сен бул бузук жолго түшпөй, түзүк жолго түшкөнүң жакшы болуптур,– деди.

8-текшерүү иши

Сүйлөмдү толугу менен окуп чыккыла жана аны тергиле бирок, китепти гана карагыла.

Адеп тарбиясы – адамдын коомдогу моралдык аң-сезимин жашоодогу максатка жараша калыптандыруу, ызааттуу жүрүм-турум көнүмүштөрүн пайда кылуу, ошондой эле өз элинин үрп-адаттарынын прогрессивдүү үлгүлөрүн сактоого, байытууга, башка улуттардын салтын урматтоого тарбиялоо

Адамдын эрки менен рухий байлыгынын шайкеш келиши адептүүлүккө жатат. Адеп тарбиясы эмгекке жана коомдук мүлккө туура мамиле жасоо, достукка, чынчылдыкка, адептүүлүккө жана ар ким өзүнүн жүрүм-турумуна сын көз менен кароого жана башка кемчиликтерин адилет сындоого үйрөтөт. Ал коомдук аң-сезимдин эң маанилүү формасы болуп саналат.

Адам өмүр бою тарбияланып такшалат, ошентсе да, тарбиянын башаты, жүрүш-туруштун тигил же бул эрежелерине калыптануусу негизинен балалык, өспүрүм кезинен башталат. Мезгил өткөн сайын бул адат өркүндөп-өрчүй берет. Ар бир коомдун өзүнүн социалдык түзүлүшүнө жараша адептүүлүк эрежелери болот.

9-текшерүү иши

Сүйлөмдү толугу менен окуп чыккыла жана аны тергиле бирок, китепти гана карагыла. Ар бир белгиден кийин манжаларды баштапкы позицияга кайрыңыз.

Рысбаев Сулайман Казыбаевич 1956-жылы 17-февралда Ош шаарында мугалимдин үй-бүлөсүндө туулган. 1973-жылы Токтогул районундагы «Сары-Камыш» айылындагы «Бирлик» орто мектебин аяктаган. 1978-жылы Кыргыз Мамлекеттик университетинин филология факультетин бүтүргөн. Окууну аяктагандан кийин, айылдык мектептерде кыргыз тили, адабияты сабагынан карапайым мугалим болуп иштеген. 1987-жылдан бери Кыргыз билим берүү академиясында, адегенде, ага илимий кызматкер, сектор башчысы жана бөлүм башчы, учурда лаборатория башчысы болуп иштеп келатат.

С. Рысбаевдин педагогикалык ишмердүүлүгү ар тараптуу. Ал кыргыз тилин жана адабиятын окутуунун методикасы менен бирге, кыргыз балдар адабиятынын өнүгүү проблемалары, учурдагы абалы боюнча да изилдөөлөрдү жүргүзүүдө. Буга байланыштуу жарыяланган: «Азыркы кыргыз балдар адабияты: проблемалары, портреттер» (Б., 2000), «Кыргыз балдар фольклорунун педагогикасы» (Б., 2006) аттуу монографиялык эмгектерин учурда педагогикалык окуу жайларынын студенттери кеңири колдонууда.

Мындан тышкары, биринчи класстын окуучулары үчүн жазылган «Алиппе», «Адеп алиппеси», 2–4-класстар үчүн кыргыз тили, адабий окуу китептери жалпы билим берүүчү окуу жайларында кеңири колдонулуп келет.

С. Рысбаев илимий-педагогикалык кадрларды тарбиялап чыгарууга да жигердүү иштөөдө. Анын жетекчилиги менен 19 кандидаттык, 1 докторлук иш корголгон.

10-текшерүү иши

Сүйлөмдү толугу менен окуп чыккыла жана аны тергиле бирок, китепти гана карагыла. Ар бир белгиден кийин манжаларды баштапкы позицияга кайрыңыз.

Бул жыйнактан мурда ар кайсыл жылдарда мезгилдүү басма сөздө жарыяланган адабий-сын макалалар, адабий портреттер, публицистикалык макалалар жана адабий портреттер орун алды. Чыңгыз Айтматов, Төлөгөн Касымбеков, Сооронбай Жусуев, Кеңешбек Асаналиев сыяктуу кыргыз адабиятынын классиктеринен баштап, азыркы учурдагы таанымал кыргыз жазуучулары Казат Акматов, Кадыркул Өмүркулов, Чолпонбек Абыкеев ж.б. акын-жазуучулардын чыгармалары талданган макалалар менен бир катар эле, учурдагы улуттук адабияттын көйгөйлүү маселелерине дагы өзгөчө көңүл бөлүнгөн. Эгемендик доорундагы резонанстуу коомдук-

саясий маселелердин түпкү тамырлары жана аларды чечүү жолдору чагылдырылган публицистикалык макалалар, ошол доордогу саясаттагы чечүүчү фигуралар болушкан – Аскар Акаев, Чолпон Баева, Феликс Кулов, Өмүрбек Текебаев сыяктуу ж.б. көрүнүктүү саясатчылардын портреттери киргизилген.

Китептен ошондой эле, улуттук филология илими чөйрөсүнүн, филология боюнча диссертациялык кеңештин көйгөйлүү маселелерине байланышкан макалалар менен таанышууга болот.

11-текшерүү иши

Бирды толугу менен окуп чыккыла жана аны терип чыккыла, бирок китепти гана карагыла.

Энекем

Энекемди эстеп сагынып,
Кур-кур этип кээде коёмун.
Ушунчалык кусам артылып,
Уккум келет ырын, жомогун.

Кайдан издеп энем жүрдү экен?
Капилеттен калды кабылып.
Өөп, жыттап ийди мойнуман,
Өпкө-боорун берип чабылып...

12-текшерүү иши

Сүйлөмдү бир жолу тилкеге терип чыккыла.

Конспект – окулган же угулган тексттин кыска мазмунун негизги ойду кагазга түшүрүү. Текстти адегенде көңүл коюп окуп чыгып, анан план түзүп, ар бир бөлүмдөгү эң негизги ойду белгилеп алып, кагазга кыскача баяндоо керек. Сөздөрдү, сүйлөмдөрдү кыскартып жазууну, шарттуу белгилер менен талап кылынат. Тезис – тексттин кыскартылган формасы, ар кандай тезис узартып сүйлөөгө ылайыкталган болуш керек. Тезисте өзүнөр кошо турган фактылар менен ойлор айтылбайт, аны кийин конспектиге кошосуңар. Конспектини кыска жазса да болот, текстке жакын узун жазса да болот эң негизгиси ошол конспект кийин өзүнө кеңири жана системалуу сүйлөгөнгө мүмкүнчүлүк ачсын.

13-текшерүү иши

Фразаларды бир сапка тилкеси менен терип чыккыла

1-январь – Жаңы жыл.

23-февраль – Ата Мекенди коргоо күнү.

8-март – Эл аралык аялдар күнү.

21-март – Нооруз улуттук майрам.
7-апрель – Апрель элдик революциясынын күнү
12-апрель – Космонавттар күнү.
1-май – Эмгекчилдердин эл аралык майрамы.
5-май – Конституциянын кабыл алынган күнү.
9-май – Улуу жеңиш майрамы.
1-июнь – Балдарды коргоо күнү.
31-август – Эгемендүүлүк күнү.
23-сентябрь – Мамлекеттик тил майрамы.
7-8-ноябрь – Тарых жана ата-бабаларды эскерүү күндөрү.

14-текшерүү иши

Ырды толугу менен окуп чыккыла жана аны терип чыккыла, бирок китепти гана карагыла.

Атанын күчүндөй асыл күч барбы,
Эненин сүтүндөй ыйык сүт барбы?
Аталар, энелер бизге калтырган,
Мекендин жолунда өчпөс из барбы?!
Атаны сүйгөндөй,
Энеге күйгөндөй,
Сүйөлү асыл журт Кыргызстанды!

Туулган жериңдей ыйык жер барбы,
Бир өскөн элиңдей улуу эл барбы?
Элине, жерине дилин арнабас,
Азамат ойлогон өзүң эр барбы?
Өзүңдү сүйгөндөй,
Өзүм деп күйгөндөй,
Сүйөлү асыл журт Кыргызстанды!

Кыялдай тез учкан учкул куш барбы,
Максаттай бипбийик тоодо уч барбы?
Кыялдар, максаттар канат күүлөткөн,
Мекенге берилген уул-кыздарды?!
Жашоону сүйгөндөй,
Жалындап күйгөндөй,
Сүйөлү асыл журт Кыргызстанды!

(С. Рысбаев)

15-текшерүү иши

Сүйлөмдү толугу менен окуп чыккыла жана текстти тергиле, бирок китепти гана карап тергиле.

Кыргызстан – эгемендүү эркин өлкө. Өлкөбүздө 6 миллиондон ашык эл жашайт. Анын ичинде 80ге жакын улуттардын өкүлдөрү бар. Элибиздин пейли кенен жана меймандос. Аймагыбыз 7 областка бөлүнгөн. Алар: Чүй, Талас, Ош, Жалал-Абад, Нарын, Ысык-Көл жана Баткен областтары.

Борбор шаарыбыз – Бишкек калаасы. Бишкек Чүй өрөөнүндө жайгашкан. Ал административдик гана борбор болуп саналбастан, илим менен билимдин, маданияттын да борбору, бак-дарактуу, жашыл, кооз шаар. Республикабызды башкалардан өзгөчөлөнтүп турган мамлекеттик символикалык белгилери бар.

Кыргыз тили – Кыргыз Республикасынын мамлекеттик тили. Ал 1989-жылы 23-сентябрда, ал эми Конституциябыз 1993-жылы 5-майда, Гимнибиз 1992-жылы 18-декабрда, Туубуз 1992-жылы 3-мартта, Гербибиз 1994-жылы 14-январда кабыл алынган.

Туубуздун түсү кызыл. Анын себеби мындай: Манас бабабыз ар дайым өзүнүн ата-бабаларынан калган кызыл тууну алып жүргөн. Биздин улуттук туубузду кабыл алганда Манас бабабыздын туусунун түсү эске алынган. Туудагы негизги белгилер: боз үйдүн түндүгү жана кырк нурлуу күн. Тууга түндүктүн сүрөтүн түшүрүүнүн себеби: түндүк – кыргыздын ыйык очогу болгон боз үйүнүн чамгарагы, үй-бүлөнүн башын калкалап бириктирген, ынтымакка баш кошуунун ыйык символу, элибиздин көчмөндүк тарыхынын улуу табериги. Туудагы экинчи белги – алтын нурун чачыраткан улуу Күн. Күндүн кырк салаа нуру тегиз чачырап турат. Кырк саны аркылуу элибиздин аты (кырк-огуз) жана биздин эл куралган кырк уруу туюнтулат.

Кыргыз Республикасынын Мамлекеттик Гербинин авторлору – Асейин Абдраев жана Садырбек Дубанаев. Гербди карасаң, анын көк түстүү тегерек алкагынан айланта жүргүзүлгөн ак сызыкты көрөсүң. Ортодо улуу тоолордун алп кушу болгон Акшумкар жаңы эле конуп келе жаткансыйт. Анын артында касиеттүү Ысык-Көлүбүздүн, кереметтүү Ала-Тообуздун жана жаңы чыгып келе жаткан алтын нурдуу күндүн сүрөтү тартылган. Эки капталында береке менен байлыктын символу болгон пахта жана буудайдын сүрөтү тартылган. Акшумкар – Манас бабабыздын алгыр кушу. Байыркы замандан бери кыргыздар баатырларын шумкарга теңеген, эң кадырлуу адамына да шумкар тартуулаган. Ал эми ак мөңгүлүү Ала-Тообуз, көз мончоктой кооз Ысык-Көлүбүз дүйнө жүзүнө таанымал. Ошондуктан алар Гербге белги катарында киргизилген. Бүгүнкү күндө улуу Манас атабыздын урпактары – биз, ушундай ыйык символдорубузду ыйык тутуп, сыймыктана турган акыбыз бар.

16-текшерүү иши

Сүйлөмдү толугу менен окуп чыккыла жана текстти тергиле, бирок китепти гана карап тергиле.

Ысык-Көл

Ысык-Көл Кыргызстандагы эң чоң көл. Дүйнөдөгү 25 ири көлдүн катарында жана эң терең көлдөрдүн тизмесинде 7-орунда турат. Республиканын түндүк-чыгышында, Түндүк Тянь-Шань тоо кыркаларында: Күңгөй Ала-Тоо менен Тескей Ала-Тоонун ортосунда, деңиз деңгээлинен 1609 метр бийиктикте жайгашкан. Андан суу кайра агып чыкпайт, бирок ага салыштырмалуу анча чоң эмес, 80дей өзөн-сайддын суулары келип куюлат. Алардын чоңдору – чыгыш жактан куюлган Түп менен Жыргалаң суулары. Батыш тараптан Чу дайрасы көлгө абдан жакын агып өтөт, Балыкчынын тушунан 6 км аралыкта жазгы суу ташкындары учурунда анча-мынча кошулуп да кетет. Суунун деңгээли Ысык-Көлдө циклдер боюнча өзгөрүп турат (бирде көтөрүлөт, бирде түшөт). Цикл бир нече он жылдын ичинде алмашат.

Суусу туздуу (суунун минералдашуусу – 5,90%).

Жети Өгүз өрөөнү – Каракол шаарынан батышка карай 28 км аралыкта, Ысык-Көлдүн түштүк жээгинде жайгашкан эң кооз тоо капчыгайы.

Жети-Өгүз капчыгайы Тескей Ала-Тоонун түндүк капталындагы, Ысык-Көлдү түштүгүнөн айланып өтүүчү аты уйкаш дайранын куймасында жайгашкан. Тизилип жаткан өгүздөрдү элестеткен, шамалга тотуккан, тизилген кызыл аскалардан улам ал «Жети-Өгүз» деген атка ээ болгон. Бул аскалар босогодон тосуп алып, капчыгайдын таанытмасындай туюлат. Ал эми «Жарылган жүрөк» деп аталган кызыл аска – жергиликтүүлөр мактанган жай. Арзышкандардын бардыгы дайыма аны жандай сүрөткө түшүшөт.

Капчыгайда 2200 м бийиктикте Жети-Өгүз курорту жайгашкан. Ал өзүнүн дарылык касиети күчтүү геотермалдык булактары менен атагы чыккан.

Сары-Челек көлү

Сары-Челек көлү бийик тоодогу өтө кооз көл болуп саналат. Ал Кыргыз Республикасынын батышында, Бишкектен 500 км, ал эми Оштон 300 км аралыкта, Сары-Челек коругунда жайгашкан. Ал Чаткал тоо кыркасынын кызыктуу ажайып жайы. Көлдүн узундугу түндүк-чыгыштан түштүк-батышты карай 7,5 км, суусунун аянты – 507 гектар. Сары-Челек көлү деңиз деңгээлинен 1940 м бийиктикте жайгашкан.

Жайкысын көлдөгү суунун температурасы Цельсия боюнча +19 градустан ашпайт, ал эми кышкысын Цельсия боюнча +4төн 0 градуска чейин өзгөрүп турат. Көлдүн суусун ичкенге болот жана андан Кожо-Ата дарыясы агып чыгат.

Көлдү курчаган капчыгайлардан ондогон тоо суулары куюлуп турат. Көлдүн жээктери өтө тик жана саландаган аскалар менен курчалган. Жээктен эле дароо тереңдик башталып, кээ бир жерде ал 234 метрге жетет. Терендиги боюнча Сары-Челек Орто Азияда үчүнчү, ал эми Кыргызстанда экинчи орунда турат.

Көлдүн түндүк жээктери койкойгон карагайлар менен пихталардын калың токойуна курчалган. Эгер сиз бул жерге келип калсаңыз, Сибирдин чытырман токойлоруна туш келгендей эле болосуз. Көз мелжиген карагайлар жаркыраган көл суусунда күзгүгө карангандай, чагылышып турат. Бул табигый күзгүдөн көлдү курчаган кызыл аскалар менен жашыл ыраң тоолорду да көрүп, сиз өзүнчө эле бир жомоктор дүйнөсүнө туш келгендей болосуз.

Көлдүн «Сары-Челек» деген аты ага күзүндө гана жарашат. Бул убакта бак-дарактардын жалбырактары сары, кызыл түскө боёлуп, көл бал сузган чаканы элестетет. Жылдын калган бардык мезгилинде көлдөгү суу бир аз жашыл ыраң аралаган көк түстө болот. Көлдүн атына бир кооз уламышты байланыштырып жүрүшөт. Ал көл жээгинде аарынын уюгун кармаган балчы жөнүндө. Күндөрдүн биринде ал балды челекке куюп жатып, балдын түсү ага ушунчалык жагып калат да, көлдү «Сары-Челек» деп атап коюптур.

17-текшерүү иши

Сүйлөмдү толугу менен окуп чыккыла жана текстти тергиле, бирок китепти гана карап тергиле.

Арсланбаб

Арсланбаб – бул табияттын уникалдуу туундусу, деңиз деңгээлинен 1600 м бийиктикте жайгашкан, гүлдөгөн оазис. Арсланбаб – бул Кыргызстандын түштүгүндө жайгашкан эң кооз курорттордун бири.

Арсланбаб району Фергана жана Чаткал тоолорунун батыш жана түштүк тараптарында, Бабаш-Ата тоо кыркаларынын кокту-колотунан орун алган. Анын атагын алыска чыгарган – бул баарыдан мурда анын жалпысынан 608,5 миң гектар жерди ээлеген жемиштүү жаңгак токойлору.

Бирок жемиштүү жаңгак токойлору – Арсланбабдын жападан жалгыз мактанычы эмес. Деңиз деңгээлинен 2200 м бийиктикте, асказоону аралай тоонун көк кашка мөлтүр суулары таштан-ташка уруна, мөңкүп агып жатат. Кээ бир жерлерде алар тээ асмандан атырылып түшүп, жомоктогудай шаркыратмаларга айланышат. Жергиликтүү калк бул жаңгакка байланыштуу мындай уламышты жакшы билишет. Качандыр бир айтылуу Александр Македонский өзү бул жердин жагып калган жаңгак жемишин алыстагы мекенине ала кеткен имиш. Мына ошол жаңгактар Грециянын жаңгак бактарынын түптөлүшүнө негиз болгон экен (ошондон улам жаңгактын бул түрү «грек жаңгагы» аталып калган дешет).

Соң-Көл

Соң-Көл Тянь-Шань тоолорунун кооз көлү болуп саналат. «Соң-Көл» деген сөз «Акыркы көл» деген маанини билдирет. Ал Нарын облусунун түндүк-батыш бөлүгүндөгү «Соң-Көл тоо» менен «Молдо тоонун» кырларында жайгашкан зор өрөөнчөдө, деңиз деңгээлинен 3016 м бийиктикте жайгашкан. Көлдүн узундугу 29 км, ал эми туурасы – 18 км, тереңдиги – 22 метрди түзөт. Бул көл Кыргызстандагы эң ири ичүүчү суу топтолгон жай болуп саналат. Көлдүн бетинин аянты – 278 кв. км.

Соң-Көлдүн суусу тоолордон агып түшкөн чакан дайралардын эсебинен толукталып турат, ал эми көлдөн Соң-Көл дайрасы агып чыгып, оргуштаган Нарын дайрасына кошулат.

Соң-Көл тулаңдуу мейкиндикте жайгашып, кыргыз жайлоолору менен курчалган. Бул жерлерди илгертен бери кыргыздын төрт түлүк малы жайлайт. Жайкысын эл көлдү жээктей көчүп келет да, үй-бүлөлөрү менен жай бою боз үйлөрдө жашашат. Көлгө төрт жол менен барса болот. Бирөөсү Сары-Булак аркылуу түндүк – чыгышынан өтөт, экинчиси түштүк-чыгышта кыйма-чийме (серпантин) жол, үчүнчүсү түштүк-батышында Ак-Тал аркылуу жана төртүнчүсү түндүк-батышта Кара-Кече көмүр шахталарынын жанына өтөт.

Жаркырап жаткан көлдүн бети алыстан эле көзгө чалдыгат. Бул көл кар баскан Ала-Тоонун койнундагы кымбат баалуу алкакка катылган баа жеткис берметтей сезилет. Көл жээгинин табияты кол тийбеген бойдон болгондуктан ары сырдуу да, ары байыркы жомоктой. Көлдүн кооздугу көз жоосун алып, унутулгус элес калтырат. Аба ырайынын өзгөрүшүнө жараша көлдүн бети да түсүн өзгөртөт. Ал асмандай көпкөк, же сыя көк, ал тургай кызгылтым же сары да болуп көрүнөт. Ал эми сиз көл жээгинде аны карап олтурган болсоңуз, көл түсүнө жараша маанайын өзгөрткөн сыяктуу сиздин маанайыңыз да нечен түркүн өзгөрүп, не бир кыялдарга туш болосуз.

Григорьев капчыгайы

Григорьев капчыгайы Ысык-Көлдүн көзгө толумдуу жерлеринин бири. Карагайдын таттуу жыты, жашыл түскө чүмкөлгөн тоолор, тоо дарыяларынын үнү, бийик тоолуу көлдөр Ысык-Көлдө эс алып жаткан адамдарды өзүнө тартып турат. Бул капчыгайда кооз Тянь-Шань карагайлары өсөт. Адатта капчыгайда экскурсия бир күн, бирок каалооңуз менен боз үйдө түнөсөңүз болот. Негизи Ысык-Көлдүн бардык эс алуучу аймактарынан капчыгайга экскурсия кылуу үчүн кыйналбастан буюртма берсеңиз болот. Сапар алуу саат 09.00 жол тандабас унаалар менен башталат. Капчыгайда кыргыздын улуттук ашканасынын даамын татууга шарт түзүлгөн көптөгөн боз үйлөр бар. Капчыгайда сейилдөө сизге улуу тоолордун кооздугунан ырахат алууга мүмкүндүк берет.

18-текшерүү иши

Сүйлөмдү толугу менен окуп чыккыла жана текстти тергиле, бирок китепти гана карап тергиле.

Сулайман-Тоо

Сулайман-Тоо батыштан чыгышка карай суналып жаткан беш урчуктуу уютулган чулу таштай болгон касиеттүү тоо. Анын узундугу – 1140 м, туурасы – 560 м. Бул тоону байыртан эле касиеттүү, ыйык тоо деп эсептеп келишкен. Бул жөнүндө сакталып калган петроглифтер да күбө өтүп турат. Тоонун боорунда анын музейи курулган. XVI кылымга чейин тоону *Бара-Кух*, андан соң дээрлик XX кылымга дейре *Тахты-Сулейман* («Сулаймандын тактысы») деп аташкан.

Сулайман-Тоо ЮНЕСКОнун дүйнөлүк мурастар тизмесине киргизилген.

Тоонун чокусунда «Тахты Сулайман» мечити (1963-жылы жардырылып жиберип, сакталып калган материалдарынын негизинде 1991-жылы калыбына келтирилген), ошондой эле XVI кылымга таандык, жакында калыбына келтирилген «Рават-Абдуллахан» мечити – XVIII кылымдын эстелиги жана худжра имараты бар.

Сулайман-Тоодо «Чакка тамар» жана «Тепеүңкүр» үңкүрлөрү бар. Сулайман-Тоону түндүгүнөн жана түштүгүнөн эки канал айланып өтөт.

Орто-Токой суу сактагычы

Кыргызстандагы алгачкы салынган суу сактагыч, 1956-жылы курулган. Кочкор айылынын артында, Чүй дарыясынын жанында жайгашкан. узундугу 18 чакырым, көлөмү 4700 млн кубдан ашат. Суу сактагычтын негизги максаты – Чүй областынын жана Казакстандын түштүгүнүн айдоо жерлерин сугаруу. Суунун үстү өзүнүн чексиз кеңдиги жана бейкапарлыгы менен таң калтырат, ошондой эле суунун түсү ар кайсы жерлерде өзгөрүп турат, бир жеринде назик көгүш, бир жеринде жашыл сымал, айрым жерлеринде кара түстөр көрүнөт. Суу сактагычка боз жана күрөң түстөгү тоолор да көрк берип турат.

19-текшерүү иши

Сүйлөмдү толугу менен окуп чыккыла жана текстти тергиле, бирок китепти гана карап тергиле.

Семенов капчыгайы

Ысык-Көлдүн Түндүк жээгинде Чолпон–Ата шаарынан Чыгышты карай 40 чакырым алыстыктагы Семеновка айылынын жогору жагында жайгашкан Ысык-Көлдүн эң кооз жерлеринин бири. Капчыгайдын узундугу 30 чакырым, төмөн жагында таза мөңгү суусу бар Аксуу дарыясы буркан-шаркан агып турат. Капчыгайдын бетинде Тянь-Шань

карагайлары өсүп турат. Жай жана жаз мезгилдеринде тоонун таза абасы бийик тоолордо өскөн чөптөрдүн жытына толот.

Семенов капчыгайы Кыргызстандын ажайып кооз жерлеринин бири болуп саналып, Ысык-Көлдө эс алуучуларга сөзсүз сунушталат. Жайкысын бул жерде кыргыз ашканасынын даамын татышат. Бешбармак, кымыз даамын татууга башка да шарттар түзүлгөн.

20-текшерүү иши

Сүйлөмдү толугу менен окуп чыккыла жана текстти тергиле, бирок китепти гана карап тергиле.

Көркөм стиль башка стилдерден адабий тилдин бирдиктерин жана тилдик каражаттарын пайдалануу өзгөчөлүгү боюнча кескин айырмаланат. Айрым учурда бул стиль тилдик бирдиктерди пайдалануу муктаждыгынын натыйжасында адабий тилдин алкагынан чыгып да кетет.

Демек, көркөм текстин стили башка стилдерге караганда тилдик бирдиктерди, тилдик каражаттарды пайдалануу жагы боюнча эң жогорку баскычта тургандыгы талашсыз маселе.

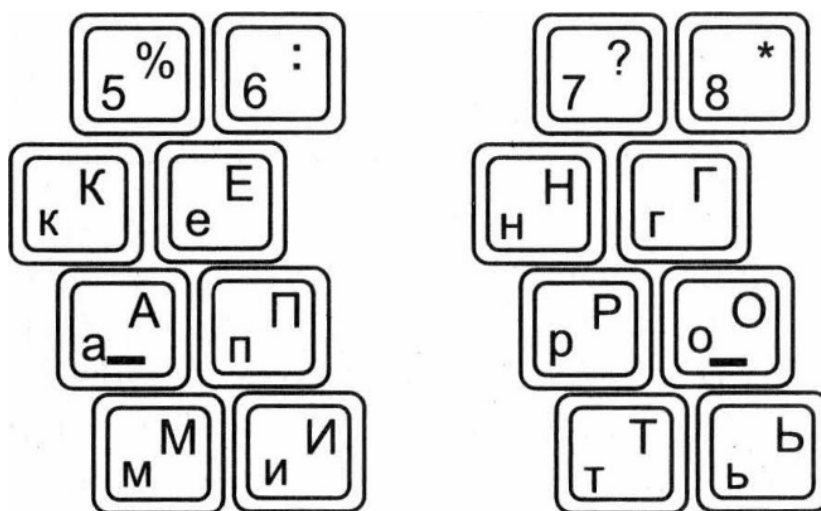
Алсак, илимий жана публицистикалык стилдеринде жазылган тексттерде кандайдыр бир чектөөчүлүк же болбосо өзүнө тиешелүү нормалары бар экендигин байкайбыз. Ал эми иш кагаздарында болсо, көркөм стилде жазылган тексттегидей көркөмдүүлүктү, кооздукту, сулуулукту жолуктуруу мүмкүн эмес.

Бул жагынан алып караганда көркөм текстин ичинде колдонулган тилдик бирдиктер, тилдик каражаттар башка стилдерде көркөм тексттегидей кең мейкиндүүлүктө каралбайт. Тил-коомдук пикир алышуунун куралы экендиги чындык, ал эми көркөм текст – ички пикир алышуунун куралы десек аша чаппаган болор элек.

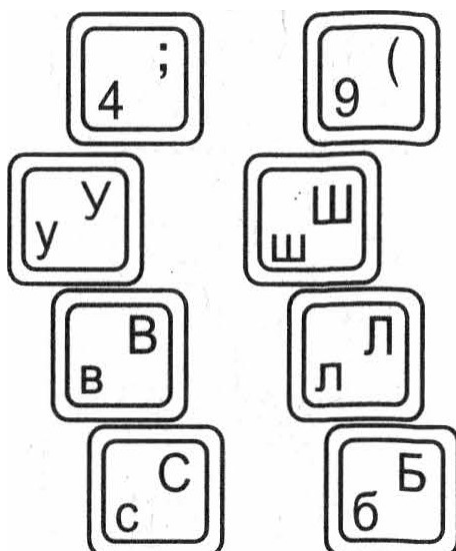
Себеби, тил аркылуу адамдар бирин-бири түшүнүшсө, ал эми көркөм чыгарманы окуу аркылуу автор менен окурмандын ортосунда жансыз пикир алышуу жүрүп бир эле мезгилде окурман автор менен биргеликте ошол эле учурда көркөм чыгармадагы катышкан каармандар менен да бирге болуп, ички сүйлөшүү, маалымат алуу ишке ашат.

Мындай учурда окурман чыгарманы окуу менен эстетикалык ырахат алып өзүнүн туюмуна ылайык каармандардын тагдырына ой жүгүртүп өзүнө тыянак чыгарат, бул өзгөчөлүк бир гана көркөм стилге таандык.

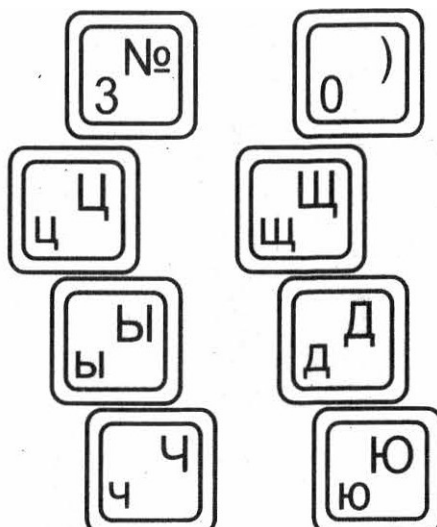
Колдун манжалары үчүн клавишалардын жайгашуу схемасы

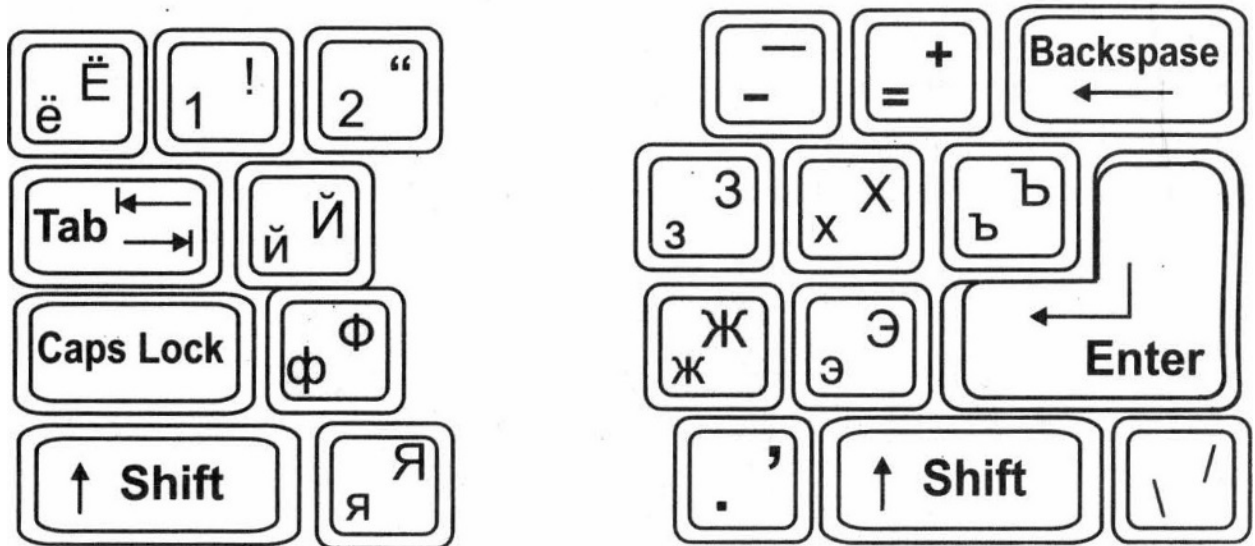
12-сүрөт. Сол жана оң колдун сөөмөйү үчүн клавишалардын жайгашуу схемасы

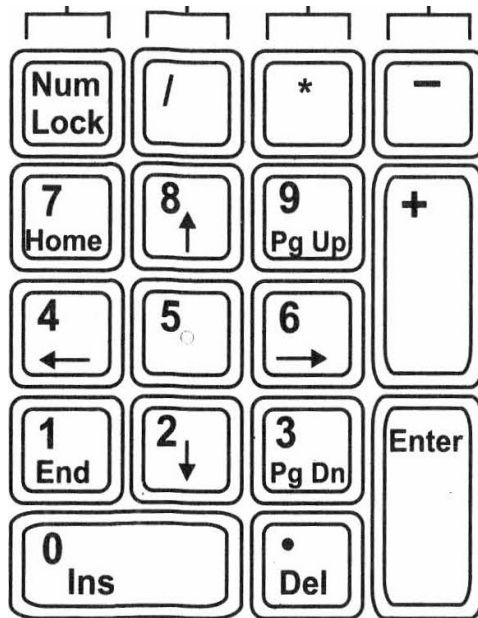
13-сүрөт. Сол жана оң колдун ортону үчүн клавишалардын жайгашуу схемасы

14-сүрөт. Сол жана оң колдун аты жок манжасы үчүн клавишалардын жайгашуу схемасы

15-сүрөт. Сол жана оң колдун чыпалагы үчүн клавишалардын жайгашуу схемасы

16-сүрөт. Кошумча цифралык клавиатуранын клавишаларынын жайгашуусунун схемасы

«Көрбөс» ыкма менен тексти терүүнү тездетүүнү камсыздоочу программалык каражаттар

Азыркы учурда ар түрдүү көп сандаган программалар бар, алар текстти терүүдө процессти тездетүүгө маанилүү тиешеси бар, ошону менен бирге өзүнө ар түрдүү жардамчы жана башка кызматтарды камтыйт жана ошону менен колдонуучуну алаксытат. Эң жөнөкөй тил менен айтканда, алардын жардамы менен текстти тезирээк терүүгө мүмкүндүк жаралат. FineReader программасын мисал катары карайлы.

Fine Reader программасы

FineReader эң эле популярдуу программа болуп саналат, ошону менен бирге ал, өзүнө текстти сканерлөө тутумун жана оптикалык таанууну камтыйт. Анын чексиз жетишкендиктерине алдын ала окубай туруп каалаган шрифте терилген тексти таануусун киргизсек болот. FineReader программасынын өзгөчөлүгү таануудагы жогорку тактыгы жана басып чыгуунун дефектисине болгон сезгичтиги саналат.

FineReader программасы тексти таануунун жыйынтыгын кийинки тексттик форматка сактай алат:

- ✓ Microsoft Word Document (*.DOC).
- ✓ Rich Text Format (*.RTF).
- ✓ Microsoft Word XML Document (*.XML) (только для Microsoft Word 2003).
- ✓ Adobe Acrobat Format (*.PDF).
- ✓ HTML.
- ✓ Microsoft PowerPoint Format (*.PPT).
- ✓ Comma Separated Values File (*.CSV).
- ✓ Жөнөкөй текст (*.TXT). FineReader ар түрдүү коддук беттерди камтыйт (Windows, DOS, Mac, ISO) жана Unicode кодировкасы.
- ✓ Microsoft Excel Spreadsheet (*.XLS).
- ✓ DBF.

Тутумдук талаптары

FineReader 11 Professional Edition программасын эксплуатациялоо үчүн төмөнкү тутумдук талаптарды сактоо керек:

- Процессордун тактык жыштыгы 1ГГц же андан ашык.
- Windows XP баштап каалаган версиядагы Microsoft Windows операциялык тутуму, каалаган версияда. Ушуну менен бирге операциялык тутум локалдык интерфейстин иши үчүн керектүү тилдик колдонууну камсыздоосу зарыл.
- ОЗУ 1024 МБ кем эмес болуш керек, кошумча ар бир процесордун ядросу үчүн 512 МБ.
- Программанын иши үчүн – кадимки орнотуу үчүн 700 МБ эркин диск мейкиндигинин болушу.

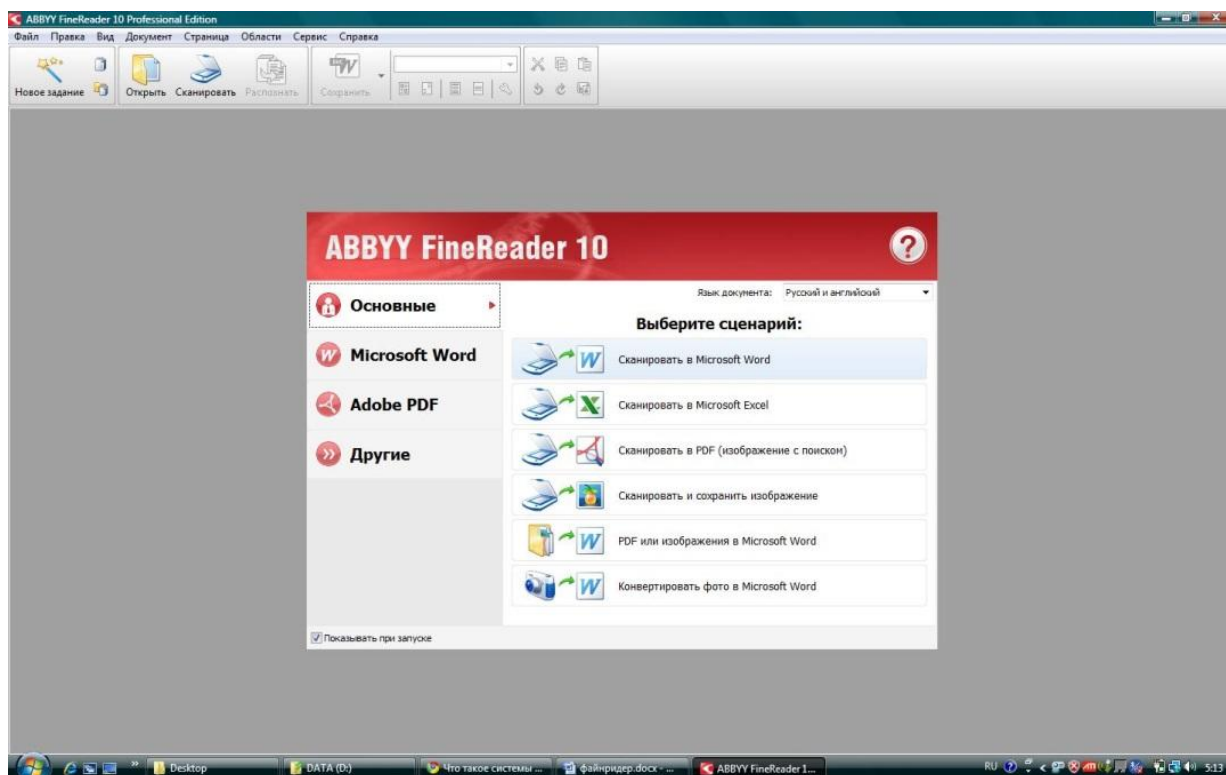
- TWAIN – же WIA-айкалышкан сканери, цифралык фото-аппарат/фотокамера мобилдик түзүлүшү же факс-модем.
- Видеоплата жана монитор уруксааты 1024×768 кем эмес чекит.
- Клавиатура, чычкан же башка көрсөтүүчү түзүлүш.

Документтерди Microsoft Word, Excel, PowerPoint жана Visio форматтарынан PDF форматына конвертация кылыш үчүн MS Officeдин тиешелүү тиркемелери компьютерде орнотулган болушу керек.

Тексти сканерлөө жана таануунун жалпы алгоритми

Fine Reader программасынын каралуучу версиясынын мүнөздүү өзгөчөлүгү болуп такыр тажрыйбасы жок колдонуучу үчүн да ага көнүп кетүү даражасынын жогору болушу саналат. Жөнөкөй тил менен айтканда, текстти сканерлөө жана таанууну алгач баштаган деле колдонуучу таануу үчүн татаал болбосо, экрандагы баскычты жана бир нече клавишаларды басып туруп аткара алат.

Эгерде таануу үчүн текст татаал болсо, анда кээ бир кошумча ырастоолорду (настройка) аткаруу талап кылынат, FineReader программасына кеңири функционалдык мүмкүнчүлүктөрү татаал, ар түрдүү тилдеги жана башка тексттерди таануу ишке ашырылат. Программаны жүргүзгөндөн кийин экранда терезе пайда болот, ал 17-сүрөттө көрсөтүлгөн.

17-сүрөт. FineReader 10 Professional Edition программасы

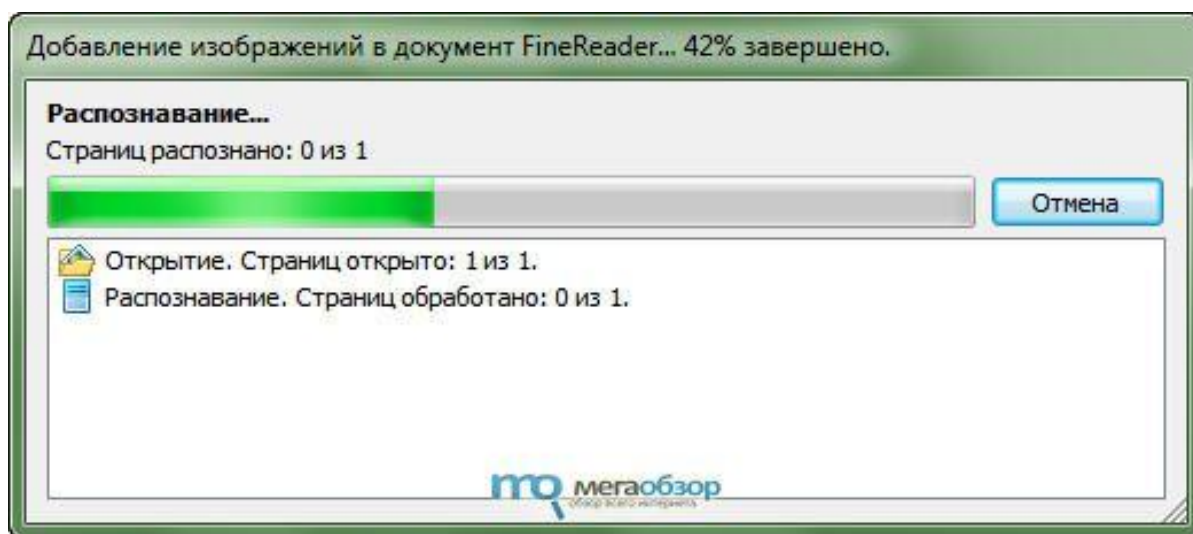
Документти сканерлөө жана таанууну аткаруунун алдында сканерди компьютерге туташтырып алгыла, аны жүргүзүп жана ага документти салгыла. Андан кийин талаптуу позицияны «чычкан» аркылуу старттык терезеден баскыла (17-сүрөт). Маселен, эгерде сизге сканерленген документти Word форматында сактоо керек болсо, анда Microsoft Word

программасында сканерлөө программасын тандаңыз – жыйынтыгында бир канча убактан кийин экранда Word терезеси ачылат, анда сканерлеген жана таанылган документ пайда болот. Алынган документти сактоо үчүн Word редакторунун стандарттуу командасын колдонула.

Эгерде жөн гана сканерлөө процессин жүргүзүү үчүн, берилген терезеден (16-сүрөттү карагыла) Сканерлөө же Файл негизги менюнун командасынан бетти сканерлөө деген (бул команданы Ctrl+K клавишалардын комбинациясын басуу менен да чакырса болот) пунктту тандагыла. Бир канча убактан кийин сканерленген текст экранга чыгат.

Программанын мүмкүнчүлүктөрү документти таанууга, сүрөт файлында (gif, jpg ж.б.) болжолдуу сактоого же pdf-форматта сактоого каралган. Бул үчүн негизги менюдан төмөнкү командаларды аткаруу керек: Файл→Ачуу PDF/Сүрөт (бул команда ошондой эле Ctrl+O клавишасын басуу менен да чакырылат), андан кийин ачылган терезеде талаптуу файлга жолду көрсөтүп жана Ачуу баскычын баскыла.

Эгерде тексти орус тилинде таануу керек болсо, же ал башка тилде болсо, же болбосо көп тилдүү документ болсо – Документтин тили деген тизмектен тиешелүү маанини камтыган тилди тандап алыңыз. Андан кийин бул терезеге чыгат, таануу процессинин жүрүшүндө көрсөтүлүп турат (18-сүрөт).

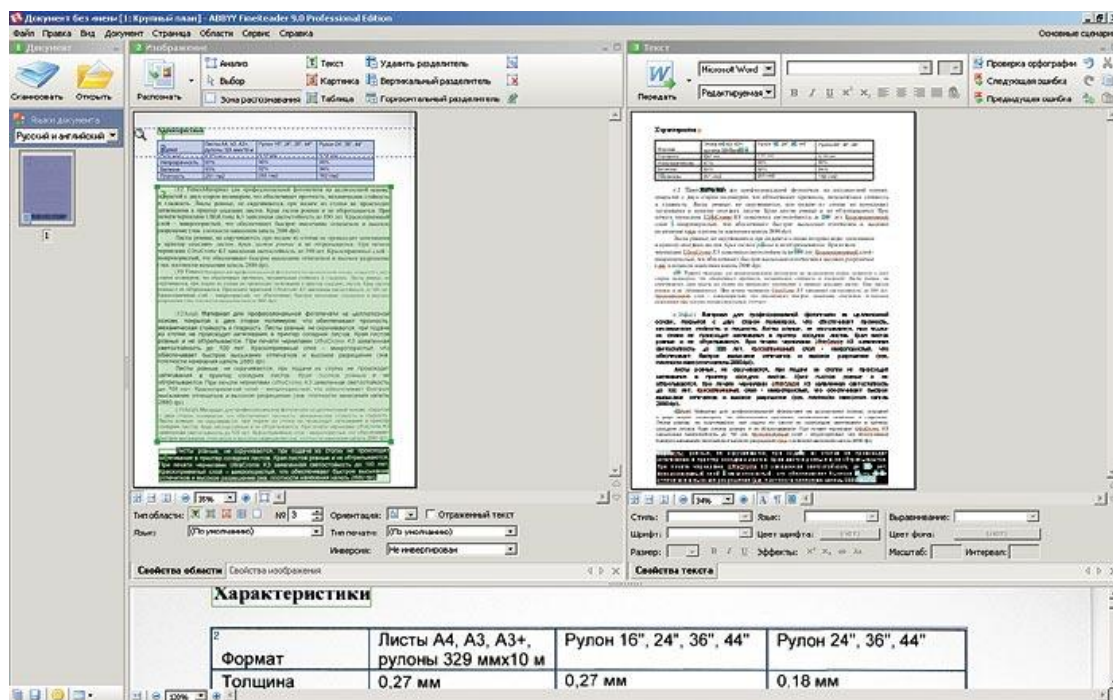

19-сүрөт. Документти таануу

Бир канча убакыттан кийин терезе өзү автоматтык түрдө жабылат, жана экранда FineReader (19-сүрөт) негизги жумушчу интерфейс чыгат.

Бул интерфейс өзүнө төрт жумушчу программаны камтыйт: бул терезелер **БЕТ**, **СҮРӨТ**, **ТЕКСТ** жана ошондой эле ири пландагы терезе, ал төмөндө жайгашат. **Көрүнүш** менюсунун командасынын жардамы менен бул терезелердин ар бирин ачып өз алдынча башкарууга болот.

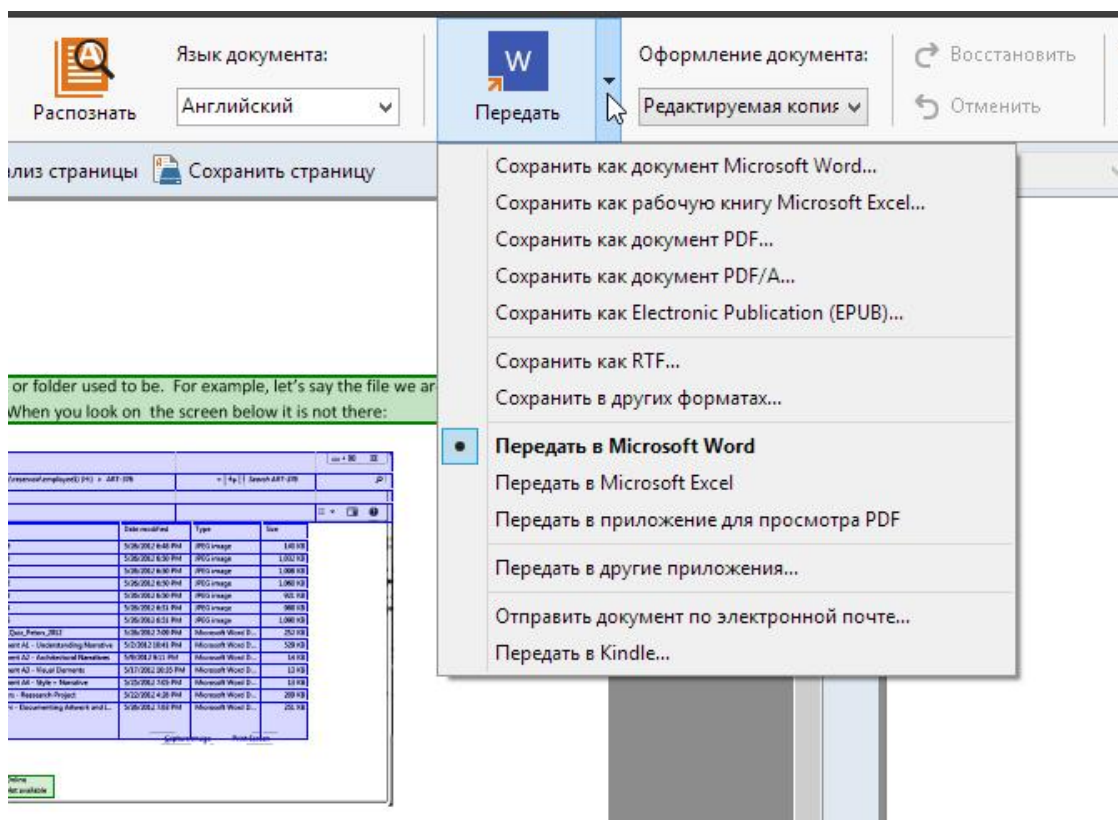
Сүрөт терезесинде сүрөт же болбосо **PDF-документ** көрсөтүлөт, Текст терезесинде сканерленген жана таанылган текст чыгат. Ири план терезесинде документти ири планда (бул үчүн тегеретүүчү сызык керек болот) кароого болот.

19-сүрөт. Программанын жумушчу терезеси

Эгерде текст туура эмес (некорректно) таанылып калса (мисалы, символдор аныкталбай калса), анда **ТЕКСТ** терезесинде ага тиешелүү түздөөлөрдү киргизсе болот, андан кийин ушул эле терезеде талаптуу форматта документти сактап койсо болот.

Баардык күмөндүү символдор Текст терезесинде бир түстө чектелип турат, эгерде **Көрүнүш**, **Терезе**, **Сүрөт**, **Текст**, **Чектөө** командаларынын жардамы менен күмөндүү таанылган символдор өчүрүлгөн болсо анда тиешелүү ырастоолор сунушталат.

20-сүрөт. Таанылган документти сактоо үчүн форматты тандоо

Менюдан тиешелүү документтин форматы тандалат, ал инструменталдык папканын тиешелүү баскычынын жардамы менен ага киргенге уруксат берилет (20-сүрөт).

Белгилей кетели, **Word** форматында документти сактоону жашыруу боюнча программа тандаарын белгилей кетебиз. Документти сактоо үчүн, талаптуу форматты тандоо керек – жыйынтыгында экранда терезе ачылат, ал жерде сактоо үчүн жолду көрсөтүп жана файлдын атын көрсөтүү керек.

Мына ушинтип Fine- Reader программасында документтерди таануу үчүн сканерлөө, таануу жана сактоо ишке ашат. Эгерде документ таануу үчүн татаал болсо, анда программанын кошумча мүмкүнчүлүктөрүн ишке киргизет, атайын пайда болгон маселелерди чечүү үчүн арналган.

Тандалма (пользовательские) эталонун колдонуу

Тексттердин ар кандай татаал деңгээлдерин таануу боюнча программалардын акыркы версияларында кеңири функционалдык мүмкүнчүлүктөр реализацияланган.

Көп учурларда текстти таануу процесси жакшы өтө бербейт. Өзгөчө бул документтерге тиешелүү, алар декоративдүү же башка салттуу эмес шрифтер менен аткарылып, спецификалык символдору (маселен формулаларда) начар сапатта болуп калышы мүмкүн. Мындай учурда Fine- Reader тоскоолдуктарга туш болот.

Бирок, программада стандарттуу эмес же начар сапаттагы тексттерди кандай таануу үчүн атайын түшүндүрүүчү механизм иштелип чыккан. Бул үчүн атайын тандалма эталонду түзүп жана окуп үйрөнүү керек, анда ар бир күмөндүү же түшүнүксүз символдор үчүн орточо чекиттик сүрөт жана анын аталышы аныкталат.

Тандалма эталону документти таануунун баштапкы этабында түзүлөт, жана кийин текстин негизги көлөмүн таануу үчүн колдонулат. Түзүлгөн эталон менен сактоону жана кийин башка документтер менен иштөө үчүн колдонсо болот. Мындан тышкары, программада түзүлгөн эталондор бар.

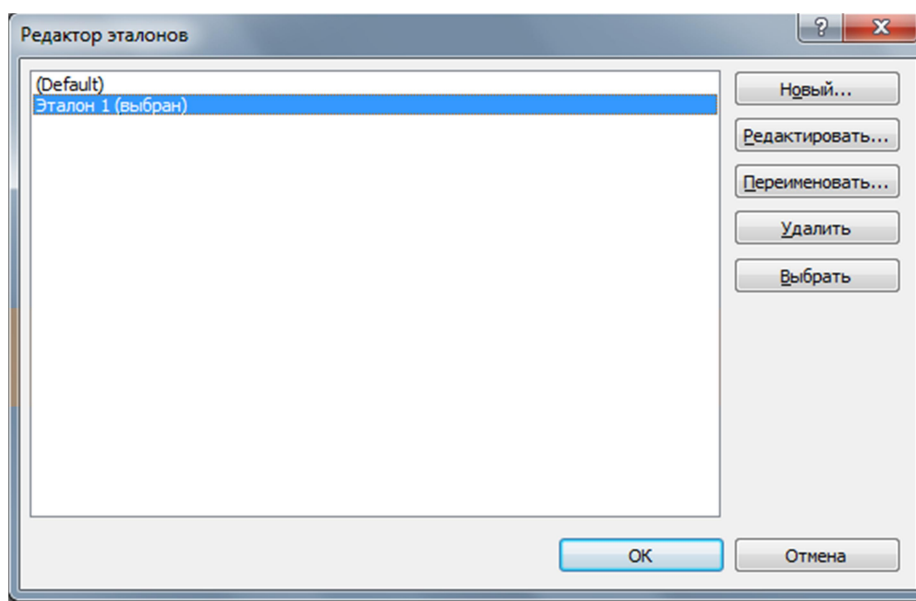
Түзүлгөн эталондор натыйжада документке анын өлчөмү жана шрифти, мүмкүнчүлүктөрү туура келген гана документтерди тааныйт жана анын негизинде берилген эталон түзүлөт. Берилген эрежелерди сактабаса таануунун натыйжасы түшүнүксүз болуп калат.

Программа кээ бир символдорду айырмалабайт жана аларды кандайдыр бир символ менен салыштырып коёт. Мүнөздүү мисалы – апострофтор: оң (') жана сол (') программада идентификацияланган эмес жана түз апостроф (') менен ассоциацияланат. Ошондуктан таанылган документте эч качан оң жана сол апостроф көрүнбөйт: анын ордуна түз апостроф коюлат, эталонду окуу процессинде алар көрсөтүлгөн болсо дагы.

Таануу үчүн тандалма эталонду колдонуу качан гана документте декоративдүү же стандарттуу эмес символдор бар учурда, же болбосо начар сапаттагы көп сандагы текстти таанууда гана колдонуу сунушталат. Башка учурларда бул максаттуу болбой калат.

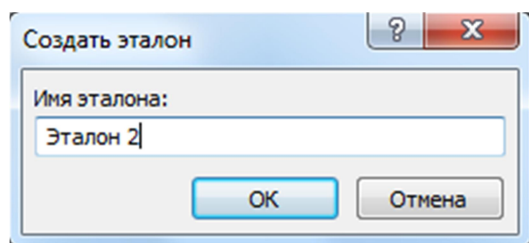
Кээ бир учурларда FineReader программасы сүрөттөрдү тигил же бул башка символдорду жайгаштырууда тексттин жалпы анализинин деңгээлинде жасайт. Көбүнчө, ушинтип «тегеректин» же «о» тамгасынын ордуна – кайсыл символдор жакында жайгашкан болсо (цифра же тамга) нөл сүрөтүнүн символун коюп салат.

Тандалмалар менен иштөө режимине кирүү үчүн, негизги менюда төмөнкү команданы аткаргыла **Сервис – Редактор** эталондорун же болбосо **Ctrl+Shift+A** клавишаларынын комбинациясын баскыла. Натыйжада экранда терезе ачылат 21-сүрөттө көрсөтүлгөн.

21-сүрөт. Эталондордун редактору

Берилген терезеде эталондордун программасында бар гана тизмектер берилген. **Тандоо** баскычынын жардамы менен кийинки документти таануу үчүн эталон тандалат, ала тиешелүү түрдө тизмекте белгиленет. Программага жаңы эталонду кошуу үчүн **ЖАҢЫ** баскычын баскыла. Жыйынтыгында терезе ачылат, ал 22-сүрөттө көрсөтүлгөн.

22-сүрөт. Жаңы эталонду кошуу

Берилген терезеде клавиатура аркылуу эталонго каалаган ат коюп киргизип жана **ОК** баскычын баскыла. Андан кийин кайра түзүлгөн эталонду редактордун терезесинде чыгарабыз (22-сүрөттү карагыла).

Редакторлоо баскычынын жардамы менен эталондун редакторлоо режимине которуу ишке ашат. Белгилеп кетебиз, жаңы эталондор үчүн бул эч кандай мааниге ээ эмес: башында эталондун кайсыл документтин

негизинде экендигин окуп алуу керек, жана андан кийин гана ага өзгөртүүлөрдү киргизсе болот.

Эгерде кандайдыр бир эталондун атын которуу керек болсо, аны «чычканды» басып аны чектеп алгыла жана **Атын өзгөртүү** баскычын баскыла, андан кийин ачылган терезеде (22-сүрөттү карагыла) талаптуу атын киргизип жана **Ок** баскычын баскыла.

Керексиз эталондорду жок кылуу үчүн **Жок кылуу** баскычын колдонгула, андан кийин анын тууралыгын ырастагыла.

Кийин конкреттүү мисалдын тегерегинде дагы окуунун тартибинде жана тандалма эталондордо дагы карайбыз.

Gif форматындагы документти таануу керек дейли, анын фрагменти 23-сүрөттө көрсөтүлгөн.

ОЗП

ПАСПОРТТУ БЕРҮҮ ЖӨНҮНДӨ АРЫЗ

1. Фамилиясы, аты жана атасынын аты **Иванова Наталья Ивановна**

23-сүрөт. Таануу үчүн документтин фрагменти
(паспорт берүү арызы, фамилиясы, аты жана атасынын аты,
Иванова Наталья Ивановна)

Алгач аны кадимки ыкмада таанууну байкап көрөлү – тандалма эталондорун колдонбой туруп. Бул үчүн негизги менюда команданы аткарабыз **Файл-Ачуу-PDF/Сүрөт** (ошондой эле бул команда **Ctrl+O** клавишасынын комбинациясын басуу менен чакырылат) жана ачылган терезеде талаптуу файлга жолду көрсөтөбүз, андан кийин **Ачуу** баскычын басабыз. Бир канча убакыттан кийин (компьютердин иштөө ылдамдыгына байланыштуу) программанын жумушчу интерфейси чыгат. Таануунун натыйжасы Текст терезесинде көрсөтүлгөн (24-сүрөт).

ПАСПОРТТУ БЕРҮҮ ЖӨНҮНДӨ АРЫЗ

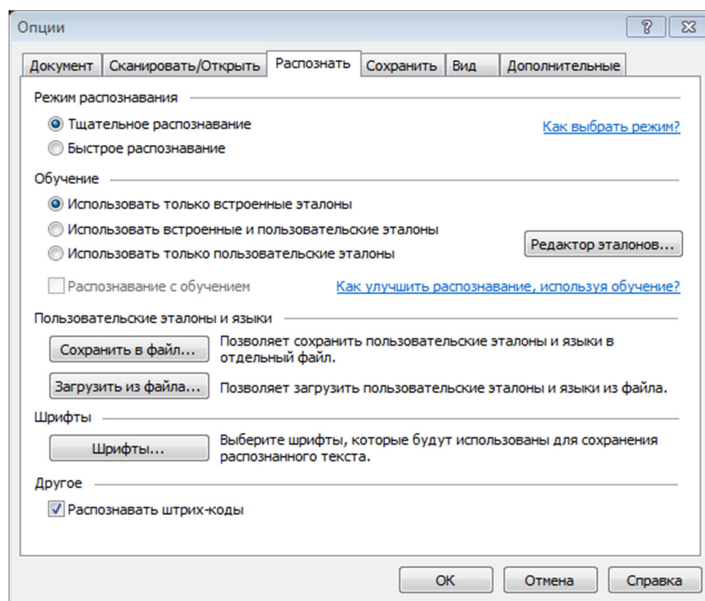
Фамилиясы, аты жана атасынын аты **Иванова Наталья Ивановна**

24-сүрөт. Документти таануунун натыйжасы

Сүрөттө көрүнүп тургандай, документтин тексти туура эмес таанылган: 1 цифрасынын ордуна Г тамгасы турат, Фамилия сөзүндө ката бар. Мындан тышкары – аты жана атасынын аты сөзү ишеничтүү таанылган эмес (бул жөнүндө анын түстүү чектөөсү күбөлөйт).

Пайда болгон маселени чечүү үчүн, окутуу менен таануу механизм колдонобуз. Бул үчүн алгач программаны ырастоочу режимине киребиз, негизги менюда төмөнкү команданы Сервис – Опцияларды (бул

команда **Ctrl+Shift+O** клавишаларын басуу менен да чакырылат) аткарабыз. Ачылган терезеден Таануу салмасына (вкладка) өтөбүз жана окутуу которгучту орнотобуз Кошулган жана тандалма эталондорду колдонуу жобосуна киребиз. Натыйжада окутуучу Таануу желекчеси чыгат, анан аны орнотуу керек (25-сүрөт).

25-сүрөт. Окутуу менен таануу режимин ишке киргизүү

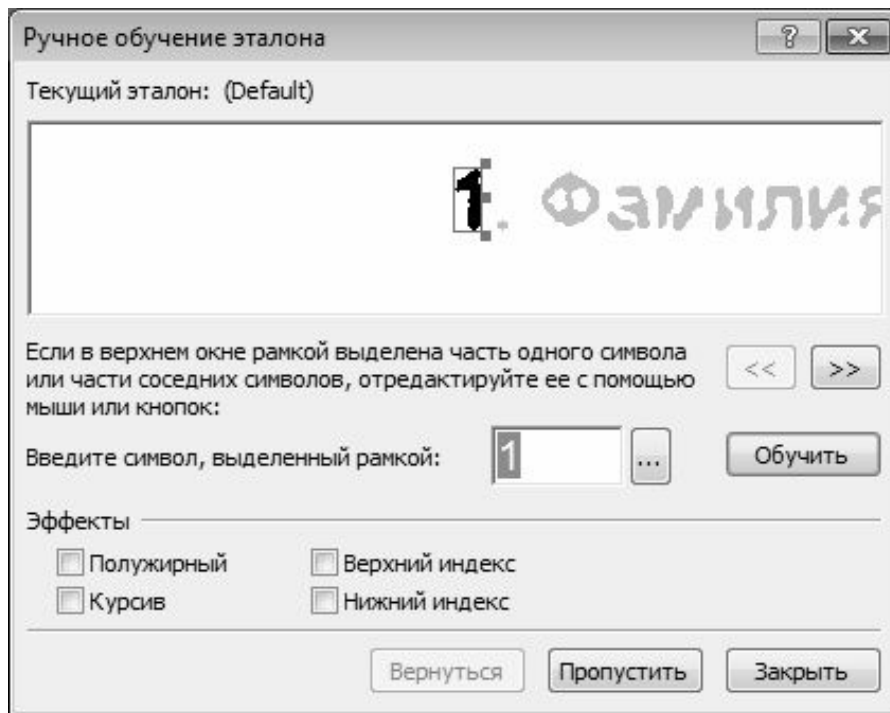
Эми окутуу үчүн жана кийин колдонууга мүмкүн эталонун тандап алуу керек. Бул үчүн Эталондун редактору баскычын басабыз – жыйынтыгында экранда бизге таанымал Эталондун редактору ачылат (22-сүрөттү карагыла). Анда бар эталонду тандоо үчүн, «чычкандын» жардамы менен аны чектеп алабыз, Тандоо баскычын басып, андан кийин – ОК баскычын (эки жолу – ырастоо режиминде эталондун редакторунун терезесинде) басабыз.

Жогоруда белгиленгендей, жаңы документтерди таануу үчүн бар эталондорду колдонууда белгилүү шарттарды гана сактоо керек. Андай болбой калган учурда окутуу үчүн жаңы эталонду түзүү керек. Бул учурда документ менен иштөө үчүн автоматтуу түрдө тандалат.

Эми жумушчу интерфейске кайрылабыз, эталондордун редакторун жана программанын ырастоосунун терезесин жабуу менен таануу процессин ишке келтиребиз. Эң биринчи экранда процесстин жүрүшүн маалыматтоочу таануу терезеси ачылат. Бирок, программага тааныш эмес символ туш болоору менен – терезе ачылат, ал 26-сүрөттө көрсөтүлгөн.

Берилген терезеде тактап окутуучу эталон жүргүзүлөт. Берилген операциянын максаты программада тааныш эмес символду таанууну кандайча жана кантип жүргүзүү даана жана так берилген.

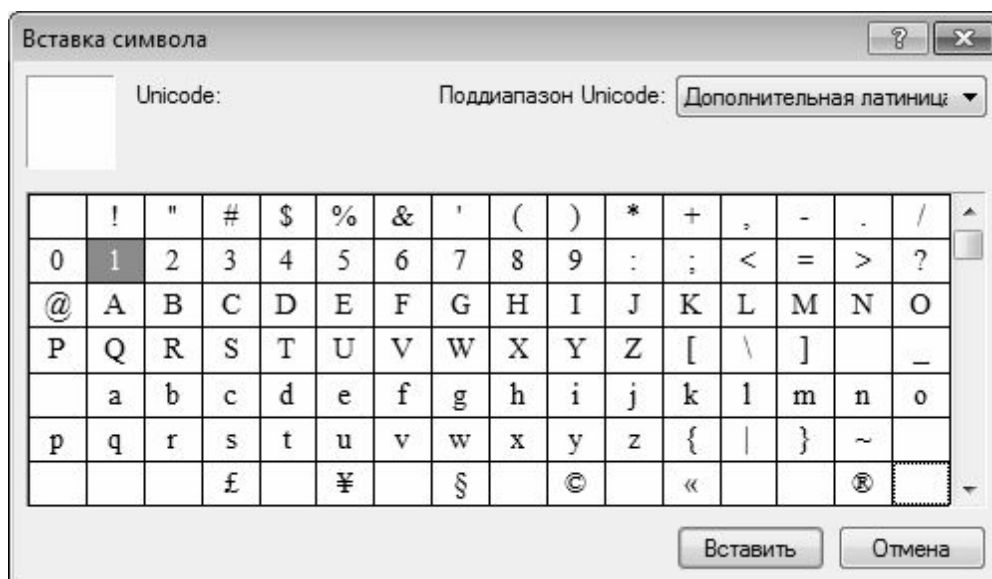
Сүрөттө көрсөтүлгөндөй, биздин документте биринчи цифра 1 саналат, аны прорамма кадимки режимде таанып биле алган жок (24-сүрөт). Терезенин жогорку бөлүгүндө ал рамка менен чектелген (26-сүрөт).

26-сүрөт. Тактап окутуу режими

Кээде мындайча болот, рамка бир эмес эки тааныш эмес символду чектейт, башкача айтканда аларды программа бирдей кабыл алат, бирок аларды эки бөлөк таануу керек. Бирок кээде мындайча да болуп калат – керектүү эмес жерде рамка бир символду экиге бөлүп салат. Ушуга окшош учурларда рамканын өлчөмүн оң жакта жайгашкан жебеси менен баскычтын жардамы менен оңдоп түздөө керек.

Тилкеге символду киргизгиле, рамка менен чектелген символду көрсөтүү керек, аны менен сүрөт тааныш эмес программада таанылат. Жөнөкөй тил менен айтканда тааныш эмес символдун ордуна FineReader таанууда берилген тилкедеги символду коёт. Талаптуу символду тандоо үчүн оң тарапта жайгашкан баскычты тандагыла – натыйжада экранда терезе ачылат, ал 27-сүрөттө көрсөтүлгөн.

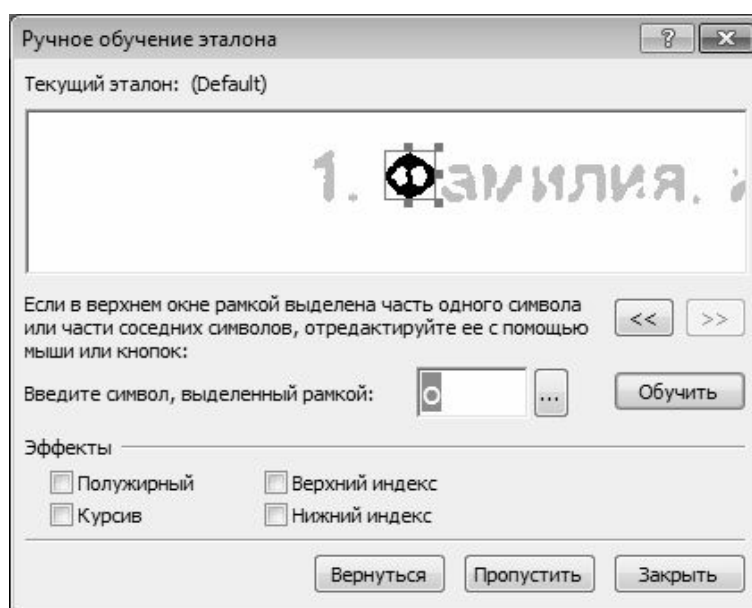
27-сүрөт. Таануу үчүн символду тандоо

Берилген терезеде символдордун китепканасы камтылган, алар документти таанууда колдонулат. Биздин учурда 1 цифрасын тандап алуу керек; бул үчүн «чычканды» басуу менен аны чектеп алабыз жана **Коюу** баскычын басабыз. Натыйжада символду киргизгиле тилкесинде ал чыгат жана рамка менен чектелген болот (27-сүрөт), жана аны алмаштыруу эталонунда белгилеп алуу үчүн **Окутуу** баскычын басабыз.

Шаблонду окутууда силер символдорго кошумча эффектилерди бере аласыздар: арип стилинин жарым кара шрифт же жантык тамга (курсив) киргизүү, ошондой эле жогорку жана төмөнкү индексти колдонуу. Бул үчүн, Эффектилер областындагы терезенин төмөн жагында жайгашкан тиешелүү желекчелерди орнотуу жетиштүү болот (27-сүрөт).

Мындан кийин тез эле тактап окутуу эталонунун терезесинин жогорку бөлүгүндө жайгашкан рамка кийинки түшүнүксүз символдун программасына орношуп калат. Биздин учурда бул Ф тамгасы, фамилия деген сөздүн биринчи тамгасы (28-сүрөт).

Сүрөттө көрүнүп тургандай, бул учурда Ф жазуу тамгасын программада идентификациялайт саптык тамга менен болсо ал ката болуп саналат. Аны оңдоо үчүн, тилкенин жанындагы Символду киргизгиле дегенди басабыз, андан кийин ачылган терезеден (27-сүрөт) «чычкандын» жардамы менен жазуу Ф тамгасын тандайбыз жана **Коюу** баскычын басабыз, окутуу режиминде – **Окутуу** баскычын басабыз.

28-сүрөт. Колго окутуунун кийинки этабы

Ушуга окшош эле берилген документтеги калган тааныш эмес символдорду FineReaderди таанууга окутабыз. Эгерде кандайдыр бир символдун тууралыгына күмөндөнүп турса, бирок таануу туура болсо – окутууда аны тоготпой койсо болот, **Өткөрүп жиберүү** баскычын басуу менен (28-сүрөт). Мурдагы символду кайтып чакыруу үчүн **Кайтаруу** баскычын колдонгула.

Кайтаруу баскычын басууда рамка мурдагы позициясына орундашат, ушуну менен акыркы ырасталган аналогу («сүрөт-символ» жубу)

берилген шаблондон автоматтык түрдө жок кылынат. Эсиңерге туткула, берилген баскыч бир эле сөздүн чегинде кызмат кылат.

Окутуу эталону аяктагандан кийин **Жабуу** баскычын баскыла. Ушуну менен катар программа эталонду өзгөртүүчү аткарылган тиешелүү чакырыктарды жиберет. Кийин киргизилген өзгөртүүлөрдү эсепке алуу менен берилген тандалма эталонунда колдонуу үчүн **Ооба** баскычын баскыла. Биринчи жана экинчи жагдайда эталонду колдонуу менен документти таануу процесси башталат, Жок баскычын басууда алар жок болуп кетет. Таануудан тезинен артка чегинүүдө жана окутуу режиминен чыгуу үчүн **Айнуу (отмена)** баскычын баскыла.

Эгерде баардыгы туура аткарылган болсо, анда жыйынтыгында тандалма эталонду колдонуу менен Биздин документтин фрагменти 29-сүрөттө көрсөтүлгөндөй көрүнөт.

ПАСПОРТТУ БЕРҮҮ ЖӨНҮНДӨ АРЫЗ

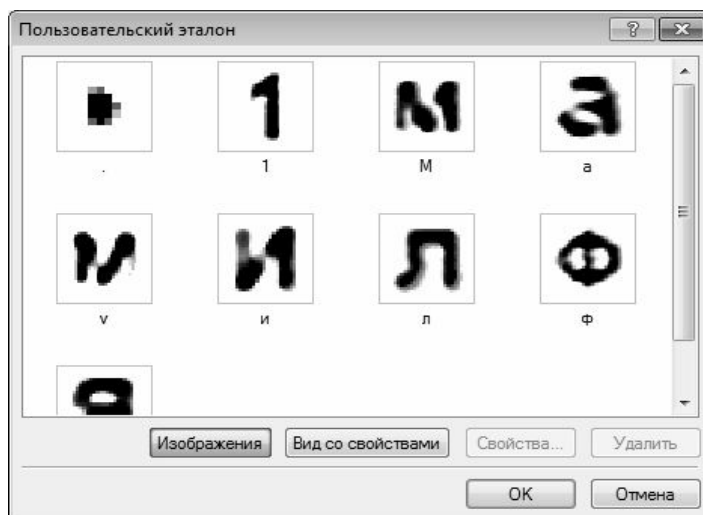
Фамилиясы, аты жана атасынын аты **Иванова Наталья Ивановна**

29-сүрөт. Текстти туура таануунун натыйжасы

Документти таануудан кийин текстке эргономикалуу түрдү берүү, бул үчүн форматтоо жана жасалгалоо инструменттерин колдонобуз, ар бир колдонуучуга **Word** редактору таанымал. Алар инструменталдык панелинин жумушчу интерфейсинин программасында жайгашат (19-сүрөт).

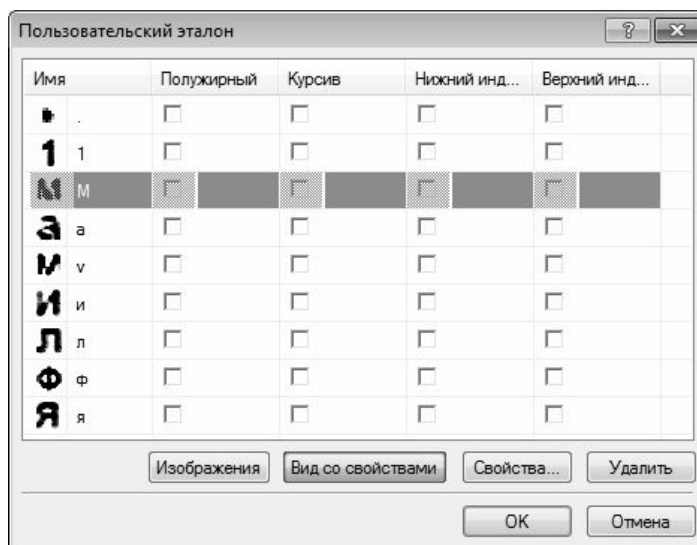
Натыйжада башка документтерди таануу үчүн окутулган тандалма эталонду колдонууда, тиешелүү ырастоолорду (24-сүрөт) аткаруу керек жана анын эталондун редакторунан тандоо керек (21-сүрөт).

Колдонуучу тарабынан түзүлгөн каалаган эталон кийин редакциялаганга мүмкүн. Бул үчүн эталондун редакторунда (21-сүрөт) чычкандын жардамы менен чектеп алабыз жана Редакторлоо баскычын басабыз. Жыйынтыгында 30-сүрөттө көрсөтүлгөн сүрөт экрандын терезесинде чыгат.

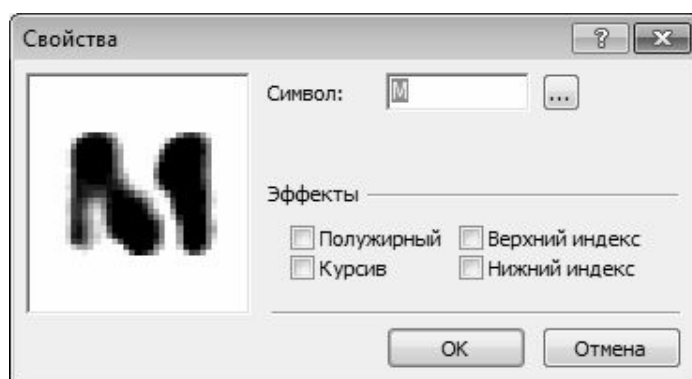
30-сүрөт. «Сүрөт» режими, эталонду редакторлоо

Берилген терезе эки түшүнүккө ээ: «Сүрөт» (30-сүрөт) жана «Касиеттери менен көрүнүшү» (31-сүрөт). Алардын арасында которуу терезенин төмөн жагындагы тиешелүү баскычтардын жардамы менен аткарылат.

31-сүрөт. Эталонду редакторлоо, «Касиеттери менен көрүнүшү» режими

Биринчи жана экинчи учурда тең терезеде аналогдордун тизмеги берилген, окуу процессинде берилген эталонду милдеттендирген. «Сүрөт» режиминде бул аналогдор карап көрүү жана жок кылуу гана мүмкүн эле, «Касиеттери менен көрүнүшү» режиминде ошондой эле орнотуу жолу менен же тиешелүү желекчелерди алып салуу менен алардын касиеттерин редакторлоого болот. Белгилей кетсек, ачылган терезеде Касиеттери баскычын басуу менен тандалган позицияда ошол эле терезеден карап көрүү жана редакторлоого мүмкүн (32-сүрөт).

32-сүрөт. «Касиеттери» терезеси

Берилген режимде ошол эле иш аракеттерди эталонду окутууда аткарсан болот: түшүнүксүз же стандарттуу сүрөттөрдү алмаштыруу үчүн символдорду тандоо, жана ошондой эле аларга эффекттини колдонууга болот. Аткарылган өзгөртүүлөр **ОК** баскычын баскандан кийин гана күчүнө кирет.

Эталондон керексиз элементти жок кылуу үчүн, аны «чычкандын» жардамы менен (аны «Сүрөт» режиминен да тандаса болот) чектеп алып

жана **Жок кылуу** баскычын баскыла. Ушуну менен бирге программа берилген операцияны тастыктоо үчүн кошумча чакырык жиберет.

Көңүл бургула – тандалма эталондун редакторлоо режиминде жаңы символдорду кошууга мүмкүн эмес. Бул жерде анын мазмунун карап көрүү жана болгон символдордун касиеттерин редакторлоого гана болот. Эталонду окутуу процессинде гана жаңы символдорду кошууга мүмкүн.

Ар бир тандалма эталон өзүнө 1000 чейин символду камтыйт. Ушуну менен бирге эталондо символдорду жана ошондой эле лигатураларды окутат. (**Лигатура – бул эки же кээде үч символдорду айкалыштырат, алар өздөрүнүн ариптик стилинин өзгөчөлүгүнүн бөлүнбөгөндүгү жана комбинация түрүндө милдеттендирет**) Алар менен иштөө башка өзүнчө символдордукундай эле. Бирок, лигатуралар менен өтө көп алектенди сунуштабайбыз – себеби, таануунун сапаты начарлап калышы ыктымал.

Мына ушинтип, тандалма эталондордун жардамы менен практикалык жактан баардык стандарттуу эмес же начар окулган документтерди таанууга болот. Бирок, ушул менен татаал документтерди таануу боюнча программанын кошумча мүмкүнчүлүктөрү жок болбойт, сөздүк жана стилдердин механизми, ошондой эле тилдердин редакторлору ишке киргизилет. Бул мүмкүнчүлүктөргө кирүүгө негизги менюнун командаларынын жардамы менен ишке ашат сөздүктүн **Сервис – Көрүү, Сервис – Стилдерди редакторлоо жана Сервис – Тилдерди редакторлоо**.

Компьютерде текстти терүү процессин тездетүүнү камсыздаган Word чөйрөсү

Белгилүү болгондой, азыркы учурда тексттик редактордун эң кеңири колдонулганы **MS Word**. Биз силер менен текстти терүү процессин тездетүүчү кээ бир мүмкүнчүлүктөрдү карап чыгабыз (Word 2010 мисалында).

«Ысык клавишалардын» пайдалуу комбинациялары

Тексттик фрагменттерди «чычкандын» жардамысыз тез которуу үчүн төмөнкү жолдорду колдонула: аны талаптуу орунга которуу үчүн **Shift+Alt** клавишасынын комбинациясын басуу керек жана «жогору» жана «төмөн» жебе баскычтын жардамы менен ишке ашырабыз.

Абзац (же таблицадагы сап) курсор орнотулган жерде (болжолдуу которулган текст автоматтык түрдө чектелет) которулат. Эгерде **Shift+Alt** клавишасы басылганда «солго» жана «оңго» жебе клавишаларын бассак, анда курсор жайгашкан абзац, башчанын түрлүү стилдерин колдонот. Тамганын регистрин алмаштыруу же биринчи тамганы баш тамга кылуу үчүн, текстти кайра башынан терүү керек эмес – ал үчүн **Shift+F3** клавишалык комбинациясын колдонуу жетиштүү. Курсор турган сөздү бир жолу баскандан кийин, анын алдыдагы тамга баш тамгасы менен жазылат, эки жолу басканда толугу менен сөз баш тамга менен жазылат;

берилген комбинацияны үчүнчү жолу басканда сөз баштапкы абалына келет. Бул ыкманы чектелген текст менен иштөө үчүн колдонсо болот

Тексти тезинен чектей турган ыкма сиздин көңүлдү бурбай койбойт. Ал төмөндөгүдөй аткарылат: кайсыл жерди чектөө керек болсо ошол жерде курсор турат анан F8 клавишасын басуу керек. Андан кийин «чычкан» менен чектөө аяктаган жерди көрсөтүп коюу керек. Белгилей кетчү нерсе, чектелген фрагменттин аягын «чычкан» менен гана эмес навигация клавишасынын жардамы менен аткарса болот. F8 клавишасын кайталап басуу **сөз\сүйлөм\абзацты** чектөөгө шарт түзөт.

Унутуп калбагыла, чектөө режиминен чыгуу үчүн **Esc** клавишасын басуу керек.

Тексти тез коюучу кызыктуу ыкма бар. Анын негизги максаты тексти көчүрүүдө аны чектөөнүн да кереги жок. F4 клавишасын басып коюу жетиштүү – жана курсор турган жерге колдонуучу терген акыркы сөздү Word коюп берет.

F4 клавишасын басууда бардык акыркы иш аракеттер кайталанат (дублироваться) – булар тексти терүү, **Enter, Delete**, клавишаларын басуу, символду алмаштыруу жана башкалар. Ошондуктан, эгерде акыркы терилген сөздү коюу керек болсо, клавиатуранын кайсы бир клавишаларын басуунун кереги жок.

Текстин вертикалдуу блогун чектөө үчүн талаптуу жерге курсорду алып баруу керек жана **Ctrl+Shift+F8** клавишаларынын комбинациясын басуу керек, андан кийин «чычкан» менен чектөө кайсыл жерде аяктай турган болсо ошол жерди басуу керек. Ошондой эле берилген операцияны аткаруу үчүн «чычканды» да колдонсо болот – бул учурда чектөөдө **Alt** клавишасын басылган бойдон кармап туруу керек.

Кийинки документте Word кайсыл жерде текст киргизилген жана редакторлонгон болсо, акыркы үч орунду эсине тутат жана сактайт. Ушул үч позициянын бирөөсүнө кайтып келүү үчүн **Shift+F5** клавишасынын комбинациясын керектүү иретте баскыла. Төртүнчү жолу басканда курсор баштапкы позициясына кайтат. Ушул себептен, түзүлгөн документти ачууда кайсыл жерде иш токтогон болсо, аны ордуна кайтаруу үчүн, **Shift+F5** клавишасынын комбинациясын басуу жетиштүү.

Жарым кара шрифти алуу үчүн **Ctrl+B** клавишасынын комбинациясын колдонсо болот. Ушуга окшош эле мүнөздө, **Ctrl+I** же **Ctrl+Y** клавишаларынын комбинациясынын жардамы менен жантык тамганы күйгүзсө болот. Асты сызылган шрифт **Ctrl+U** (ушинтип берилген режим өчөт) клавишаларынын комбинациясы менен күйөт. Эгерде капитель (баш тамгалары кичинекей тамгалар) менен тексти терүү керек болсо, анда **Ctrl+Shift+K** (берилген режимди өчүрүү үчүн ушул эле клавишалардын комбинациясын кайталап баскыла) клавишаларынын комбинациясын колдонсо болот.

Төмөндө дагы бир нече пайдалуу клавишалардын комбинацияларынын мисалы келтирилген:

- ✓ **Ctrl+L** – абзацты солго түздөтүү.
- ✓ **Ctrl+R** – абзацты онго түздөтүү.
- ✓ **Ctrl+E** – абзацты борбор боюнча түздөтүү.
- ✓ **Ctrl+J** абзацты туурасы боюнча түздөтүү.
- ✓ **Ctrl+Shift+L** – **маркировкаланган тизме**.
- ✓ **Ctrl+M** – абзацты оңго жылдыруу.
- ✓ **Ctrl+T**– солдогу кадамчаны чоңойтуу (биринчи саптан башкасын).
- ✓ **Ctrl+P** – документти басып чыгаруу (бир гана Wordдо эмес, башка көптөгөн программаларда да).
- ✓ Берилген **Ctrl+Shift+F** комбинацияларын басууда экранда шрифттин параметрлерин ырастоо терезеси ачылат.
- ✓ **Ctrl+Shift+S** – ушул клавишалардын комбинацияларынын жардамы менен талаптуу стилди тез терүүгө мүмкүн болот. Ушуну менен бирге Стандарттуу инструменттик панелде жайгашкан стилдердин тизмеси тилкеде активдешет.
- ✓ **Ctrl+Alt+F** – сносканы (шилтемени) тез пайда кылуу. Ушул клавишалардын комбинациясын басканда курсор турган жерде сноска пайда болот да, эреже боюнча текстин снокасы киргизилгенде курсор өзү барактын аягына которулат.
- ✓ **Ctrl+S** – мурдагы документти сактоо.
- ✓ **Ctrl+F** – издөө режимине тез которулуу. Издөө терезесинин жабылышынан кийин издөөнү кайталоо үчүн жана **Alt+Ctrl+Y** клавишаларынын комбинациясын колдонсо болот. **Ctrl+H** клавишаларынын комбинациясынын жардамы менен алмаштыруу режимине өтөт.
- ✓ **Ctrl+Z** клавишаларынын комбинациясын басуу менен акыркы аткарылган иш-аракетте баш тартуу болот; эгерде **Ctrl+Y** клавишаларынын комбинациясын баса турган болсок, анда баш тарткан акыркы иш-аракетин кайталап аткарса болот.
- ✓ **Ctrl+Shift+N** – клавишалардын комбинациясы негизги текстин абзацын тезинен кайта куруу үчүн арналган.
- ✓ **Ctrl+Tab** – клавишалардын комбинациясынын жардамы менен табуляцияга символду коюуга болот.
- ✓ **Ctrl+Shift+E** – бул клавишалардын комбинациясын колдонуу менен керектүү түзөтүүлөрдү жазса болот.
- ✓ Документке гиперссылканы коюу үчүн **Ctrl+K** клавишалардын комбинациясын басабыз.
- ✓ Backspace клавишасынын жардамы курсордун сол тарабынан бир символду жок кылууга болот. Курсордун сол тарабындагы бир символду жок кылуу үчүн **Ctrl+Backspace** клавишаларынын комбинациясы колдонулат.
- ✓ Текстин чектелген фрагментин жок кылуу үчүн жана алмаштыруу буферине орнотуу үчүн **Ctrl+X** клавишасынын комбинациясын колдонуу ыңгайлуу.
- ✓ **Ctrl+F3** клавишалардын комбинациясынын жардамы менен Автотекстин казынасына чектелген фрагментин жайгаштыруу

- жана жок кылуу мүмкүн. **Ctrl+Shift+F3** клавишалардын комбинациясынын жардамы менен камтыган казынасын коюуга болот.
- ✓ Алмашуу буферине чектелген фрагментти көчүрүү үчүн **Ctrl+C** клавишалардын комбинациясы, ал эми алмашуу буферинен аны коюу үчүн **Ctrl+V** клавишалардын комбинациясы арналган.
 - ✓ Чектелген фрагменттин негизинде Автотексттин элементин тезинен пайда кылуу үчүн **Alt+F3** клавишалардын комбинациясы ыңгайлуу.
 - ✓ Курсордун оң тарабындагы белгини чектөө үчүн **Shift+Жебе** клавишасын оңго колдонот. Ушундай эле солго – **Shift+Жебе** солго аткарылат. **Ctrl+Shift+Жебе** клавишалардын комбинациясынын жардамы менен курсордон аягына чейин оңго сөздүн фрагменти чектелет – бул үчүн **Ctrl+Shift+Жебе** солго клавишалардын комбинациясы ыңгайлуу.
 - ✓ Тексттин фрагментин курсордон кийинки саптын аягына чейин чектөө үчүн **Shift+End** клавишалардын комбинациясы ыңгайлуу; кийинки саптын башталышына чейин – **Shift+Home**. **Shift+Жебе** төмөн жана **Shift+Жебе** жогору клавишалардын комбинациясы курсордон бир сап жогору жана бир сап төмөн текстин фрагментин чектөө үчүн колдонулат. Ушуга окшош эле курсордон кийинки абзацтын башталышына чейин фрагментти чектөө үчүн – тиешелүү **Ctrl+Shift+Жебе** жогору жана **Ctrl+Shift+ Жебе** төмөн клавишаларынын комбинациясы колдонулат.
 - ✓ Курсордон тексти бир экранга төмөн жана бир экранга жогору чектөө аткарыла турган болсо тиешелүү **Shift+PageDown** жана **Shift+PageUp** клавишалардын комбинациясынын жардамы менен аткарылат. Курсордон документтин башталышына чейин тез чектөө үчүн **Ctrl+Shift+Home**, курсордон документтин аягына чейин чектөөдө – **Ctrl+Shift+End** клавишалардын комбинациясы ыңгайлуу.
 - ✓ **Ctrl+A** клавишалардын комбинациясынын жардамы менен бардык документти чектөөгө болот.
 - ✓ Курсорду саптын аягына же башына тез которуу үчүн **End** жана **Home** клавишалардын комбинациясы арналган.
 - ✓ Курсорду экрандын башына же аягына жылдыруу үчүн тиешелүү төмөнкү клавишалардын комбинацияларын колдонобуз: **Alt+Ctrl+PageUp** жана **Alt+Ctrl+PageDown**.
 - ✓ Кийинки же мурунку беттин башталышына өтүү үчүн тиешелүү төмөнкү клавишалардын комбинациясы аткарылат: **Ctrl+PageDown** жана **Ctrl+PageUp**.
 - ✓ **Shift+F5** – берилген клавишалардын комбинациясы менен курсордун позициясынын мурунку түзөтүүлөрүнө же болбосо, берилген документти акыркы жолу жапкан абалына тез өтүү үчүн арналган.
 - ✓ Таблица менен иштөөдө саптын биринчи уячасына өтүү үчүн **Alt+Home** клавишалардын комбинациясы ыңгайлуу; тилкенин

биринчи уячасына өтүү үчүн **Alt+PageUp** клавишалардын комбинациясы ыңгайлуу.

- ✓ Ушуга окшош эле саптын акыркы уячасына жана тилкенин акыркы уячасына өтүүдө – тиешелүү төмөнкү клавишалардын комбинацияларын колдонобуз: **Alt+End** жана **Alt+PageDown**.

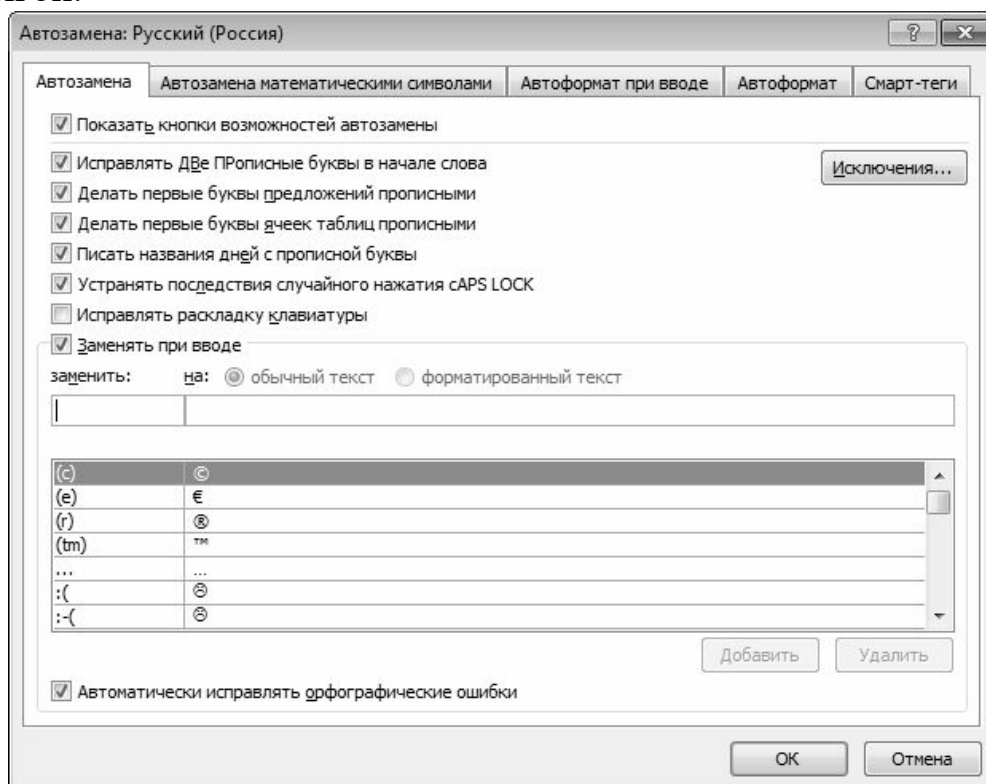
Белгилей кетсек, MS Wordдо дагы көп ар түрдүү клавишалардын комбинациялары бар. Биз силер менен тексти терүү процессин тездетүүнү камсыздаган гана комбинацияларды карадык.

Автоалмаштырууну колдонуу

Word редакторунда маалыматты киргизүүдө кокусунан кеткен катаны алдын алууну камсыздаган мындай механизм бар. Чындыгында, ушундай каталарды оңдоого өтө көп убакытты талап кылат, натыйжасында документ менен иштөө процессин узартат.

Бул механизм автоалмашуу деп аталат; анын максаты катачылык менен киргизилген маалыматтарды Enter же «боштук» клавишаларын басуу менен автоматтык түрдө түздөө болуп саналат.

Автоалмашуунун ырастоо режимине которулуу үчүн Ырастоо программасынан Туура жазуу бөлүмүн ачып жана автоалмашуунун параметрлерин басуу керек. жыйынтыгында терезе ачылат, ал 33-сүрөттө көрсөтүлгөн.

33-сүрөт. Автоалмашуунун параметрлерин ырастоо

Берилген терезеде Автоалмашуу салымында (вкладке) автоалмашуунун негизги параметрлерин ырастоо жүргүзүлөт.

Салымдын жогорку бөлүгүндө автоалмашуунун мүмкүнчүлүктөрүн көрсөтүү баскычында желекче жайгашкан. Эгерде ал орнотулган болсо,

анда автоалмашуу болуп киргизилген маалыматтын жанында, «чычкандын» көрсөткүчүн алып барганда кичинекей көк түстөгү тик бурчтук пайда болот да ал баскычтын түрүн кабыл алат. Берилген баскычты басуу менен меню ачылат, командалардын жардамы менен акыркы автоалмашуудан баш тартуу же болбосо кээ бир учурларда алардын колдонулушунан баш тартууга болот.

Эгерде сөздүн башындагы **Эки Баш тамганы** оңдоо деп желече турса, анда эки баш тамгадан турган сөздү киргизип жатканда эле сөздү автоматтык түрдө оңдоп коёт.

Эгерде сүйлөмдүн биринчи тамгалары баш тамга менен башталсын деп желекче орнотулган болсо, анда ар бир чекиттен кийин кийинки сүйлөм баш тамгадан автоматтык түрдө башталат. Орнотулган желекчеде таблица менен иштөөдө уячанын биринчи тамгалары баш тамга менен башталсын десек – эгерде ал орнотулган болсо, анда таблицанын уячаларынын биринчи тамгалары баш тамга менен автоматтык түрдө жазылат.

Орнотулган желекчеде күндөрдүн аталышынын биринчи тамгасы баш тамгадан башталсын деп жазылса күндөрдүн аталышы автоматтык түрдө баш тамга менен жазылат.

Caps Lock клавишасын кокусунан басып алуунун натыйжасын четтетүүдө, берилген желекчени орнотууда автоматтык түрдө эки катаны түздөө үчүн киргизилет, кокусунан режимин күйгүзүп алууга байланыштуу болот. Мисалы, **КЫРГЫЗСТАН** сөзү киргизилген болсо, натыйжада ал автоматтык түрдө Кыргызстан болуп оңдолот.

Программанын мүмкүнчүлүктөрү мүмкүн болгон каталардын жана ар бир катаны оңдоонун варианттарынын колдонуучу тизмегин түзүүнү карап чыгат. Маселен, эгерде колдонуучу иш процессинде көбүнчө **аккумулятор** деген сөздү терип жаткан болсо жана көбүнчө **аккумулятор** деп ката жаза берсе, анда автоалмашуу тизмесине ката сөз кирип калышы мүмкүн жана аны оңдоо варианты да ката болот. Ушуга окшош ырастоолор салманын төмөнкү бөлүгүндө аткарылат, жана биринчи кезекте бул үчүн киргизүүдө Алмаштыруу желекчесин орнотуу керек (берилген желекчеде автоалмашуу механизми тиешелүү колдонуучу тизмеси өчүрүлөт).

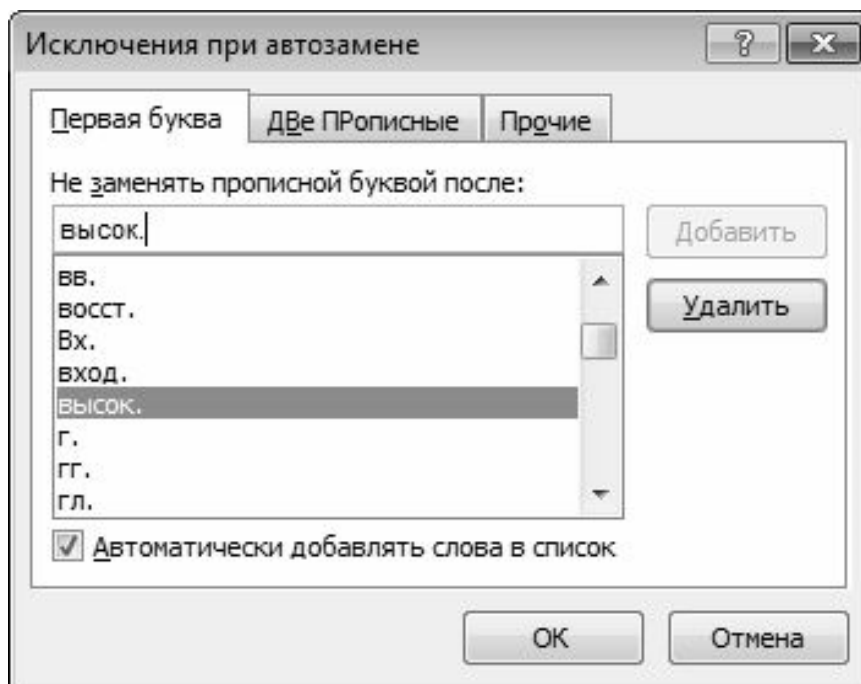
Колдонуучу тизмеси мүмкүн болгон каталарды жана аларды оңдоо варианттарынын аз эмес санын камтыйт, бирок, керектүү учурда жаңы маалыматтарды киргизип жана мурда киргизилгендерди өчүрүп турса болот.

Тизмеге жаңы позицияны кошуу үчүн, тилкеде клавиатуранын жардамы менен сөздү же болбосо маанини (число, дата жана башкаларды) киргизүү, ал эми тилкеде – бул маанини оңдоо вариантын киргизет. Маселен, алмаштыруу тилкесине аккумулятор сөзүн киргизип, ал эми туура жазуу тилкесине аккумулятор деп туура вариантын киргизебиз. Киргизилген позицияны тизмеге кошуу үчүн кошуу баскычын басуу керек, тизмектин алдында оң жакта жайгашкан.

Тизмектен кереги жок позицияны жок кылуу үчүн аны курсор менен

чектеп жана **Жок кылуу** баскычын басат. Ушуну менен бирге сактыкты сактоо керек, анткени программа операцияны жок кылууну кошумча тастыктабайт.

Бирок, белгилүү болгондой, бардык нерсени толугу менен карап чыгуу мүмкүн эмес. Иш процессинде ар кандай учурлар катталат, мисалы: сөздөгү эки баш тамганы ондоого болбойт же болсо сөздү баш тамга менен чекиттен кийин жазуу. Мындай учурларда автоалмашуунун механизми четке кагылган тизмени киргизүүнү сунуштайт. Иш режимине кирүү үчүн автоалмашуу салмасынан ушул тизме менен **Четке кагылды** баскычын баскыла – натыйжада экранда терезе чагылдырылат, 34-сүрөттө көрсөтүлгөн.

34-сүрөт. Четке кагылган тизмени киргизүү

Сүрөттө көрсөтүлгөндөй. Берилген терезе үч салмадан турат: биринчи тамга, Эки баш тамга жана башкалар. Биринчи тамга салмада сүйлөмдүн башында сөздүн биринчи тамгасын ондоо үчүн четке кагуу тизмеси түзүлөт (башкача айтканда чекиттен кийин). Тизмеге кошумча жаңы позицияны кошууда, тилкеде Баш тамгага алмаштырууга болбойт, аны андан кийин клавиатурадан сөз же анын фрагменти катары киргизип (сөздөн же фрагменттен кийин сөзсүз чекит коюу керек) жана **кошуу** баскычын баскыла. Ушуга окшогон белгилүү көптөгөн четке кагылгандар – б.а. сүр. ж.б.у.с. Тизмеден позицияны жок кылуу үчүн аны курсор менен чектеп алып жана **Жок кылуу** баскычын баскыла, ал **кошуу** баскычынын алдында жайгашат.

Салмада эки окшош Эки баш тамганы четке кагуу тизмесине киргизүү сөздүн башында эки баш тамганы ондоо аркылуу жүргүзүлөт. Алмашууга тилкеде болбойт четке кагуу клавиатура аркылуу текстке киргизилет, андан кийин **кошуу** баскычын басып аны тизмеге киргизебиз. Кереги жок позициялар тизмеден **Жок кылуу** баскычы аркылуу жок кылынат (болжолдуу керексиз позиция тизмеде курсор менен чектелет).

Башкалар салмасында башка четке кагылгандардын тизмеси жогоруда айтылгандай эле түзүлөт, алар автоалмашуу механизмдин тоготпошу керек.

Автоалмашуу терезеси: Автоформат салмасына киргизүү орусча (32-сүрөттү карагыла) жана Автоформатты тиешелүү желекчелерди орнотуунун жардамы менен дагы бир катар автоалмашуунун параметрлерин аныктаса болот. Көбүнчө Интернет даректерин автоалмашуу режимин киргизсе болот жана электрондук даректердин гиперссылкаларын, кашааны алмаштыруу, бөлчөк, тире жана башкаларды автоматтык маркировкалардын тизмесин жана документтердин чектерин колдонсо болот.

Автоалмашуунун ырастоолорун аткаруу терезеден Автоалмашууну баскандан кийин гана күчүнө кирет: орусча (33-сүрөт.) ОК баскычын баскыла. Баш тартуу баскычын басып берилген режимден өзгөртүүлөрдү сактабастан чыкса болот.

Терүү процессине керектүү бир нече пайдалуу кеңештер

Көпчүлүк заманбап тексттик редакторлор (мисалы, **Word, WordPad**) текстти терүүдө жаңы сапка автоматтык түрдө өтөт, **Enter** клавишасын басууну талап кылбайт.

Абзацтын аягын клавишасын басуу менен белгиленет, жыйынтыгында жаңы бетке өтөт.

Сөздөрдүн арасына бир гана боштук (пробел) коюлушу керек. Белгилей кетсек, баардык эле колдонуучулар биле бербейт «үзгүлтүксүз боштук» белгисинин бар экенин. Бул белги символдордун ортосунда коюлат жана аларды ар кайсы сапка жайгаша беришине жол бербейт жана абзацты түздөөдө кармалып турушун сактайт (ал чоңойбойт, кадимки боштука салыштырмалуу). «Үзгүлтүксүз боштук» белгиси **Ctrl+Shift+-Боштук** клавишаларынын комбинациясынын жардамы менен коюлат.

Боштуктун жардамы менен «жаңы сапты» баштоого болбойт. Тексти киргизгенден кийин атайын форматтоо каражаттарынын жардамы менен керектүү текстке чейинки кадамчаларды (отступ) орнотобуз.

Тыныш белгилеринен кийин боштук сөзсүз керек; тыныш белгинин алдына боштук коюлбайт.

«Дефис\сызыкча» белгиси боштуксуз коюлат: мисалы Ысык-Көл, үй-бүлө ж.б.

«Тире» белгиси же кээде аны «узун тире» деп аташат, ал белгиге чейин жана андан кийин да боштук коюлат жана **Ctrl+Shift+Кемитүү** клавишаларынын комбинациясынын жардамы менен коюлат (мындай учурда цифралык клавиатурада жайгашкан **кемитүү** белгисин колдонуу керек).

Тырмакча жана кашаага алынган сөздөр алардан боштук менен бөлүнбөшү керек, алар эки жагынан тең чапташып турушу керек.

Рим цифраларын киргизүү үчүн латын баш тамгалары колдонулат. Мисалы XX кылымдын биринчи чейреги же XV кылым.

Заманбап компьютерлер

Заманбап компьютер – бул маалымат менен иштөө үчүн универсалдуу, көп функционалдуу, электрондук автоматтык түзүлүш.

Практикада эң кеңири тараган компьютердик технологиялардын реализацияланышы:

Үстөлгө коюлуучу компьютерлер (Desktop) бүгүнкү күндөгү эң кеңири тараган компьютердин тиби. Борбордук элементти камтыйт

– тутумдук блок, анда маанилүү компьютердин түзүлүшү топтолгон. (процессор, оперативдүү эс тутум, катуу диск ж.б.).

Үстөлгө коюлуучу компьютердин курамдык бөлүгү

1. Компьютердин тутумдук блогу модулдук принцип боюнча түзүлөт жана ал компьютердин конфигурациясын өзгөртөт: оперативдүү эс тутумдун көлөмүн чоңойтуу, видеокартаны алмаштыруу, винчестердин сыйымдуулугун көбөйтүү.

Башкаруу элементтери жана индикаторлор тутумдук блоктун алдынкы панелинде жайгашкан. Тармактык ажыраткычтар, перфериялык түзүлүштөрдү туташтыруу үчүн ажыраткычтар жана азыктандыргыч блоктун желдеткичи тутумдук блоктун арткы панелинде жайгашкан.

Тутумдук блокто жайгашат:

Энелик (материнская) плата ал төмөнкү аталгандарды байланыштыруучу звено болуп саналат: борбордук процессор, оперативдик эс тутум, винчестер, флоппи-диск салгычы, ISA, PCI же AGP интерфейстеринин ар түрдүү жайылтуучу платалары, эки (COM1 жана COM2) улантуучу жана бир (LPT1) параллель порттор.

Энелик плата бир нече негизги элементтерди интеграцияланган процессор түрүндө, ОЗУ, «BIOS» тутуму, маалыматты киргизүүчү жана чыгаруучу ар түрдүү контролдогучтар, ошондой эле кеңейтүүчү ажыраткычтар кирет.

Процессор, бул компьютердин эң негизги элементи болуп саналат, анын жардамы менен өзүнүн эс тутумундагы жана башка түзүлүштөрдүн эс тутумунда жайгашкан маалыматтарды иштеп чыгат. Мындан сырткары ал башка түзүлүштөрдүн да ишин башкарат. Канчалык процессор кубаттуу болсо ошончолук компьютер толугу менен тез иштейт.

Видеокарта, компьютер иштеп чыккан монитордон чыгуучу маалымат, белгини кайра өзгөртүү үчүн арналган.

Аудио карта, компьютер синтездеген үндү чыгарууну камсыздайт жана ошондой эле компакт-дисктин сапатына жараша оцифровкаланган үн жазууларын жаздырат.

Винчестер (катуу дискке топтогуч) операциялык тутумду, программа, тиркеме, маалымат базасы, оюн жана башка ушул сыяктууларды сактоочу жер. ОЗУдан айырмаланып, азыктандыргычты өчүрүп күйгүзгөнчө винчестерге жазылган маалыматтар жоголбойт.

CD-ROM-диск (компакт-дискти окуу үчүн диск салгыч), лезердик компакт-дискти окуу үчүн (жаздыруу) арналган. **Компакт-дисктер** компьютердик программа жана оюн, музыкалык чыгармалар, видеофильмдерди жана башкаларды камтыйт.

Азыктандыргыч-блок, энелик платаны, кеңейтүүчү платаны, винчестерди, флоппи-дискти жана башкаларды азыктандыруу үчүн арналган.

2. **Монитор** маалыматты текстик жана графикалык режимде чыгаруу үчүн арналган дисплей.

3. **Клавиатура** компьютер үчүн команданы жана маалыматты киргизүүчү негизги түзүлүш болуп саналат.

4. **Манипулятор** ("чычкан") MS WINDOWS тибиндеги операциялык тутумду жана программаларды башкаруу үчүн арналган.

Ноутбук (Laptop – «тизедде кармоо») – көтөрүп жүрүүчү портативдик компьютер, бир корпуста баардык керектүү компоненттерди камтыйт. Ноутбук негизинен салынуучу форм-фактордо аткарылган, башкача айтканда компьютер экиге бүктөлөт бирок, ушуну менен айлана чөйрөнүн таасиринен экранды жана тачпадды коргоп турат.

Нетбук – «тармактык китепче» – жеңилдетилген компактуу батареясынын кубаттуулугуна жараша иштей турган ноутбук.

жетишкендиктери: кадимки компьютердин бардык стандарттуу функциялары, бир килограммга жакын өтө чоң эмес салмагы, баасынын төмөндүгү жана энергияны көп талап кылбайт.

кемчиликтери: процессордун күчү жоктугу, кичинекей монитор, ошондой эле клавиатуранын кичинекей өлчөмү, CD–Rom жоктугу.

Планшеттик компьютер. Бүгүнкү күндө эң кеңири жайылган. Бул компьютер өтө татаал эмес тапшырмаларды аткарууну камсыздайт, мисалы, Интернет тармагына кирүү, оюн көрүү, музыка угуу, видео көрүү жана башка. Мына ушундай көрүнүктүү болгону менен кубаттуулугу аз түзүлүш, анын жабдуулары жана башкалары жаңыланууга

болбойт жана башкаларга жогорку бааны талап кылат.

Чөнтөк жеке компьютери бүгүнкү күндө бул түзүлүш практикалык жактан смартфон жана коммуникаторлор аркылуу рыноктон четтетилүүдө, анын себеби болуп ЧЖК чалууну аткарбагындыгы. Башында ал жазуучу китепче катары иштелип чыккан. Анын жетишкендиктеринин көптүгүнө карабастан ага болгон талаптын аздыгы, атаандаштарынын көптүгү.

Смартфон. Жетишерлик бай жана кенен функционалдагы мобилдик телефон. Мындай функциялардын тобу менен аны чөнтөк жеке компьютери менен салыштырса болот. Бул түзүлүштүн айырмаланган мүнөзү – компактуулугу.

Смартфондогу толук функциядагы операциялык тутумдун болушу аны өтө кичинекей компьютер катары кабылдайт.

Компьютердик тармактар жана алардын классификациясы

Компьютердик тармак – маалымат алып жүрүүчүлөрү жок эле маалымат алмашууга мүмкүн болгон компьютерлердин ыйындысы.

Компьютердик тармактардын негизги милдети – биргелешип ресурстарды колдонуу интерактивдүү байланышты бир фирманын ичинде же анын чегинде жүргүзүү. Тармакка кошулган компьютерлер төмөнкү функцияларды аткарат:

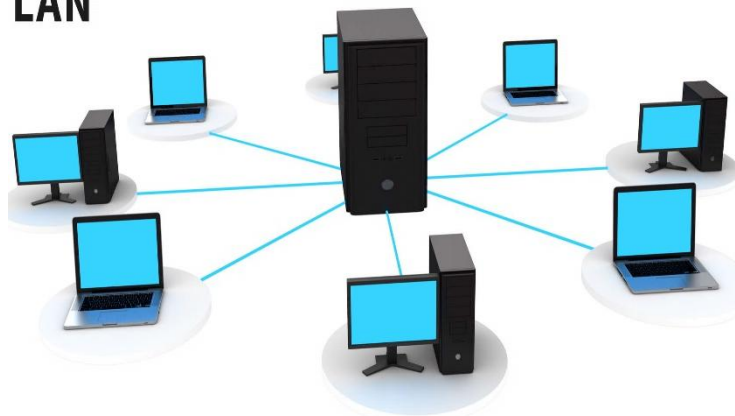
- ✓ тармакка кошулууну уюштуруу;
- ✓ маалымат берүүнү башкаруу;
- ✓ тармакты колдонуучуларга эсептөөчү ресурстарды жана кызматтарды көрсөтүү

тармактар территориялык белгилерине жараша буларга бөлүнөт:

- ✓ локалдык (LocalAreaNetworks–LAN) тармак;
- ✓ глобалдык (WideAreaNetworks–WAN) тармак;
- ✓ шаардык (регионалдуулук) (MetropolitanAreaNetworks–MAN) тармак.

LAN – 1–2 км көп эмес территорияга токтолгон; кымбат баалуу жогорку сапаттагы байланыш линияларынын колдонуп салынган, алар маалыматты берүүдө жөнөкөй ыкманы колдонот жана маалыматты жиберүүдө жөнөкөй ыкманы колдонот, маалымат алмашууда 100 Мбит\с иретиндеги жогорку ылдамдыкта жетет, сунушталган кызматы ар түрдүү кенендиги менен айырмаланат жана on–line режимин негизинен реализациялоону карайт.

LAN

WAN – жүз жана миң километр аралыкка чектелет. Көбүнчө байланыштын өтө сапаттуу линияларын колдонот. Локалдык тармактарга караганда төмөн, маалыматты жиберүүдө көрсөтүлгөн файлдардын тобун жиберүү чектелген (он килобит секундасына) болот, оперативдүү эмес фондук режимде электрондук почтаны колдонуу менен жиберет. Дискреттүү маалыматтарды туруктуу жиберүү үчүн татаал ыкмаларды жана жабдууларды колдонот локалдык тармактарга караганда.

MAN – локалдык жана глобалдык тармактардын ортосундагы мезгилдүү абалга ээ локалдык тармактардын MAN учурунда куруу үчүн эчак орнотулган линияларды колдонбойт жана кайра жаңыдан туташтырат.

Кеңири масштабдуу тармактар (WideAreaNetwork – WAN), алар алыс көпүрөлөргө жана машрузиторлордо маалыматты анча жогорку эмес ылдамдыкта маалыматты жиберүү үчүн колдонот.

Коммерциялык уюмдарды жана мамлекеттик мекемелер үчүн колдонууда мааниси зор, анткени алардын көпчүлүк жетишкендиктери бар:

- ✓ бир уюмдун бөлүмдөрүндө территориалдык жайланышуусунда дайыма жана күнүмдүк маалымат алмашуу мүмкүнчүлүгү.
- ✓ ЖК бирдиктүү тармакка бириктирүү белгилүү түрдөгү маалыматтарга жана ЖК жабдууларына жалпы мүмкүндүктүн болушу. Тармак дисктин эс тутумун сактайт, ошондой эле бир кымбат баадагы аппаратка коллективдүү мүмкүндүктүн болушун шарттайт.
- ✓ Компьютердик тармакты колдонуу ийкемдүү жумушчу чөйрөсүнө шарт түзөт («фриланс» – эркин эмгектенгендер). Фирманын кызматкерлери, өзүнүн мекемесинин тармагына туташтырылган персоналдык ЖК колдонуу менен үйдө иштесе болот.
- ✓ Өздөрүнүн персоналдык компьютеринен ар түрдүү маалыматтык ресурстарга кирүү мүмкүнчүлүктөрү бар.

Манжалар үчүн гимнастикалык көнүгүүлөр

Манжалар үчүн гимнастика текстти тез терүү процессинде гана эмес регулярдуу болуш керек, бирок, практикалык иште, колдун кесиптик оорусуна алып келиши мүмкүн, эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу менен манжалардын кыймылын жогорулатат. Гимнастика керек, себеби, манжалар бири-бирине көз каранды болбой иштөөсү керек жана минималдуу күч жана чыгым жумшоо менен максималдуу ылдамдыкка жетиши керек. Бир иш күндө эки-үч жолу гимнастиканы аткаруу керек; бир сеанстын узактыгы 35 мүнөттү түзөт.

Төмөндө сунушталган гимнастикалык көнүгүүлөрдүн тизмеги келтирилген.

Үстөлдүн үстүнө колуңардын алаканын койгула. Бир дегенде – жарым ийилген манжаларды койгула, эки дегенде – жарым ийилген манжаларды 2–3 см жогору көтөргүлө, ал эми үч дегенде – ургула, төрт дегенде – кайра баштапкы абалына келтиргиле.

Үстөлдүн четине чыканактан ийилген колуңарды койгула. Манжаларды бири-бирине каратып жогору көтөргүлө. Ар бир манжа менен оңго жана солго тегеретип кыймылдаткыла.

Алакандарды бири-бирине каратып колуңарды жогору көтөргүлө. Бир дегенде – алаканды артка ийгиле, эки дегенде – фалангадагы манжаларды ийгиле, үч дегенде алаканды жазгыла

Алакандарды бири-бирине каратып колуңарды жогору көтөргүлө. Бир дегенде – фалангада манжаларды ийгиле, эки дегенде – манжаларды түздөгүлө. Көнүгүүнү ар бир манжа менен аткарып чыккыла. Колуңарды жогору көтөрүп, жазгыла, ылдый түшүрүп жана манжаларды жай силккиле.

Алакандарды бири-бирине каратып колуңарды жогору көтөргүлө. Фалангадагы манжаларды ийгиле. Бир дегенде – алаканда манжалар жай түшөт, эки дегенде – жай өйдө көтөрүлөт, үч дегенде – түздөлөт, ал эми төрт дегенде – баштапкы абалына кайтат.

Колуңарды коюп, үстөлдүн четине чыканактан ийгиле. Колуңардын манжаларын жогору алакандарды бири- бирине каратып көтөргүлө. Ар бир манжа менен оңго жана солго тегеретип кыймылдаткыла.

Алаканды үстөлдүн үстүнө койгула. Бир дегенде – алаканга таянгыла да бардык манжаларды көтөргүлө, эки дегенде – манжаларды баштапкы абалына кайтаргыла.

Windows клавишаларынын айкалышы жөнүндө жалпы маалымат

ОС Windowsto иштөөдө «чычкандын» ордуна клавишаларды айкалыштырып колдонула. Айкалыштырып клавишаларды басуу менен «Ишке киргизүү» менюсу боюнча иш тактада, ар кандай менюда жана диалог терезесинде которулушуп жүрсө болот. Клавишаларды айкалыштырып колдонуу компьютер менен байланышты жеңилдетет. Башча же TAB клавишасын басуу менен аны чектеп алгыла, андан кийин ENTER клавишасын баскыла.

Клавишалардын
айкалышы

Басуу	Иш аракет
CTRL + C	Көчүрүү
CTRL + X	Кесип алуу
CTRL + V	Киргизип коюу
CTRL + Z	Жокко чыгаруу
DELETE	Бузуу
SHIFT + DELETE	Калыбына келтирүү мүмкүнчүлүгү жок жана таштанды кутусуна жайгаштырбастан жок кылуу
CTRL клавишасын басуу менен, элементти жылдырып жүрүү	Чектелген элементти көчүрүү
CTRL + SHIFT клавишаларын басып туруу менен, элементти жылдырып жүрүү	Чектелген элемент үчүн жарлык түзүү
F2	Чектелген элементтин атын өзгөртүү
CTRL + ОН ЖЕБЕ	Кийинки сөздүн башталышына курсорду көчүрүү
CTRL + СОЛ ЖЕБЕ	Мурунку сөздүн башталышына курсорду көчүрүү
CTRL + ЖЕБЕ ТӨМӨН	Кийинки абзацтын башына курсорду көчүрүү
CTRL + ЖЕБЕ ЖОГОРУ	Мурунку абзацтын башына курсорду көчүрүү
CTRL + SHIFT каалаган жебе менен	Абзацты чектөө
SHIFT каалаган жебе менен	Терезеде же иш тактада (рабочий стол) же терезеде бир нече элементти, ошондой эле документтен тексти чектөө

Басуу	Иш аракет
CTRL+A	Бардыгын чектөө (выделение)
F3	Файл же папканы издөө
ALT+ENTER	Тандалган элементтин касиеттери көрүү
ALT+F4	Кезектеги элементти жабуу же актив терезесинен чыгуу
ALT+ENTER	Чектелген объекттинин касиети
ALT + БОШТУК	Актив терезесиндеги тутумдук менюсун көрсөтүү
CTRL+F4	Бир убакта бир нече документтин ачылышына жол берген программадагы актив документин жабуу
ALT+TAB	Бир ачылган элементтен башка элементке өтүү
ALT+ESC	Ачылган тартибине жараша элементтердин ортосундагы көчүү (переключение)
F6	Терезедеги экранда же иш тактада элементтер арасында көчүү
F4	«Менин компьютерим» терезесинде же Windows программа камсыздоо баяндагычынын терезесинде даректердин тизмек сызыгын көрсөтүү
SHIFT+F10	Чектелген элемент үчүн контекстик менюну ачуу
ALT + БОШТУК (пробел)	Актив терезесинен тутумдук менюну көрүү
CTRL+ESC	Ишке киргизүү (пуск) менюсун ачуу
ALT+менюнун аталышындагы айрыкча белгиленген тамга	Тийиштүү менюну көрүү
Ачылган менюдагы команданын атындагы айрыкча белгиленген тамга (подчеркнутая буква)	Тийиштүү команданы аткаруу
F10	Кезектеги программанын менюсунун сызыгын активациялоо

Басуу	Иш аракети
ЖЕБЕНИ ОҢГО	Кийинки оңдогу менюну ачуу, же кичименюну ачуу
ЖЕБЕНИ СОЛГО	Кийинки солдогу менюну ачуу, же кичименюну жабуу
F5	Активдүү терезени жаңыртуу (обновление)
BACKSPACE	«Менин компьютерим» терезесинен бир денгээлге жогорку папканы карап чыгуу, же Windows программа камсыздоо баяндагычынын терезесинен
ESC	Кийинки тапшырмадан баш тартуу
Дисководко компакт дискти коюп SHIFT	Компакт-дисктеги автоматтык жүргүзүүнү алдын алат

2-туркеме

Клавиша	Курсор которот
← →	Бир белгиге солго же оңго
↑ ↓	Бир сызыкка төмөн же жогору
End	Сызыктын акырына
Home	Сызыктын башына
PageUp	Экранда алдыга
PageDn	Экранда артка
Ctrl+ PageUp	Терезенин жогорку чети
Ctrl+ PageDn	Терезенин төмөнкү чети
Ctrl+End	Документтин аягында
Ctrl+ Home	Документтин башында
Backspace	Солдогу символду жок кылуу
Del	Оңдогу символду жок кылуу

Компьютердик терминдердин сөздүгү

А

Абал-сап (строка состояния) – бул кээ бир кеңселик программалардын терезесинин ылдый жагында жайгашкан горизонталдык сап. Анда, Сиз карап жаткан программанын же документтин мурунку абалынын маалыматы көрсөтүлүп турат.

Автордук укук – автордун чыгармачылык ишиндеги укугун юридикалык коргоо ыкмасы, маселен: текст, музыкалык чыгарма, картиналар же компьютердик программалар.

Авторизация – ар бир атты колдонуучуга белгилүү уруксаат берүү милдетинин процесси.

Активдүү мазмуну (содержимое) – компьютерге веб-барактарын кароодо орнотулган өтө чоң эмес программа. Активдүү мазмундун негизги кызматы болуп видео роликтердин жана панелдик аспаптардын жардамы менен Интернетте интерактивдүү ишти камсыздоо. Кээде активдүү мазмуну компьютердеги сакталгандарды бузуу же зыяндуу программаларды орнотуу максатында компьютерге санкциялашкан эмес уруксатты алуу үчүн колдонулат.

Активдүү уяча (Excel) – бул уяча менен Сиздер азыр иштеп жатасыздар. Бир убакта бир гана уяча активдүү болот.

Алыстан иштөө (удаленная работа) – кызматкерлердин ишин үйдөн же кеңседен сырткары уюштуруу.

Антивирус – программанын аталышы, компьютердин эс тутумунан вирусту көрсөтүүчү жана анын иш-аракеттерин (информатикада) нейтралдоочу программа.

Антивирустик программа (Anti-virus program) – компьютердик вирус менен жабыркаган файлдарды издөөчү, диагностикалоочу жана дарылоочу программа. Издөө жана диагностикалоо процессинде жабыркаган файлдар жана вирустун тиби аныкталат. Дарылоо деген вирусту жок кылуу жана бузулган файлдарды кайра калыбына келтирүү.

Антивирустик сканер (Anti-virus scanner) – бул вирус менен ооруган файлдарда вирус жөнүндө маалымат базасынын жардамы менен жана ушундай коддогу түзүлүштүн априордук өбөлгөлөрүнө таянып вирустун (сигнатура) программалык кодун табууга жөндөмдүү программа. Сканерлер мезгилдүү, маселен колдонуучунун чакырыгы боюнча белгилүү объектилерди (диск, каталог же файлдарды, ошондой эле оперативдик эс тутумун жана жүктөөчү секторун) текшерип турат.

Архивация – программанын, дисктин же маалыматтын кошумча көчүрмөсүн түзүү. Мындай кошумча көчүрмө архивдик көчүрмө деп аталат.

Аспаптардын панели – бул жалпы тапшырмаларды аткарууну камсыздоочу баскычтар же меню.

Асыл нусканы текшерүү (проверка подлинности) – тутумга колдонуучу тарабынан киргизилген маалыматтын чындыгын текшерүүчү компьютердик тутум.

Аутентификация – кайсы бир ресурстарга кирүүгө уруксаат алуу үчүн колдонуучунун атын жана жашырын сөзүнүн (пароль) асыл нускасын текшерүү.

Б

Байланыш каналы – маалымат берүү үчүн компьютер жана перифериялык түзүлүштөрдү: принтер жана дисктерди бириктирүү.

Байт – ирээттүү сегиз бит.

Барак – Excel программасындагы электрондук таблица.

Басма программалары – документтерди түзүү үчүн колдонулган программалар, алар текст же графика камтыган брошюралар, куттуктоо ачык каттары, жылдык отчеттор, китеп же журналдар.

Баш-сап (строка заголовка) – бул терезенин аты көрсөтүлгөн горизонталдуу сап. Негизги баш-сапта баскычтар бар, алар терезени ачат, жабат, бурат жана анын өлчөмүн өзгөртөт.

Баарлашуу үчүн программалар – башка адамдар менен цифралык форматта файл жана билдирүүлөрдү алмашуу үчүн колдонулган программалар.

Бит – компьютер иштеген маалыматтын эң кичинекей бирдиги. Бир бит эки маанинин бирөөсүн гана сактай алат: 0 же 1.

Блог – "weblog" (веб-журнал) сөзүнүн кыскартылганы. Бул жеке интернет-журнал, веб-бетте жайланышкан болот. Блогдор бул автор тарабынан берилген ой жүгүртүү, комментарий жана башка материалдарды (мисалы, графика же видео) камтыйт.

Борбордук процессор (БП) – колдонуучу аркылуу компьютерге берилүүчү командаларды интерпретациялоочу жана аткаруучу негизги компонент.

Брандмауэр – компьютерге же жеке тармакка Интернеттен алынган авторлошкон эмес жана кооптуу маалыматтарды алдын ала сактоочу чыпка (фильтр). Ал хакер жана вирустардын чабуулуна кошумча сактоону камсыздайт. Ошондой эле Брандмауэр санкцияланышкан эмес сыртка чыгуу мүмкүндүгү чектелгендигине байланыштуу алардын конфиденциалдуулугун камсыздап турат.

В

Веб-барак (страница) – Интернеттеги форматталган тексттик документ.

Веб-браузер – Интернеттен жана аны менен байланышкан ар түрдүү ресурстарды көрүү үчүн программа.

Веб-дарек – дарек, веб-сайттын жайгашкан жерин так аныктоочу, ошондой эле URL-дареги деп да атап коюшат. Веб-дарек ошондой эле компютери арасында маалыматты берүү үчүн колдонулуучу протоколду да берет.

Веб-сайт – веб-тармак аркылуу мүмкүн болгон, бир же бир нече веб-барактардын өз ара байланышкан тобу.

Видеокамера – видео сүрөттөрдү жазуу үчүн цифралык түзүлүш.

Виртуалдуу чындык – адам менен компьютерди өз ара байланыштырган технология, көрүнүштү (процессти) үйрөтүүчү үч өлчөмдүү (3D) интерактивдик чөйрөсүнө «чөгөрүүнү», виртуалдык чөйрөдөгү объектилердин (жасалма же реалдуу) табигый объектилеринин өз ара байланышын мүмкүнчүлүгүн камсыздайт.

Вирус – компьютердин бузулушунан чыгаруу же компьютерде сакталган маалыматтардын бузулушуна арналган компьютердик программа.

Вирус-курту – компьютерде көбөйгөн, эреже катары, ар бир компьютердин эс тутумуна өзүнүн көчүрмөсүн түзүүчү компьютердик программа. Вирус-курттун жогорку ылдамдыкта таралуусу компьютердин иштен чыгуусуна алып келет.

Г

Гигабайт – берилген маалыматтарды өлчөө бирдиги, 1024 МБ барабар, ал болжолдуу миллиард байтты түзөт.

Глобалдык тармак (WAN) – территориялык жактан областарга бөлүнгөн түзүлүштөрдү бириктирүүчү тармак.

Графикалык иштер үчүн программалар – сүрөттөрдү редакторлоо жана аларды түзүү үчүн колдонулган программалар. Бул программалар сүрөттүн сапатын жогорулатуу үчүн да колдонулат.

Д

Дүйнөлүк желе (WWW) – интернетте мүмкүн болгон маалыматтардын тобу. Берилген маалымат логикалык түзүлгөн жана компьютерде веб-тармак деп аталган жеринде сакталат.

Жабдуу – компьютердин физикалык компоненттери.

Жалган (Клевета) – ооз эки формадагы жалган маалымат. Жалганчылык жазалануучу укук бузуу болуп саналат.

Жашырын сөз (пароль) – колдонуучу киргизе турган идентификациялык номуру катары белгилердин уникалдуу ирээттүүлүгү. Бул коопсуздук чени, компьютердик тутумга жана маанилүү файлдарга кирүүгө чектелген мүмкүнчүлүктөргө багытталат.

Жумушчу областы – бул тиркеменин ичине маалымат киргизүү үчүн бош област.

Жумушчу станция – тармакка туташтырылган компьютер. Тармактык жабдууга жана программалык камсыздандырууга кирүү үчүн колдонулуучу жумушчу станция.

И

Издегич тутум – Интернеттен маалыматты алуу жана издөө үчүн программа.

Иконка – экранда чагылдырылган жана өзүнчө объектине элестеткен кичинекей сүрөт.

Интеллектуалдуу менчик – каалаган мүмкүн болгон Интернеттеги маалымат интеллектуалдуу менчик болуп саналат, алар мыйзам боюнча аны түзгөн жеке адамга тиешелүү болот. Интеллектуалдуу менчиктин ээси берилген маалыматты колдонуусун контролдоонун эксклюзивдүү укуктарына ээ.

Интернет – маалымат алмашуу үчүн арналган жалпы колдонуучу тармактардын өз ара дүйнөлүк тутуму.

Интернет-агрессор – чат үчүн программаларда, интернет-форумдарда же электрондук почтанын жардамы менен каржылык пайда табуу же кооптуу мамилеге колдонуучуларды тартуу үчүн интернет булактарындагы колдонуучулар менен контакты түзгөн жеке адам.

Интернет-коомчулуктары (сообщества) – бул жалпы кызыкчылыктагы компьютер колдонуучуларынын тобуна турган жана интернет боюнча баарлашуга көнүлү бар коомчулук.

Интранет – уюмдун ичиндеги маалыматты алмашуу үчүн тармактын өзгөчө түрү.

Иш такта – экрандагы жумушчу област, ал менюну жана белгилерди камтыйт.

К

Кабарлама областы (уведомление) – эгерде тапшырмалардын панели экрандын төмөн жагында жайгашса, анда кабарлама областы анын оң бөлүгүндө жайгашат. Кабарлама областында убакыт, компьютерде аткарылуучу үн бийиктигин жөндөөчү белги жана кээ бир программалардын белгилери чагылдырылат.

Кеңселик программалар (тиркемелер) – бул атайын программалар, ар түрдүү типтеги файлдарды түзөт жана алар менен иштөөгө мүмкүн. Кеңселик программалардын негизги категориясы болуп тексттик процессор, электрондук таблица, презентация программалары жана маалымат базасы саналат.

Килобайт – маалыматтардын санын өлчөө бирдиги, 1024 байтка барабар.

Киргизүү түзүлүшү – компьютерге маалыматты киргизүү үчүн колдонулган түзүлүш. Киргизүүчү түзүлүштүн мисалы болуп клавиатура эсептелет.

Китеп – бул Excel программасында түзүлгөн файл. Ал бир же бир нече барактан турат жана башка элементтерди камтыйт.

Колдонуучунун аты – компьютерде же тармакта колдонуучунун идентификациясы үчүн ат колдонулат. Компьютерге кирүү мүмкүнчүлүгү үчүн колдонуучунун корголгон аты жана жашырын сөзү керек болот, колдонуучу компьютерге туура атын жана жашырын сөзүн киргизиши зарыл.

Колдонуучунун графикалык интерфейси – колдонуучунун интерфейсінде компьютер менен жеңил байланышууну камсыздаган сүрөт жана картинкалар чагылдырылат.

Командалар – компьютерге берүүчү, ал кандайдыр бир иш-аракеттерди аткаруу үчүн берилген нускамалар. Командалар же клавиатуранын жардамы менен киргизилет же болбосо менюдан тандалып алынат.

Компакт-диск – цифралык форматта маалыматтарды сактоо үчүн эсине тутуучу түзүлүш.

Компьютердик коопсуздук – компьютердин тутумун коргоочу жана анда сакталган маалыматтарды кокустан же атайын жок кылуу жана өзгөртүү.

Компьютердик пиратчылык – автордук укуктагы корголгон программалык камсыздоолорду лицензия албастан же автордук укуктун ээсинин уруксатысыз санкциялык эмес көчүрүү.

Компьютердин конфиденциалдуулугу – колдонуучунун маалыматын сактоо, анын ичинде жеке файлдарды жана электрондук почтадагы билдирмелерди, аларга санкциялык эмес кирүү мүмкүнчүлүктөрүн четтетүү.

Кондурма (надстройки) – веб-барактарда камтылган файлдарды (мисалы, анимациялык файл, аудио жана видео файлдар) кароону камсыздаган файл программалары.

Курсор – бул тексти коюуда анын ордун көрсөтүүчү экрандагы жылтылдаган вертикалдуу сызык,. Курсордун жардамы менен документтеги тексти жана сүрөттү тандоого болот.

Кэш-эс тутуму – компьютердин убактылуу эс тутуму, кээде ал веб-баракчаларды кароодо файлдардын локалдык көчүрмөлөрүн сактоо үчүн колдонулат.

Л

Локалдык тармак (LAN) – чектелген территориянын чегинде түзүлүштөрдү бириктирүүчү тармак, мисалы үйдө же кеңселик имараттардагы өтө чоң эмес топтор.

М

Маалымат – "data" (маалымат) англис сөзү – datum латын сөзүнүн көптүк формасы, маалыматтын элементи дегенди билдирет.

Маалымат базасы – ар түрдүү маалыматтарды сактоону, редакторлоону жана форматтоого мүмкүндүк берет.

Маалыматты иштетүүчү түзүлүш – кирүүчү маалыматтарды иштетүү жана чыгууну талап кылууну түзүү үчүн компьютер колдонуучулары колдонгон түзүлүш.

Мегабайт – маалыматтардын санын өлчөөчү бирдик, ал 1024 КБ барабар.

Меню – талаптуу иш-аракеттерди аткаруу үчүн параметрлердин тизмеси, колдонуучу алардын ичинен керектүү параметрди тандап алат, мисалы команданы тандоо же документтин бөлүгүнө белгилүү форматты колдонуу. Көпчүлүк программаларда өзгөчө, графикалык интерфейс сунуштаган, менюда компьютер менен өз ара байланышкан жөнөкөй

чөйрө, колдонуучуларга программанын командаларын жана алардын жазуу эрежелерин эсте тутууга көмөктөшөт.

Мобилдик телефон – салттуу стационардык телефондун функциялары менен зымсыз түзүлүшү. Мобилдик телефон каалаган жерде Дзындызынь аткарат. (чалууну аткарат же кабыл алат)

Модем – Интернетке компьютерди туташтыруучу түзүлүш. Ал цифралык маалыматтарды аналогдууга айландырат жана тескеринче айландырат жана телефондук же чектелген сызыктарда аларды жиберет.

Мультимедиа (лат. тилинен которгондо *multi* – «көп», *media* – «чөйрө») – маалымат берүүнүн ар түрдүү формасын бир убакта колдонуу жана аны бирдей объект-контейнерде иштетүү.

Мүмкүндүк алуу түйүнү (точка доступа) – проводдук тармакка проводу жок эсептегич түзүлүштү туташтыруу үчүн колдонулган проводу жок түзүлүш.

Маалымат базасын башкаруучу программалар – маалыматтарды тутумдаштыруу жана сактоо үчүн колдонулган программалар. Ошондой эле бул программалар маалымат базасында сакталган маалыматтарды издөө же иргөө үчүн да колдонулат.

Н

Ноутбуктар – жеңил жана протативдүү жеке компьютерлер. Ноутбуктарды ошондой эле котормо\жылдырма компьютерлер деп аташат.

О

Оперативдүү эске тутуучу түзүлүш (ОЗУ) – ар түрдүү операцияларды аткаруу үчүн процессордо маалыматты убактылуу сактоочу эс тутум.

Операциондук тутум – бул программалык камсыздоо, ал компьютердин жабдуусун башкарат, программаларды тейлейт жана жабдууларга аларды киргизет. Ошондой эле компьютердик операцияларды жана тапшырмаларды башкарат, булар тутумга кирүү же чыгуу жана ишти жыйынтыктоо.

Орнотуу устаты (мастер) – жабдууну же программалык камсыздоолорду орнотуу боюнча бардык этаптарда белгилүү тапшырмаларга колдонуучуларды багыттайт.

Отчеттор – программаларда маалымат базасын башкаруу, алар Access 2012, базада сакталган маалыматтарды тартипке келтирүү, жыйнактоо жана маалыматтарды иштетүү үчүн түзсө болот.

П

Папка – программаларды жана файлдарды камтыган колдонуучунун графикалык интерфейсинин элементи.

Пасквиль – жазуу түрдө жарыяланган жалган билдирүү. Пасквиль жазалануучу укук бузуу болуп саналат.

Пикселдер – сүрөттү түзүүчү кичинекей элементтер. Пикселдердин саны канчалык көп болсо, сүрөттүн сапаты ошончолук жогору болот.

Плагиат – булакты белгилебей туруп өзүнүн иши катары башка бирөөнүн ишин колдонуу жана көчүрүү.

Планшеттик компьютер – атайын калемди колдонуп экранга түз жазуучу компьютерлер.

Платформа – жабдуулар жана операциялык тутумдар биригип платформа деп аталат.

Портал – каталог түрүндөгү веб-сайт, тигил же бул темадагы маалыматты камтыйт. Ар түрдүү Интернет ресурстарына кирүү үчүн портал жиберүүчү пункт болуп саналат.

Презентацияларды иштөө үчүн колдонулган программалар – слайд түрүндө маалыматтарды көрсөтүү үчүн арналган программалар.

Провайдер – жеке адамдардын, компания жана уюмдардын Интернетке туташтыруу боюнча кызматын көрсөтүү.

Программа – бул компьютер аркылуу аткарылуучу нускамалардын ирээттүүлүгү. Программа ошондой эле программалык камсыздоо деп аталат.

Программалык камсыздандыруу – нускамалардын ирээттүүлүгү, алар компьютер аркылуу жасалат. Программалык камсыздандырууну программа деп атап коюшат.

Протокол – ар түрдүү компьютерлер арасында маалымат берүүчү стандарттуу ыкма.

Процессордун тез аракети (Быстродействие процессора) – борбордук процессор аткарган тапшырмаларды, алар ОЗУдан маалыматты берүү жана математикалык эсептерди аткаруу же чыгаруу ылдамдыгы.

Р

Регионалдык жумушчу борбор – компаниянын башкы кеңсеси менен Интернет же корпоративдик тармак аркылуу байланышкан алыскы кеңсе.

Реляциондук маалымат базасы – мындай маалымат базасында маалыматтар бир нече таблицаларда сакталат.

С

Сап – бири-бирин горизонтал боюнча бөлүп турган барактын, беттин областы сап деп аталат. Ар бир сап номер менен белгиленет. Мисалы, беттин биринчи сабы 1 номеру менен белгиленет.

Саптын же тилкенин башчасы (заголовок строки или столбца) – бул саптагы же барактын тилкесиндеги маалыматтын тибин билдирүүчү текст. Башчада уяча деген маани жок.

Сервер – тармактагы башка компьютерлерди башкаруучу негизги компьютер. Тармактагы кайсыл компьютерге жабдууга жана программалык камсыздандырууга кирүүгө мүмкүнчүлүк берилгенин сервер аркылуу аныктайт.

Сөздү синтездөө – анын жардамынын негизинде Сиз менен компьютерди баарлаштыруучу технология. Бул учурда компьютер Сиз менен тексти цифралык үнгө которуп баарлашат.

Сөздү таануу – маалыматты жана тапшырманы киргизүү үчүн өзүнөрдүн үнүңөрдү командасын колдонуп компьютер менен өз ара байланышууну камсыздоочу технология.

Спам – белгисиз тараптан келген электрондук почтадагы керексиз же жагымсыз билдирүү. Спам бир убакта миндеген кабыл алуучуга жөнөтүлөт.

Структуралык эмес файл түрүндөгү маалымат базасы – бир таблицада бардык маалыматтарды камтыйт.

Сүйлөшүү бөлмөлөрү – веб-сайтта жайгашкан, башка колдонуучулар менен билдирмелерди тез арада алмашууну камсыздаган веб-сайттар.

Т

Талаптар (запрос) – бул маалымат базасынын объектиси, ал маалымат базасынын керектүү маалыматты издөө үчүн кызмат кылат.

Тапшырмалардын панели – тик бурчтуу област, ал компьютердин экранынын төмөн жагында негизинен жайгашат. Тапшырмалардын панели жумушчу программаны тандоо үчүн колдонулат.

Тармак – өз ара байланышкан компьютерлердин тобу жана биргелешип ресурстарды жана маалыматтарды алмашуу үчүн тиешелүү түзүлүштөр.

Тармактык дисктер – тармакта компьютерлер биргелешип колдонуучу дисктер.

Тармакка туташтыруу – эгерде компьютер Интернетке туташкан болсо, аны тармакта деп атайт.

Тез билдирүүлөр менен алмашуу – электрондук билдирмелерди тез жөнөтүүнү камсыздаган чөйрө же тутум.

Текстик процессорлор – тексттик программаларды өзгөртүү жана түзүү үчүн колдонулган программалар.

Терабайт – маалыматтын санын өлчөө бирдиги, 1024 ГБ барабар. Бул болжолдуу бир триллион байтты түзөт.

Терезе – монитордогу тик бурчтуу област, анда программа чагылдырылат. Ар бир программа өзүнүн терезесинде аткарылат.

Тилкелер – барактагы бири- биринен бөлүнгөн вертикалдуу област. Ар бир тилке тамга менен белгиленет. Мисалы барактын биринчи тилкеси А тамгасы менен белгиленет.

Тилкени жылдыруу – вертикалдуу жана горизонталдуу болот, маалыматты киргизүү областы төмөн жана оң тарапта жайгашат. Анын жардамы менен жумушчу областа белгилүү орунга которулса болот.

Тиркеме – программа же программалардын тобу, колдонуучулар үчүн белгилүү тапшырманы аткаруу максатында иштелип чыккан. Текстик процессорлор, веб-браузерлер, оюндар, маалымат базасын

башкаруучу программалар, презентация программалары – булар кээ бир тиркемелердин мисалдары.

Троян-программасы – зыяндуу компьютердик программа, кызматтык же прикладдык программа оюн сымал маскировкаланган программа. Троян-программасын ишке киргизгенде пайдалуу программанын түрүн көрсөтүп компьютерге зыян алып келет.

Тутумдук блок – компьютердин ички компоненттерин сырткы таасирден жана механикалык бузулуудан, керектүү температуралык ички режимди кармап турууну, ички компоненттер пайда кылган электр-магниттик нурлануудан коргогон жана тутумду дагы жайылтуу үчүн негизи болуп саналат.

У

Уяча (ячейка) – тилке жана саптын кесилишинде жайгашат. Уячада ар түрдүү типтеги маалыматтарды чыгаруу жана сактоого болот, мисалы текст, сан же формула.

Уяча диапозону – бул формулаларда колдонуу үчүн баракта тандалган уячалардын блогу.

Уячаны көрсөткүч – активдүү уячанын тегерегиндеги тик бурчтуу рамка уячаны көрсөткүч деп аталат.

Уячанын дареги (адрес ячейки) (Excel) – барактагы ар бир уячаны белгилөө үчүн уячанын дареги колдонулат. Уячанын дареги саптын номуру жана тилкенин тамгаларынын турат. Маселен, биринчи тилкенин кесилишинде жана биринчи саптын дареги А1 болот. Уячанын дареги баракта уячанын жайгашуусун так көрсөтөт.

Уячанын милдети – уячадагы маалыматтардын сандык мааниси. Бул маани чыгаруучу мааниден айырмаланат.

Ү

Үй кеңсеси (домашний офис) – үйүндө иштеп жаткан кызматчылардын эмгегин уюштуруу.

Үстөлдө туруучу басылма программалары (DTP) – текст жана графиканы камтыган мындай документтерди брошюра, куттуктоо ачык каттарын, жылдык отчетторду, китеп же журналдарды түзүү үчүн колдонулат.

Үстөлдө туруучу компьютерлер – компьютерде өзүнчө компоненттерден турат: монитор, клавиатура, тутумдук блок жана принтер.

Ф

Фишинг – компьютерди колдонуучунун жеке маалыматты алуу үчүн, мисалы жашырын сөз же кредиттик карталарынын маалыматы, начар ой менен маалыматты колдонуу үчүн иш аракет.

Фондук сүрөт – фон катары экранга тандоого жана жайгаштырууга коюлчу сүрөт жана оймо-чийме.

Формула сабы\тилкеси (строка формул) – бул сапта барактын маалыматын киргизип жана өзгөртүп турса болот.

Х

Хакер – компьютерде сакталган маалыматтарды жана программаларды өзгөртүү жана укуксуз колдонуу максатында компьютерге санкцияланбаган кирүү мүмкүнчүлүгүн алуу үчүн компьютердик технология областында өзүнүн билимин колдонгон адам.

Ц

Цифралык видеодиск (DVD-диск) – цифралык форматта маалыматтарды сактоо үчүн эске тутуучу түзүлүш.

Цифралык камера – эске тутуучу түзүлүштө сакталган сүрөт камерасы, мисалы флеш карта же миниатюрдук катуу диски.

Ч

Чат – билдирүүнү тез жөнөтүү жана кабыл алуучу программа. Мындай программанын жардамы менен бир убакта бир нече адам менен баарлашууга мүмкүн. Баарлашуу бөлмөсүндө интернет-талкуу.

Чечмелөө (расшифровка) – чечмеленген маалыматтарды окуу жана колдонуу үчүн кайра формага которуу процесси.

Чөнтөк жеке компютери (ЧЖК) – кичинекей өлчөмгө ээ, ноутбуктарга караганда, үстөл компютерлерине же ноутбуктарга салыштырмалуу мүмкүнчүлүктөрү аз компютерлер. Жеке органайзер катары колдонулат. Кадимки ЧЖКга мындай компоненттер кирет, даректик китеп, тапшырмалардын тизмеси жана калькулятор.

Чыгаруу (разрешение) – аянттын бирдигиндеги чекиттин (растр сүрөтүнүн элементи) санын аныктаган чоңдук величина. Канчалык жогорку чыгаруу болсо ал нусканы так көрсөтүүнү камсыздайт.

Чыңалуунун секириги (скачок напряжения) – электр түзүлүшүнүн бузулушуна, мисалы компютердин бузулушуна алып келүүчү тармактык чыңалуунун кокусунан жогорулап кетиши.

Чычкан көрсөткүчү – бул экрандагы Жебе же башка белги. Ал чычкандын же башка көрсөтүүчү кыймылын түзүлүштү кайталайт.

Ш

Шифрлөө – окуу үчүн жараксыз маалыматтарды жана формаларды колдонуу процесси.

Шпион-программасы – колдонуучунун уруксатысыз компютерге орнотулган программа. Шпион-программасы бөлөк компютерге колдонуучу кирген веб-баракчалар жана башка жеке маалыматтарды жашыруун которо баштайт.

Э

Эвристикалык анализатор (эвристик) (Heuristic) – мурунку жашыруун жана жаңы вирустарды табууну камсыздаган антивирустук программанын компоненти. Ошондой эле эвристик файл жана дискке жүктөлгөн секторлорду анализдейт.

Электрондук коммерция – Интернеттеги ийкемдүү операциялар жана тармак аркылуу товарларды сатуу.

Электрондук почта – Интернет тармагы боюнча файл жана билдирүүлөрдү алмашуу үчүн электрондук салттуу почтанын түрү.

Электрондук таблицаларды иштетүү үчүн программалар – бюджетти түзүү, каржылык отчетту киргизүү, математикалык эсептөөлөрдү аткаруу жана диаграммада жана графикте сандык маалыматтарды чыгаруу үчүн колдонулган программалар.

Файл кеңейтмесинин тизмеси

А

acs –Microsoft Access форматындагы файл
adi – монхромдун растр графигинин файлы, AutoCAD генерацияланат
arc – архивделген, кысылган файл, аларды РК XARC программасынын жардамы менен архивден чыгарса болот.
art – иллюстрациялык койгучтары менен графикалык файл
asp – сервердин активдүү бети
au – Интернеттин аудио файлы
avi –Windows мультимедиялык файлы

В

bak – файлды өзгөртүүнүн алдындагы, файлдын көчүрмөсү
bat – DOS командасын камтыган файл
bdb – Works for Windows маалымат пакетинин файлдарынын резервдик көчүрмөсү
bib – библиографиялык маалыматты камтыган файл
bin – эки эселенген файл, эс тутумду камтыйт.
bmp – Bitmap file
bps – Works for Windows пакетинин текстик процессордун документинин резервдик көчүрмөсү

С

cag – кысылган сүрөтү менен файлдын форматы
cal – календарь жөнүндө маалымат
cap – экрандан алынган сүрөт файлы
cat – Catalog
cdr – Corel Draw пакетинин графикалык форматтагы вектордук сүрөт файлы
cdt – Corel Draw графикалык пакетинин шаблону
cfg – прикладдык пакеттердеги жана тутумдагы конфигурациялык файл
cgm – Windows метафайлы; Lotus 1-2-3 диаграммасы
clp – дисктеги сакталган алмашуу буферин камтыган
cmd – командалык файл
cnt – кээ бир программалардагы маалымдама файлы
cnv – бир графикалык файлдан башка файлга конвертациялоо, конфигурациялык файл
cod – командалардын тизмеси
com – аткарылган файл, программа
cre – мукаба, документтин биринчи бети
cri – коддук таблицалардын маалыматын камтыган файл
cr1 – 1. Башкаруу панели; 2. Corel Draw пакетинин түстүү палитралык файлы
crr –C++ программасынын баштапкы текстин файлы
cpt – Corel Photo-Paint форматында сүрөт (растр) файлы
crd – 1. картотека; 2. музыкалык файл

D

dat – маалымат файлы
def – аныктоочу файл
dem – презентациялык файл
dfv – басып чыгаруу үчүн форматтагы файл
dgs – «Дагеш» (англ. *Dagesh*) файл программасы
dib – графикалык файл, bmp окшош
dic – Dictionary
dif – маалымат алмашуу форматы
doc – Document
dot – документтин (шаблону) баяндагыч файл
drv – кандайдыр бир түзүлүштү башкаруучу драйвер; программа
drw – графикалык файл
dta – дата файлы
dvr – түзүлүштүн драйвери

E

eml – электрондук почта аркылуу келген каттын тексти
enc – шифровкаланган
eps – сүрөт файлы
err – ката тууралуу билдирүүчү файл
exe – Executable

F

fax – факс-файл
flr – папка
flt – чыпка
fnt – графикалык шрифти бар файл
fon – 1. графикалык шрифти бар файл; 2. Phone пакетинин телефондорунун номуру бар файл
frm – 1. Visual Basic формасынын файлы; 2. отчеттор

G

gem – сүрөт файлы
gid – жардамчы индекстик файлы
gif – 1. графикалык форматтагы файл; 2. 3D Studio пакетинин сүрөт файлы
gly – глоссарий
grf – графикалык файл
grp – объект же файл топторун аныктоочу файл

H

hlp – айтып берүүчү файлдар (подсказки)
htm – Hyper Text Markup Language
html – Hyper Text Markup Language
hyp – 1. Ордунан жылдыруучу файл; 2. Архивде упаковкаланган файл, HYPER упаковкалагыч тарабынан түзүлгөн

I

ice – LHICE (ICE.exe) упаковкалагычында архивде упаковкалоочу файл
ico – пиктограмма
img – графикалык файл; сканерленген сүрөт
inc – башка программалардын курамына кошулган, файл
ind – индекс
inf – маалыматтык файл
ini – кээ бир программаларды баштапкы орнотуусундагы файл

J

jpeg – «.jpg» карагыла
jpg – JPEG форматындагы графикалык файл

K

kbd – кызматтык клавишалардын милдеттүү файлы
key – макрофайл

L

lbl – этикеткалары менен файл
lbr – китепкана
les – сабакты үйрөтүүчү программалары менен файл
lex – редактор-программасы менен иштелип чыккан, текст файл
lib – китепканалык файл
lnk – инвентирленген файлдын көчүрмөсү
log – тутумдун же оператордун иш протоколу
lsx – кысылган файл

M

mac – 1. макрофайл; 2. Macintosh файлы
mai – кат
man – жетекчилик
mat – матрицалык маалыматы менен файл
mci – мультимедиа-түзүлүштөрүн башкаруу үчүн жогорку денгээлдеги программалык интерфейс
mdb – маалыматтык файл
mdf – менюну аныктоочу файл
me – ачык маалымат
mes – REALBOX программасынын аудио файлы
met – метафайл
mic – Интернет үчүн түзүлгөн сүрөт үчүн формат
mid – аудио миди-файл, миди-файлдын форматы
mov – видеофильм файлдары
mp2 – MPEG2 форматтагы музыкалык файл
mp3 – MPEG3 форматтагы музыкалык файл
mpa – MPEG форматтагы музыкалык файл
mpg – MPEG форматтагы музыкалык файл
mrp – Windows жардамчы программасындагы файл
msh – Paint в Windows программасынын графикалык файлы
mtm – 32 каналга чейин жазуулары бар музыкалык форматтагы файл

N

ndx – индекс файл
new – жаңы версия

O

old – мурдагы версия
opt – опции
ori – баштапкы версия
out – контурлары
ovl, .ovr – иш учурунда жүктөлгөн программа, оверлей

P

pak – MS DOS алдындагы Pack файл программасы менен упаковкаланган
pat – түздөөлөрү менен файл («заплатками»)
pbm – жылдыруучу растр сүрөтү
pcx – PC PaintBrush пакетинин форматындагы растр сүрөтүнүн файлы
pho – телефондордун тизмеси менен файл
pif – программа жөнүндө кошумча маалымат бар файл
ply – оюн файл
ppm – түстүү растр сүрөттөрүн сактоо үчүн формат
ppt – Power Point презентацияларынын файлы
prd – принтердин спецификациясы тууралуу файл
prn – басып чыгаруу үчүн файл
pro – 1. Пролог тилинде же Турбо Пролог чөйрөсүнүн программасынын баштапкы текстинин файлы; 2. Проектин, профильдин файлы (файлдын аталышын кеңейтүү)
prt – принтерден чыгаруу үчүн форматталган

R

ra – Тармактан музыка угуу үчүн аудиофайл
ram – аудиометафайл
rec – Windows жазуучу түзүлүшү
ref – шилтемелери менен файл
res – ресурстук файлдар
rle – графикалык абалдагы кысылган файл
rtf – форматтоонун көп атрибуттарын колдогон файл

S

saf – стандартту архивдик файл
scr – 1. сценарий файл; 2. экран файл; 3. Экранды сактоо үчүн маалымат файлы
sdf – стандартту маалымат форматы
sea – өзү кысуучу архив
shw – демонстрация
sig – автоматтык жазуусу бар электрондук кат файлы
sld – Slide
smp – мисал
snd – аудио файл
sol – маалымат файл

spl – орфографияны текшерүүчү программа
src – баштапкы текст
srp – сценарий файл
sty – стил файл
svd – автоматтык сактоодо түзүлгөн файл
swp – жүктөөчү файл
syl – иш чаранын программасынын, мерчеминин файлы
sym – Symbol
syn – Synonym
sys – тутумдук файл

T

tbl – Table
tbs – Word текстинин бөлүгү менен файл
ths – тезаурус, сөздүк файлдары
tif, .tiff – көбүнчө сканерге киргизилген графикалык файл
tlx – Telex
tmp – убактылуу жумушчу файл
tpm – терминал жөнүндө тексттик маалыматтары менен файл
tst – тексттик маалыматты же тексттик мисалды терүүнүн файлы
tut – окутуучу программа, окуу колдонмосу
txt – тексттик файл

V

vbs – видеофайл
vid – видеодрайвер

W

wav – аудио файл
wdb – Works for Windows отчеттук же маалымат файлы
wks – электрондук таблицанын файлы
wmf – Windows чөйрөсүндөгү аппараттык-көз карандысыз вектордук файл
wpd – Windows до принтерди баяндоо
wps – документ, түзүлгөн Microsoft Works for Windows ишине байланыштуу сунуштардын пакети

X

xla – Excel электрондук таблицасынын редакторун ырастоочу файл
xlc – Excel электрондук таблицасынын редакторунун диаграммасынын файлы
xlk – Excel электрондук таблицасынын резервдик көчүрмөсүнүн файлы
xls – Excel электрондук таблицасынын файл
xlt – Excel электрондук таблицасынын редакторунун шаблонунун файлы

Z

zip – архивделген файл, PK UNZIP программасынын жардамы менен архивден чыгарылат
zoo – Zoo упаковкалагыч-программасы тарабынан түзүлгөн файл.

КОРУТУНДУ

Бул окуу куралын окуп жана практикада алынган шык билимдерди колдонуп, колдонуучу 10 манжа менен арип терүүнүн «көрбөс» ыкмасын гана эмес, ошондой эле компьютерде өзүнүн иштөө сапатын жогорку денгээлге жеткире алат. Ошону менен бирге эле көптөгөн практикалык көнүгүүлөр пайдалуу программалардын толук түзүмү алардын ишке киргизилиши же таасирлерди жоюу, жогорку ыңгайлуулукта иштөө ыкмалары жана эң негизгиси текстти терүү жөндөмдүүлүк ыкмаларын камтыйт.

Колдонулган жана сунушталган адабияттар:

1. Гиленсон П. Г. Методика технического редактирования. М., «Книга», 1964.
2. Левитов Н. Д. Психология. Высшая школа, М., 1964.
3. Спиров Н. А. Технология наборных процессов. М., «Книга», 1970.
4. Соколовская М. Ф. Строкоотливные наборные машины и работа на них.
5. Волкова Л. А. Основы наборных процессов М., «Книга», 1986.
6. Киргизские народные сказки. Ф., «Мектеп», 1987.
7. Макаренко А. С. О воспитании. М., 1990.
8. Шакирова Л. З. Методика преподавания русского языка в национальной школе. Л., 1990.
9. Вильмонт Е. Н. Сыскное бюро «Квартет». М., «Эксмо», 1996. Энциклопедия Кыргызстан. Бишкек, 2001.
10. Симонова О. Г. Книга для чтения, для 6 класса кыргызской школы. Б., 2003. Дорофеева Т. М., Лебедева М. Н. Учебная грамматика русского языка.
11. Базовый курс, М., 2004. Примерные билеты и ответы по информатике. М., «Дрофа», 2005. Егорова И. Ю., Касмалиев А. Н. Под созвездием сорока дев. Б., 2005. Аникина М. Н. Лестница, книга-практикум начинаем изучать русский. М., 2005. Столяров А. М., Столярова Е. С. Microsoft Windows XP. Проще некуда. М., «NTPress», 2006. Андрианов В. Десятипальцевый метод печати., М., 2007.

МАЗМУНУ

Киришүү	3
Тарыхы.....	4
Клавиатура	6
Заманбап үй шартындагы жеке компьютердин клавиатурасы.....	7
Клавиатуранын түрлөрү жана алардын текстти терүүгө тийгизген таасири.....	7
Клавиатуранын негизги мүнөздөмөлөрү	8
Компьютерге кам көрүү.....	12
Жумуш ордун уюштуруу.....	12
Клавиатурада иштөөдөгү колдун жана манжалардын абалы	14
Клавиатурага отургузуу.....	15
Арип терүүнүн ритми	15
Баштапкы позициядагы клавишаны өздөштүрүү.....	16
ЖПК клавиатурасын окуп үйрөнүү.....	20
Клавиатуранын клавишасын өздөштүрүү үчүн көнүгүү	22
Клавиатуранын негизги катары	22
Клавиатуранын үчүнчү катары	24
Клавиатуранын биринчи катары.....	27
Клавиатуранын төртүнчү катары.....	30
Рим жана араб цифралары	31
Математикалык амалдардын (действие) белгилери	31
Текшерүү иштери	32
Колдун манжалары үчүн клавишанын жайгашуу схемасы.....	46
«Көрбөс ыкма» менен текстти терүү процессин ылдамдатууну камсыздаган программалык каражаттар.....	48
Компьютерде текстти терүү процессин тездетүүнү камсыздаган word чөйрөсү	61
Терүү процессине керектүү бир нече пайдалуу кеңештер	68
Заманбап компьютерлер	68
Компьютердик тармактар жана алардын классификациясы	72
Манжалар үчүн гимнастикалык көнүгүүлөр.....	73
Windows клавишасынын айкалышы жөнүндө жалпы түшүнүк.....	74
Компьютердик терминдердин сөздүгү	78
Файл кеңейтмесинин тизмеси.....	88
Корутунду.....	93
Колдонулган жана сунушталган адабияттар.....	94

Усулдук басылмаларды пайдалануу жөнүндө эскертүү

Дареги боюнча www.elib.kesip.kg жана www.distant.kesip.kg интернет-ресурсунда жайгаштырылган басылмалардын, анын ичинде бардык дизайн элементтери, чиймелер, сүрөттөр, фотографиялар, тексттер, баяндамалар интеллектуалдык менчик объекттери болуп саналат жана алардын өзгөчө укугу Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигине караштуу Кесиптик башталгыч билим берүү агенттигинин алдындагы Республикалык илимий методикалык борборго таандык.

Үчүнчү жактар басылып жайгаштырылган интеллектуалдык ишмердиктин натыйжаларын укук ээсинин жазуу жүзүндөгү макулдугусуз, кандайдыр-бир түрдө пайдаланууга укуксуз.

Басылмалардын, анын ичинде бардык дизайн элементтери, чиймелер, сүрөттөр, фотографиялар, тексттер, баяндамаларды пайдаланууда бардык суроолор боюнча Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигине караштуу Кесиптик башталгыч билим берүү агенттигинин garto@mail.ru электрондук дарегине кайрылыңыздар.

Исманова И. А.

**ТЕКСТИ ТЕРҮҮ ПРОЦЕССИНИН
НЕГИЗДЕРИ**

Окуу колдонмосу

Редактору Садырова Г.
Корректору Кучкачова Ж.
Тех. редактору Курманалиев Б.

Басууга берилди 15.10.2020ж. Форматы 60x90¹/₁₆.
Офсеттик кагаз. Офсеттик басуу. Көлөмү 7,75 б.т. Нускасы 525 д.

Бишкек ш., Курчатова көч, 69, т. 49-19-36
«Калем» басма үйүндө басылды
E-mail: kalem14@mail.ru